

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
ЧЕРНІГІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені Т. Г. ШЕВЧЕНКА

На правах рукопису

УДК 355.233.22

БОНДАРЕНКО ВАЛЕНТИН ВОЛОДИМИРОВИЧ

**ФОРМУВАННЯ РУХОВИХ УМІНЬ ТА НАВИЧОК КУРСАНТІВ
ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ МВС УКРАЇНИ У ПРОЦЕСІ
ЗАНЯТЬ ЗІ СПЕЦІАЛЬНОЇ ФІЗИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ**

13.00.02 – теорія та методика навчання (фізична культура,
основи здоров'я)

ДИСЕРТАЦІЯ

на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук

Науковий керівник
Пліско Валерій Іванович,
доктор педагогічних наук,
професор

Чернігів – 2012

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	4
ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМКИ ФОРМУВАННЯ РУХОВИХ УМІНЬ ТА НАВИЧОК КУРСАНТІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ МВС УКРАЇНИ.....	11
1.1. Теоретико-методичні основи формування рухових умінь та навичок курсантів вищих навчальних закладів МВС України	11
1.2. Аналіз професійної діяльності майбутніх правоохоронців та вимог до формування їх рухових умінь та навичок.....	24
1.3. Сучасний стан та перспективи формування рухових умінь та навичок курсантів вищих навчальних закладів МВС України на заняттях зі спеціальної фізичної підготовки.....	37
Висновки до 1 розділу.....	42
РОЗДІЛ 2. ОБГРУНТУВАННЯ МЕТОДИКИ ФОРМУВАННЯ РУХОВИХ УМІНЬ ТА НАВИЧОК КУРСАНТІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ МВС УКРАЇНИ НА ОСНОВІ МОДЕЛЕЙ ПОВЕДІНКИ СУПРОТИВНИКА ТА ПРАЦІВНИКА.....	44
2.1. Організація і методи дослідження.....	44
2.2. Систематизація знань з особливостей діяльності працівників міліції в різних умовах.....	54
2.3. Розробка моделей поведінки супротивника й моделі готовності правоохоронця до діяльності в небезпечних умовах.....	76
2.3.1. Моделі рухової та мотиваційної поведінки супротивника.....	78
2.3.2. Модель готовності майбутнього правоохоронця до	

діяльності в небезпечних умовах.....	103
2.4. Обґрунтування методики формування рухових умінь та навичок курсантів вищих навчальних закладів МВС України.....	109
Висновки до 2 розділу.....	126
РОЗДІЛ 3. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ МЕТОДИКИ ФОРМУВАННЯ РУХОВИХ УМІНЬ ТА НАВИЧОК КУРСАНТІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ МВС УКРАЇНИ.....	128
3.1. Формування знань й умінь у майбутніх правоохоронців здійснювати вибір адекватних дій в небезпечних умовах.....	128
3.2. Розвиток у курсантів психологічних та спеціальних фізичних якостей у процесі педагогічного експерименту.....	145
3.3. Розробка цільової педагогічної програми на основі обґрунтованої методики формування рухових умінь та навичок курсантів вищих навчальних закладів МВС України у процесі занять зі спеціальної фізичної підготовки.....	158
Висновки до 3 розділу.....	163
ВИСНОВКИ.....	165
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	169
ДОДАТКИ.....	197

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВНЗ – вищий навчальний заклад

ЕГ – експериментальна група

ЕМГ – електроміографія

ЗФВ – заходи фізичного впливу

КГ – контрольна група

МВС – Міністерство внутрішніх справ

ОВС – органи внутрішніх справ

ОСД – оперативно-службова діяльність

СФП – спеціальна фізична підготовка

ЧНПУ – Чернігівський національний педагогічний університет імені Т. Г. Шевченка

$F_{\max}$ – максимальне значення складових опорних реакцій при виконанні технічних дій (результуюча сила), Н

$F_{\max}/P$ – співвідношення максимального значення силових показників опорних реакцій до ваги тіла спортсмена, ум.од

$F_x \max$ – максимальна сила відштовхування відносно сагітальної вісі, Н

$F_y \max$ – максимальна сила відштовхування відносно фронтальної вісі, Н

$F_z \max$ – максимальна сила відштовхування відносно вертикальної вісі, Н

ВСТУП

Актуальність теми. Спеціальна фізична підготовка (СФП) спрямована на розвиток у курсантів спеціальних рухових якостей і формування знань, умінь та навичок за допомогою яких реалізується досягнення визначеної мети. Вона є навчальною дисципліною у вищих навчальних закладах МВС України, опанування якою забезпечує якісне виконання поставлених завдань під час службової діяльності, пов'язаної з охороною громадського порядку, проведенням спеціальних дій.

Складність та певна нестабільність криміногенної ситуації вимагає сьогодні від працівників органів внутрішніх справ (ОВС) умінь та навичок фізично реагувати на різні прояви загрози, ефективно діяти в умовах небезпеки не порушуючи при цьому права і гідність громадян. Тому навчання спеціалістів, які здатні забезпечувати спокій і надійну безпеку українського народу, є важливим та пріоритетним для держави напрямком.

Чинні методики навчання з СФП не повною мірою ураховують шляхи вирішення завдань, що виникають під час службової діяльності. Вони не достатньо сприяють засвоєнню знань щодо прояву агресивно-варіативної поведінки супротивника, формуванню умінь прогнозувати розвиток ситуації зіткнення з озброєним правопорушником, визначенню ступеня загрози тощо.

Методика навчання з СФП потребує суттєвого удосконалення і має бути адаптованою до умов реальної дійсності. Підтвердженням існування цієї проблеми є статистичні дані щодо загибелі та поранення особового складу. Так при виконанні службових обов'язків в Україні щорічно гине понад 25 працівників ОВС, значна кількість отримують поранення.

Зусилля багатьох дослідників, практиків були спрямовані на розробку своїх авторських методик, однак в їх змісті існують протиріччя, що виникають між вимогами, які висуває суспільство до якості підготовки спеціалістів та дійсними результатами навчання курсантів. Також є розбіжності між змістом виховання особистісних якостей і методикою

формування умінь та навичок на заняттях з СФП. Розв'язання такої неузгодженості можливе в процесі конкретизації проблеми та виявленні засобів, які б її нівелювали [71, 179, 180, 182, 238, 240].

З огляду на важливість вирішення проблеми підготовки майбутніх спеціалістів актуальними є праці багатьох науковців. Зокрема, обґрунтуванням психолого-педагогічних засад підготовки майбутніх правоохоронців до професійної діяльності займалися В. І. Барко, І. Ю. Горелов, Г. С. Дунин, М. І. Дьяченко, В. В. Зонь, Л. І. Казміренко, О. М. Корнєв, М. Г. Логачов, О. О. Назаров, М. О. Чуносів та інші [30, 57, 65, 67, 81, 98, 112, 129, 159, 231]. Вони розглядали загальні ознаки, що стосуються поведінки злочинця, його мотивацію тощо. На разі поза увагою залишаються психофізичні аспекти діяльності правоохоронця й супротивника.

У роботах С. А. Антоненка, І. П. Закорка, М. М. Ісаєнко, О. А. Левенець, В. П. Леонтєва, Ю. П. Сергієнка, С. В. Ускова, О. А. Яреценка та інших науковців [13, 76, 94, 121, 125, 201, 220, 243] висвітлено різні рівні сформованості умінь та навичок курсантів. Не зважаючи на широкий спектр досліджень, поза увагою лишились напрямки формування умінь щодо визначення ступеню загрози та навичок застосування адекватних рухових дій.

Проблема ефективності виконання заходів фізичного впливу щодо правопорушника піднімалася в працях В. Г. Бабенка, Г. М. Будагянца, Є. В. Кіна, О. М. Несина та інших [23, 44, 104, 164]. Проведені дослідження сприяли з'ясуванню особливостей умов щодо використання тактичних заходів. Але в даних роботах не в повній мірі враховувалась варіативність поведінки супротивника під час нападу на правоохоронця.

Більш значущими є дослідження, в основу яких покладено біомеханічний аналіз рухових дій правоохоронця [119, 179, 180]. Проте, не зважаючи на деталізацію рухових дій і значну кількість показників

біомеханічного аналізу, дії правоохоронця і супротивника, озброєного ножем під час протистояння до останнього часу не розглядались.

Не дивлячись на позитивні результати та практичну значущість даних робіт, специфіка формування рухових умінь та навичок курсантів вищих навчальних закладів МВС України, вимагає розробки новітньої методики навчання, яка сприятиме досягненню стану готовності до діяльності в небезпечних умовах. Алгоритм поведінки майбутнього правоохоронця передбачає диференційований підхід до проявів небезпеки. Необхідно навчити курсантів правильно визначати такі ситуації, приймати вірні рішення й застосовувати рухові дії відповідно до ступеня небезпеки.

Розробка методики формування рухових умінь та навичок курсантів вищих навчальних закладів МВС України, відсутність експериментально обґрунтованих рекомендацій щодо вибору дій, які адекватні ступеню загрози зумовили вибір теми дослідження **«Формування рухових умінь та навичок курсантів вищих навчальних закладів МВС України у процесі занять зі спеціальної фізичної підготовки»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дослідження виконано відповідно до напрямку науково-дослідної роботи Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка: «Дидактичні основи формування рухової функції осіб, які займаються фізичним вихованням та спортом» (державний реєстраційний номер 0108U000854 від 19 лютого 2008 року).

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні та експериментальній перевірці методики формування рухових умінь та навичок курсантів вищих навчальних закладів МВС України.

Задачі дослідження:

- 1) розкрити стан та перспективні напрямки формування рухових умінь та навичок курсантів вищих навчальних закладів МВС України;
- 2) провести систематизацію знань з особливостей діяльності працівників міліції в різних умовах;

3) розробити моделі рухової та мотиваційної поведінки супротивника й модель готовності правоохоронця до діяльності в небезпечних умовах;

4) обґрунтувати та розробити авторську методику формування рухових умінь та навичок курсантів вищих навчальних закладів МВС України та експериментально перевірити її ефективність.

Об'єкт дослідження – навчальний процес зі спеціальної фізичної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України.

Предмет дослідження – методика формування рухових умінь та навичок курсантів вищих навчальних закладів МВС України.

Методи дослідження. *Теоретичні:* вивчення та аналіз педагогічної, психологічної, методичної та спеціальної літератури, навчальних програм і навчальних планів з метою визначення стану та перспектив досліджуваної проблеми; зіставлення – для порівняння різних поглядів учених на досліджувану проблему, визначення напрямів дослідження та понятійно-категорійного апарату; синтез, узагальнення. *Емпіричні:* спостереження за навчальним процесом, анкетування, тестування фізичної та психологічної підготовленості курсантів, педагогічні експерименти (констатуючий, формуючий) з використанням методів оцінки біомеханічних характеристик рухів (тензодинамографія, відеозйомка); метод електроміографії. *Статистичні:* методи математичної статистики.

Названі методи взаємно доповнювали один одного і забезпечували можливість комплексного пізнання предмету дослідження.

Наукова новизна одержаних результатів. Уперше:

- розроблено моделі рухової та мотиваційної поведінки супротивника;
- експериментально обґрунтовано захисні та нападаючі дії, тактику правоохоронця залежно від поведінки, способів нападу й намірів супротивника;

- розроблено авторську методику формування рухових умінь та навичок курсантів вищих навчальних закладів МВС України та експериментально перевірено її ефективність.

Доповнено та розширено наукові знання щодо специфічних закономірностей формування рухових умінь та навичок.

Підтверджено дані науковців щодо недостатньої ефективності чинної системи підготовки курсантів з СФП й важливості впливу ряду психологічних та фізичних якостей на ефективність формування спеціальних рухових умінь і навичок.

Подальшого розвитку набули дослідження щодо формування загальної та спеціальної готовності курсантів, слухачів вищих навчальних закладів, оперативних працівників МВС до діяльності в небезпечних умовах.

Практичне значення одержаних результатів. Розроблено методику формування рухових умінь та навичок курсантів вищих навчальних закладів МВС України, яка дозволяє підвищити рівень їх фізичної й психологічної підготовленості та більш ефективно сприяє досягненню стану готовності до діяльності в небезпечних умовах ОСД.

Основні положення та результати дослідження впроваджено в навчальний процес навчально-наукового інституту підготовки кадрів кримінальної міліції Національної академії внутрішніх справ (м. Київ; акт від 18.11.2011 р.); факультету з підготовки фахівців міліції громадської безпеки Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків; акт від 10.11.2011 р.); Донецького юридичного інституту Міністерства внутрішніх справ України (м. Донецьк; акт від 18.11.2011 р.); Національного університету державної податкової служби України (м. Ірпінь; акт від 29.06.2011 р.); училища професійної підготовки працівників міліції Головного управління МВС України у м. Києві (с. Хотянівка, Вишгородський р-н, Київської обл.; акт від 14.06.2011 р.).

Запропонована методика може бути рекомендована для застосування у навчальному процесі курсантів вищих навчальних закладів МВС України та училищах професійної підготовки працівників ОВС.

Особистий внесок здобувача полягає у визначенні актуальності теми, обґрунтуванні проблеми, постановці мети, завдань, організації досліджень та

безпосередньому виконанні дослідницької роботи по формуванню рухових умінь та навичок курсантів вищих навчальних закладів МВС України.

У статтях, написаних у співавторстві з В. І. Пліско особистий внесок здобувача полягає в обґрунтуванні методики формування рухових умінь та навичок курсантів вищих навчальних закладів МВС України та в експериментальному доведенні послідовності дій правоохоронця під час моделювання ситуацій зіткнення з озброєним супротивником.

Апробація результатів дисертації. Результати дослідження представлені на засіданнях кафедри педагогіки, психології та методики фізичного виховання Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка; міжнародних наукових конференціях «Актуальні проблеми сучасної біомеханіки фізичного виховання та спорту» (м. Чернігів, 2009-2011 рр.); звітних наукових конференціях викладачів та аспірантів Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка (2009-2011 рр.); міжвідомчому науково-методичному семінарі «Проблеми та тенденції розвитку рукопашної підготовки військовослужбовців (м. Київ, 2011 р.).

Публікації. За матеріалами дисертаційного дослідження опубліковано 9 праць. Основні наукові результати роботи викладено в 6 одноосібних публікаціях у наукових фахових виданнях з педагогіки, 1 – в матеріалах міжвідомчого науково-методичного семінару та 2 – статті у співавторстві у наукових фахових виданнях, які додатково відображають результати дослідження.

Структура дисертації. Робота складається зі списку умовних скорочень, вступу, 3 розділів, висновків, списку використаних джерел (250 найменувань), додатків (6 додатків на 23 сторінках). Повний обсяг дисертації – 219 сторінок, основний зміст дисертації викладено українською мовою на 168 сторінках.

У тексті міститься 10 таблиць (на 9 сторінках), 32 рисунки (на 28 сторінках).

РОЗДІЛ 1

СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМКИ ФОРМУВАННЯ РУХОВИХ УМІНЬ ТА НАВИЧОК КУРСАНТІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ МВС УКРАЇНИ

1.1. Теоретико-методичні основи формування рухових умінь та навичок курсантів вищих навчальних закладів МВС України

Процеси формування, розвитку і виховання особистості взаємопов'язані та взаємообумовлені. Їх ефективність буде найвищою в тому випадку, коли вони базуватимуться на педагогічній теорії. Педагогічна теорія пізнає закони та закономірності виховання та навчання, обґрунтовує їх теоретико-методологічні основи, озброює педагогів професійними знаннями про цілі, завдання, зміст, технологію, особливості виховання, навчання, розвитку людей різних вікових груп, уміння прогнозувати, проектувати і здійснювати педагогічний процес [238]. Перед педагогом під час вирішення основних завдань педагогічного процесу важливого значення набувають способи застосування обраних засобів, які допоможуть більш успішно та продуктивно їх досягти. Цей пошук пов'язаний із вибором ефективних методів виховання та навчання [212]. Сукупність різних методів, прийомів та форм організації занять становлять методику навчання чи виховання. Успішність підготовки майбутніх спеціалістів до професійної діяльності залежить від ефективності методики навчання. Методика навчання спеціалістів певного профілю визначається специфікою майбутньої професійної діяльності [212]. Особливістю діяльності майбутніх працівників міліції є те, що вона виконується в особливих, ускладнених умовах, тобто в умовах ризику.

У працях ряду вчених [49, 98, 121, 248] відмічається, що правоохоронна діяльність дуже різноманітна й складна та визначається як одна з найекстремальніших, бо пов'язана з активним протистоянням зі злочинним середовищем, підвищеним ступенем відповідальності та потребує

нестандартних шляхів виходу з напружених ситуацій. Аналіз літератури [30, 146, 208, 209] показав, що правоохоронній діяльності притаманні такі ознаки:

- наявність екстремальних службових ситуацій, виконання яких пов'язане з небезпекою для життя і здоров'я працівника;
- різноманітність і складність професійних завдань, нелімітованість робочого дня;
- високий рівень психічного напруження в процесі праці;
- жорсткі часові обмеження для досягнення необхідного професійного рівня;
- підвищена соціальна відповідальність за професійні помилки;
- висока ймовірність заподіяння шкоди іншим людям у процесі професійної діяльності.

За даними В. І. Пліска та інших вчених [178, 135, 136] особливо небезпечні ситуації виникають під час зіткнення з озброєним та агресивно налаштованим правопорушником. Несподіваність та непередбачуваність таких ситуацій ускладнює підбір ефективних методик навчання. В. І. Пліско [178] це пояснює тим, що неможливо в різних за проявом та за ступенем небезпеки ситуаціях діяти стереотипно. Далі вчений зазначає, що дії повинні бути варіативні, тобто необхідно творчо підходити до вирішення поставлених завдань в умовах небезпеки [179]. Для ефективних дій в складних ситуаціях правоохоронець повинен бути як фізично, так і психологічно готовим й володіти спеціальними вміннями та навичками [177, 219, 231].

Проблема формування готовності особи до діяльності здавна відзначається підвищеною увагою з боку науковців [67, 114, 115, 159, 171, 173, 186, 239]. Різні аспекти її дослідження знайшли своє відображення у працях таких вчених, як: О. В. Барабанщиков, В. І. Барко, Ю. А. Бріскін, В. І. Дяченко, М. І. Дяченко, Л. І. Казміренко, Л. О. Кандибович, С. О. Кубіцький, А. Ф. Линенко, М. Г. Логачов, О. О. Назаров, К. К. Платонов, І. В. Платонов, Ж. Ю. Половникова, С. Х. Яворський та інші

[29, 30, 42, 48, 115, 120, 122, 173]. У своїх працях вони розглядають загальні питання підвищення готовності до різних видів діяльності [28, 29, 111, 114, 171, 233]. Сутність такої готовності вчені вбачають у наявності в особи теоретичних знань та практичних умінь і навичок відповідно до специфіки діяльності [42, 66, 84, 128, 186]. Щодо змісту готовності, то автори пропонують різні її складові компоненти. О. О. Назаров [159] виділяє такі компоненти готовності особи до діяльності: образ структури дії; загальний психофізіологічний стан; психологічну спрямованість особистості. Автор підкреслює, що всі акти або дії закодовані в мозку фахівця та можуть бути охарактеризовані як образи чи інформаційні моделі дій. Під час виникнення певної ситуації актуалізується відповідна даному сигналу модель відповіді, а загальний психофізіологічний стан забезпечує швидкість актуалізації необхідної професійної дії.

У широкому розумінні поняття «готовність» означає згоду, схильність, бажання зробити що-небудь. З філософської точки зору вона розглядається науковцями як настанова (Д. М. Узнадзе, О. Г. Асмолов, Ш. А. Надірашвілі), наявність здібностей (Б. Г. Ананьєв, С. Л. Рубінштейн, Г. С. Костюк), якість особистості (К. К. Платонов, Н. Д. Левітов), складне особистісне утворення (М. І. Дьяченко, Л. А. Кандилович, Л. В. Кондрашова), синтез властивостей особистості (В. О. Крутецький) [7, 21, 67, 122, 158, 218].

Поняття «готовність» як категорію, – теорія діяльності розглядає, з одного боку – як результат процесу підготовки, з другого – як настанову [189]. Початок розробки проблеми готовності на теоретичному рівні пов'язаний із розумінням готовності саме як настанови. За Д. М. Узнадзе, готовність є такою ознакою настанови, яка проявляється в усіх випадках поведінкової активності суб'єкта [218]. Готовність включає не тільки різні усвідомлені та неусвідомлені настанови на певні форми реагування, а й певні способи діяльності, оцінювання своїх можливостей у їх співвідношенні з наступними труднощами та необхідним досягненням певного результату. В психологічній літературі описано багато експериментів, які підтверджують

ефект настанови у вигляді особливих підсвідомих психічних станів, що впливають на зміст і перебіг свідомих процесів. Феномен настанови Д. М. Узнадзе відносив до сфери підсвідомого, визначаючи як готовність людини діяти певним чином в ситуації, яка склалась [218].

Аналіз філософської, психологічної та педагогічної літератури показав, що у сучасній науці поняття готовності досліджували на двох рівнях:

- функціональному, при якому до розгляду готовності вивчаються шляхи розвитку окремих психічних функцій людини, які вважаються найбільш важливими для досягнення високих результатів у тому чи іншому виді діяльності (Є. П. Ільїн, М. Д. Левітов, Л. С. Нерсисян, Д. М. Узнадзе, О. Г. Асмолов, Т. В. Іванова, Ш. А. Надірашвілі, К. К. Платонов та інші) [84, 88, 122, 158, 173, 218];

- особистісному, який розглядає готовність як складне особистісне утворення, багатопланову структуру якостей, властивостей і станів, які у своїй сукупності дозволяють конкретному суб'єктові більш або менш успішно виконувати діяльність (К. О. Альбуханова-Славська, Б. Г. Ананьєв, Л. С. Виготський, О. М. Леонтьєв, С. Л. Рубінштейн, М. І. Дяченко, Л. О. Кандибович та інші) [2, 7, 53, 67, 124, 140, 196, 197, 203].

За даними О. М. Леонтьєва [124], підготовка виступає засобом формування готовності до діяльності; готовність в свою чергу є результатом і показником якості підготовки і реалізується та перевіряється у діяльності, а діяльність виступає метою підготовки і водночас виконує функції її регулювання й корекції.

У науковій літературі широко використовують терміни «готовність» та «підготовленість» до виду діяльності. Підготовленість до певного виду діяльності можна розглядати як наявність у людини особистісних якостей, теоретичних знань, практичних умінь і навичок, що дозволяють у будь-який час успішно виконувати поставлені завдання.

Професійна підготовленість, на думку С. Х. Яворського, характеризується сумою певних знань, умінь і навичок набутих у процесі

спеціалізованого навчання, які необхідні для досягнення належного результату професійної діяльності [239]. У той же час, підготовленість до діяльності ще не означає готовність у певний момент виконати ці дії. Тому що її результативність також залежить від внутрішньої зібраності, вольової настроєності, здатності у певний момент виконати необхідні дії і досягти бажаних результатів.

Розглянувши підходи деяких авторів [7, 53, 67, 124, 140, 200] щодо формування готовності особи до діяльності, необхідно відмітити, що «готовність» буває загальна та спеціальна (психофізична). Під загальною слід розуміти готовність за наявності якісних характеристик людини як особистості (вихованість, відповідальність, цілеспрямованість, організованість, дисциплінованість, урівноваженість, оптимізм, самовладання, комунікабельність, колективізм тощо).

В. І. Пліско стверджує, що успішно в умовах ризику діяли підготовлені працівники міліції з розвиненими особистісними якостями. Сукупність цих якостей становили не лише спеціальні психофізичні, а й загальнолюдські якості [180].

Науковому розв'язанню проблеми формування особистісних якостей сприяли дослідження Б. Г. Ананьєва, Ю. Бабанського, І. Д. Беха, В. Богословського, Ф. Гоноболіна, Г. Костюка, О. М. Леонтьєва, К. К. Платонова та інших науковців [7, 77, 82, 87, 116, 124]. Автори зазначають, що якості особистості виражаються в органічній єдності її потреб, свідомості, знань, емоційно-вольової сфери та практичних дій, спрямованих на особистісне та професійне становлення.

У роботах багатьох вчених [5, 58, 82, 98, 116, 140, 191, 242] надаються рекомендації щодо формування особистісних якостей та відмічається, що особистість характеризують: розумність (визначає рівень інтелектуального розвитку); відповідальність (рівень розвитку почуття відповідальності, уміння керувати своєю поведінкою, аналізувати свої вчинки і відповідати за них); свобода (здатність до автономної діяльності, прийняття самостійних

рішень); особиста гідність (визначається рівнем вихованості, самооцінки); індивідуальність (несхожість на інших).

Вчені [5, 57, 58, 107, 168, 191] зазначають, що до формування особистісних якостей курсантів необхідно підходити комплексно, враховуючи особливості їхньої майбутньої діяльності.

Д. О. Разуменко [191] відмічає, що методика навчання повинна сприяти самовихованню й саморозвитку особистісних якостей, до яких автор додає відчуття, уявлення, асоціативність мислення, аналітичність мислення, творчість у діях, урівноваженість, оптимізм, самовладання, комунікабельність, лідерство, колективізм, соціальну відповідальність, активність, самооцінку, емпатію.

І. Ю. Горелов, вивчаючи психологічну готовність працівників міліції до застосування вогнепально-силового впливу під час виконання службових обов'язків, відмічає, що основними особистісними якостями осіб із високою психологічною готовністю є: самовпевненість, розвинені емоційно-вольові, комунікативні якості, зібраність (зосередженість, спрямованість на досягнення мети), розвинені здібності до планування, моделювання, програмування, оцінки результатів, гнучкість і високий загальний рівень саморегуляції. Таким працівникам властиві середні рівні особистісної та ситуативної тривожності, висока нервово-психічна стійкість, середні показники рівнів агресивності та схильності до ризику [57].

Аналіз існуючих методик підготовки майбутніх правоохоронців показує, що в основному вони спрямовані на розвиток спеціальних фізичних якостей та не сприяють формуванню загальнолюдських якостей [12, 18, 39, 43, 45, 51, 61, 91, 97].

Спеціальна або психофізична готовність характеризує здатність майбутнього правоохоронця ефективно діяти в складних умовах оперативно-службової діяльності, тобто відчувати просторово-часові характеристики дій супротивника, визначати його мотиваційну спрямованість та на основі цього прогнозувати поведінку й відповідно виконувати адекватні захисні дії [181].

Крім цього психофізична готовність передбачає розвиненість спеціальних фізичних й психологічних якостей, навичок та умінь у виконанні прийомів фізичного впливу [26, 104, 150].

Досліджуючи шляхи оптимізації психофізичної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України, А. Р. Луцак [133] відзначає, що складовими поняття «психофізична готовність» є: функціональний стан організму, фізична підготовленість, фізичний розвиток, розумова та фізична працездатність, психофізіологічні особливості людини.

Ряд авторів [26, 27, 100, 104, 110, 123, 152, 217] підкреслюють важливість психофізичної підготовки військовослужбовців, яка проводиться в складних умовах і характеризується психологічними особливостями, що суттєво позначаються на ефективності засвоєння знань, сформованості умінь та навичок, високій функціональній готовності. До них слід віднести: навчання особового складу за необхідності підтримки постійної бойової готовності; спрямованість навчально-тренувальних занять на переважне використання наочних і практичних методів; складність психофізичної структури формування знань і досвіду у курсантів, що впливає із вимог сучасного виконання службових обов'язків, диктує необхідність міжпредметних зв'язків у процесі навчання, формування у курсантів міцних навичок, заснованих на колективних діях.

Висока психічна і фізична напруженість курсантів у навчанні зумовлюється ще й тим, що їх підготовка організовується в умовах, наближених до реальної служби в правоохоронних органах. На основі зазначених особливостей навчання А. Р. Луцак [133, 134] робить висновок про те, що цей процес суто специфічний і подальше підвищення його ефективності буде залежати від рівня знань керівників психофізичних закономірностей готовності курсантів до виконання своїх службових обов'язків.

Аналіз літератури [26, 54, 135] показав, що питання формування рухових умінь та навичок курсантів вищих навчальних закладів МВС

України досліджувалося, але застосування пропонованих авторами методів та засобів не в достатній мірі сприяє формуванню готовності до ефективних дій в умовах небезпечних ситуацій.

В спеціальній літературі [205, 223] відмічається, що формування – це надання певної форми, завершеності процесу становлення особистості, досягнення нею рівня зрілості та стабільності. О. М. Степанов зазначає, що формування є процесом становлення людини як соціальної істоти під впливом соціальних, економічних, ідеологічних, психологічних, педагогічних факторів [205].

Дослідження процесу формування спеціальних рухових умінь та навичок з метою досягнення стану готовності майбутнього працівника міліції до складних умов діяльності вимагає певного аналізу сутності поняття «діяльність».

Розробкою загальної теорії діяльності займалося багато видатних науковців. Значний вклад зробили С. Л. Рубінштейн, Л. С. Виготський, К. Г. Абульханова-Славська, Б. Г. Ананьєв, О. М. Леонтьєв та інші. Їхні дослідження ґрунтувались на тому, що людина – діяльна істота, і саме в діяльності та в її результатах відображаються навколишній світ і свідомість людини [2, 7, 53, 124, 197, 213]. О. М. Леонтьєв [124] відзначає, що діяльність – це основна форма прояву активності людини, її соціального призначення. Автор зазначає, що незважаючи на свою своєрідність, діяльність людини представляє собою систему, яка є складовою частиною системи відношень у суспільстві, і за своїм змістом залежить від місця людини в суспільстві, від умов, в які вона потрапляє. За даними автора, діяльність – це внутрішня (психічна) і зовнішня (фізична) активність людини, що регулюється усвідомлюваною метою.

Аналіз робіт вчених [2, 7, 11, 31, 124, 197] показав, що формування готовності передуює будь-якому виду діяльності. Тому потрібно більш детально розглянути дослідження деяких авторів з метою визначення готовності саме працівників міліції до діяльності, пов'язаної із затриманням

злочинців, озброєних холодною зброєю.

Формування готовності правоохоронців до діяльності в умовах протистояння з озброєним супротивником досліджували: В. І. Плisko, В. В. Крутов, А. М. Лапутін, К. М. Гуревич, Л. С. Узун, М. С. Корольчук, С. А. Антоненко, А. Р. Лушак, І. В. Платонов та інші [13, 14, 133, 135, 171, 172, 202, 219]. Вчені відмічають, що успішність діяльності майбутніх працівників міліції в складних ситуаціях оперативно-службової діяльності залежить від рівня їх підготовленості.

І. В. Платонов [171, 172] розглядає готовність працівника міліції до ефективних дій під час професійної діяльності як складну інтегральну властивість особистості, яка характеризує її здатність успішно виконувати вимоги реальної правоохоронної діяльності та становить єдність трьох взаємопов'язаних компонентів: мотиваційного, загально-професійного й емоційно-вольового. За даними автора мотиваційний компонент готовності охоплює систему мотивів, які спонукають особистість до правоохоронної діяльності. Загально-професійний – характеризується рівнем розвитку професійних знань, навичок та умінь, що необхідні молодому спеціалісту на початковому етапі професійної діяльності та психічних пізнавальних процесів, які сприяють результативності діяльності працівника правоохоронних органів. Емоційно-вольовий компонент – один з найважливіших складових загальної готовності особистості до правоохоронної діяльності. І. В. Платонов пояснює це тим, що діяльність працівника міліції пов'язана з постійним подоланням труднощів та негативних психічних станів, які вимагають формування у молодих спеціалістів здатності до емоційної саморегуляції діяльності. Таку структуру готовності правоохоронця до професійної діяльності підтримують також інші науковці [166, 235].

Досліджуючи структуру готовності особи до діяльності, В. І. Плisko [180] стверджує, що готовність протистояти нападу озброєного злочинця – це вміння прогнозувати розвиток ситуації, можливі дії супротивника, результат

сутички, ступінь погрози. Далі автор зазначає, що для цього необхідні знання закономірностей у поведінці злочинця в різних умовах, знання його психології, самих небезпечних і несподіваних способів нападу, сформовані уміння і навички виконання прийомів обеззброєння та розвиток професійно-важливих якостей.

Дослідження Л. С. Узуна, які були спрямовані на удосконалення професійної підготовки курсантів ОВС до дій в екстремальних умовах, показали, що для виникнення стану готовності до складних видів діяльності необхідно [219]:

- усвідомлення потреб суспільства, колективу, своїх потреб чи поставленого іншими людьми завдання;
- усвідомлення цілей, вирішення яких призведе до задоволення потреб чи виконання поставлених завдань;
- осмислення та оцінка умов, в яких буде виконуватися майбутня діяльність, актуалізація досвіду, пов'язаного в минулому із вирішенням завдань і виконань потреб подібного виду;
- визначення на основі досвіду та оцінки майбутніх умов діяльності найбільш можливих та допоміжних способів вирішення завдань або виконання вимог;
- прогнозування прояву своїх інтелектуальних, емоційних, мотиваційних і вольових процесів, оцінка співвідношень своїх можливостей, рівня домагань та необхідності досягнення певного результату; мобілізація сил відповідно до умов та завдань, самонавіяння в досягненні мети.

Л. С. Узун [219] відмічає, що виникнення стану готовності у майбутнього правоохоронця передбачає наявність знань про небезпечні ситуації та умови їх виникнення, розвиток умінь та навичок ефективно діяти під час виникнення таких ситуацій та достатній рівень розвитку спеціальних фізичних якостей.

Науковим дослідженням готовності працівників правоохоронних органів до протиборств з озброєним злочинцем займалося багато вчених [13,

59, 66, 74, 182, 214, 215]. У більшості робіт для вирішення проблеми формування готовності працівників ОВС пропонувалось застосування засобів рукопашного бою [204, 206, 226-229, 244, 249, 250]. Однак це повністю не вирішує проблему формування рухових умінь та навичок майбутніх правоохоронців до діяльності в умовах зіткнення з озброєним злочинцем.

Аналіз літератури [14, 26, 105, 109, 118, 133-135] показав, що в підходах до формування спеціальних рухових умінь та навичок майбутніх працівників міліції у авторів є деякі розбіжності, що визначаються відмінностями цілей, завдань та методик. Психологи з питань спорту сформованість умінь та навичок спортсменів пов'язують насамперед з готовністю досягнути найвищого результату у своїх основних змаганнях [1, 22, 89, 90, 103, 193-195, 212]. Психологи МВС – з підготовкою правоохоронців до професійної діяльності [3, 4, 8-10, 29, 109]. Суттєва відмінність у підготовці майбутніх правоохоронців полягає в тому, що вони вирішення завдань пов'язують з досягненням високої психологічної стійкості курсантів вищих навчальних закладів МВС за рахунок практичного та теоретичного ознайомлення їх з конкретною небезпекою, екстремальними ситуаціями та іншими чинникам поєдинку, які викликають стрес.

З дидактичної точки зору процес формування готовності майбутніх працівників правоохоронних органів до діяльності в умовах, пов'язаних із протистоянням з озброєними злочинцями, розглядається вченими як поступовий та послідовний перехід від знань та уявлень про основні закономірності у взаємодіях, про правила та умови діяльності до формування відповідних умінь та навичок [182, 238]. В процесі навчання курсант повинен здобути необхідний об'єм знань та підготувати себе як фізично, так і психологічно до зіткнення з порушниками закону [32-34].

В. І. Плisko зазначає, що одним із компонентів успішних захисних дій при зіткненні зі злочинцем, озброєним холодною зброєю, є наявність спеціальних теоретичних знань [180]. При цьому автор підкреслює, що це

стосується знань не лише безпосередньо небезпечних способів нападу, а й знань закономірностей у поведінці супротивника перед атакуючими діями та знань критеріїв, за якими проводиться оцінка супротивника для визначення можливих прийомів фізичного впливу [180]. Це дозволяє своєчасно та достовірно визначити агресивні наміри супротивника, які передують безпосередньому контакту, та діяти відповідно до ступеня небезпеки [15, 35-38, 1778, 181].

Як відзначає І. М. Козловська, застосування знань у нестандартних ситуаціях – це не особливе, відокремлене від знання вміння, воно виявляється в умінні розкривати його за допомогою вже засвоєних дій, але за новим алгоритмом їх побудови [106]. Отже, методика навчання повинна наділяти курсанта спеціальними теоретичними знаннями з метою прогнозування можливості подальшого розвитку ситуації. Сукупність знань про особливості психології правопорушника та закономірності у його поведінці відповідно до зовнішніх умов та мотивації надасть можливість корегувати свої дії відповідно до ситуації, яка змінюється та діяти не за стереотипом, а відповідно до ступеня небезпеки.

На думку спеціалістів [59, 65, 85, 93, 96, 97, 100, 104, 129,], готовність працівників правоохоронних органів ефективно діяти під час виникнення нетипових ситуацій в оперативно-службовій діяльності залежить від багатьох факторів, найважливішими з яких є: загальний фізичний стан; рівень техніко-тактичної підготовки; рівень морально-психологічної підготовки.

Під загальним фізичним станом розуміють рівень розвитку основних фізичних якостей та ступінь оволодіння професійно-прикладними руховими вміннями та навичками, які визначають фізичну готовність до особливостей діяльності. За даними Є. В. Кіна [104], фізична готовність працівників міліції – це певний фізичний стан, сформований у процесі фізичної підготовки, що забезпечує високу працездатність та успішне виконання оперативно-службових завдань. У дослідженнях А. А. Бородіча [40] встановлено, що високий рівень фізичної підготовленості сприяє підвищенню ефективності

виконання оперативних та службових завдань, що підтверджується відповідними дослідженнями.

Узагальнюючи праці низки вчених [27, 39, 41, 80], можна визначити, що формування фізичної готовності – це процес переходу організму з одного стану в інший, який відбувається за рахунок прогресивних функціональних, морфологічних та біохімічних змін в організмі. При цьому фізична готовність передбачає не максимально високий рівень розвитку переважно однієї будь-якої фізичної якості або рухової навички, а їх всебічність та оптимальність стосовно специфіки професійної діяльності.

В. С. Мунтян та інші вчені [155, 185, 192] відмічають, що в умовах реального зіткнення із супротивником проведення успішних дій працівником ОВС неможливе без високого рівня техніко-тактичної підготовки. За даними вчених [155] техніко-тактична підготовка повинна забезпечувати подальше удосконалення швидкості, точності та стабільності виконання прийомів.

У працях А. А. Кадочнікова [97] стверджується, що тактична майстерність полягає в умінні нейтралізувати переваги супротивника, обернути його слабкості собі на користь, з максимальною вигодою використовувати зовнішні умови, повною мірою реалізувати свої психічні, технічні й фізичні можливості. Спеціалісти вважають, що тактика може існувати лише на міцній базі конкретної, навіть дещо примітивної, але твердо засвоєної техніки [25, 92, 105, 145, 154, 222, 224, 229].

Для підтримання постійної готовності особового складу до виконання службових завдань в умовах, що максимально наближаються до реальних ситуацій, Є. В. Кін [104] звертає увагу на важливість морально-психологічної підготовки та рекомендує відводити на фізичну підготовку – 20%, на технічну – 30%, на психологічну – 50% затраченого часу в системі професійної підготовки.

На формування психологічної готовності майбутніх працівників міліції до ефективних дій в умовах нестандартних ситуацій звертає увагу багато вчених [3, 8-10, 98, 109, 112, 123, 129, 210, 217].

М. Г. Логачов та інші автори [112] визначають психологічну готовність правоохоронців до діяльності як сукупність якостей і властивостей особистості, що зумовлюють стан змобілізованості психіки, налаштованість на найбільш доцільні, активні та рішучі дії в складних чи небезпечних умовах виконання службових обов'язків. І. В. Платонов зазначає [172], що від психологічної готовності правоохоронця застосовувати прийоми фізичного впливу під час зіткнення зі злочинцем, озброєним холодною зброєю, залежить результат такої сутички. Автор стверджує, що методика навчання повинна сприяти формуванню у курсантів як фізичної, так і психологічної готовності виконувати спеціальні рухові уміння та навички при діях проти озброєних правопорушників.

Отже, аналіз спеціальної літератури [112, 126, 142, 232, 234] показав, що зіткнення з озброєним злочинцем характеризується високою нервово-психічною напруженістю і для ефективної діяльності висуває підвищені вимоги до психофізіологічних якостей майбутніх працівників міліції.

Існує багато методик підготовки правоохоронців до боротьби з озброєним супротивником [45, 46, 55, 60, 130, 165, 228, 229], але в основному вони розроблялись спеціалістами на власному практичному досвіді, мають рекомендаційний характер і не відповідають реаліям. Тому потрібно розробити експериментально обґрунтовану методику навчання, яка надаватиме перевагу майбутньому правоохоронцю вже на початку виникнення небезпечного моменту та сприятиме формуванню не лише спеціальної готовності до ефективних дій, а й загальної, тому що важливу роль в умовах ризику відіграють загальнолюдські особистісні якості працівника міліції.

1.2. Аналіз професійної діяльності майбутніх правоохоронців та вимог до формування їх рухових умінь та навичок

Під час оперативно-службової діяльності працівникам міліції найчастіше доводиться стикатися з такими протиправними діями

правопорушників, як хуліганство й погрози [14, 126, 202]. Працівники зазнають опору в основному під час притягнення цих категорій громадян до відповідальності. Дослідженнями [15] визначено, що приблизно у 60–70% випадків їх затримання має місце фізична протидія та використання зброї збоку злочинців. При цьому кожен третій злочинець використовує холодну зброю. За даними С. А. Антоненка, правоохоронці в разі виникнення таких ситуацій в більшості випадків не готові до виконання ефективних захисних дій та, як наслідок, отримують поранення і навіть гинуть [14].

Аналізуючи діяльність працівників міліції під час виконання службових обов'язків, В. І. Плisko дійшов висновку, що розгортання ситуації зіткнення з озброєною особою в більшості випадків, складається не на користь правоохоронця (рис. 1.1). Вчений відмічає, що із загальної кількості ситуацій, в 46,2% випадків порушнику вдавалося зникнути. При цьому, в 15,4% порушники зникали за рахунок сприятливих для цього зовнішніх умов (погана освітленість, особливі погодні умови, допомога технічних засобів тощо) та неактивних дій збоку працівника міліції. В 30,8% – нападаючому вдавалося зникнути після виконання атакуючих дій з використанням холодної зброї та ушкодженням правоохоронця. Із загальної кількості ситуацій збройного зіткнення – 53,8% закінчувалися затриманням порушника. При цьому, в 17,6% випадків для його зупинки та затримання застосовувалася вогнепальна зброя, у 36,2% – інші заходи фізичного впливу [182].

Проводячи опитування працівників, яким доводилось стикатись у непередбачених ситуаціях із непокорою озброєних злочинців, В. І. Плisko встановив, що при наближенні підозрілих осіб вони не завжди могли своєчасно визначити їх наміри щодо нападу та втрачали перевагу вже на початку виникнення небезпечного моменту. Тобто, негативні результати таких зіткнень автор пояснює відсутністю знань про дії та підготовчі рухи супротивника, які передують безпосередньому нападу.

Аналізуючи реальні сутички, в яких працівники міліції зазнавали

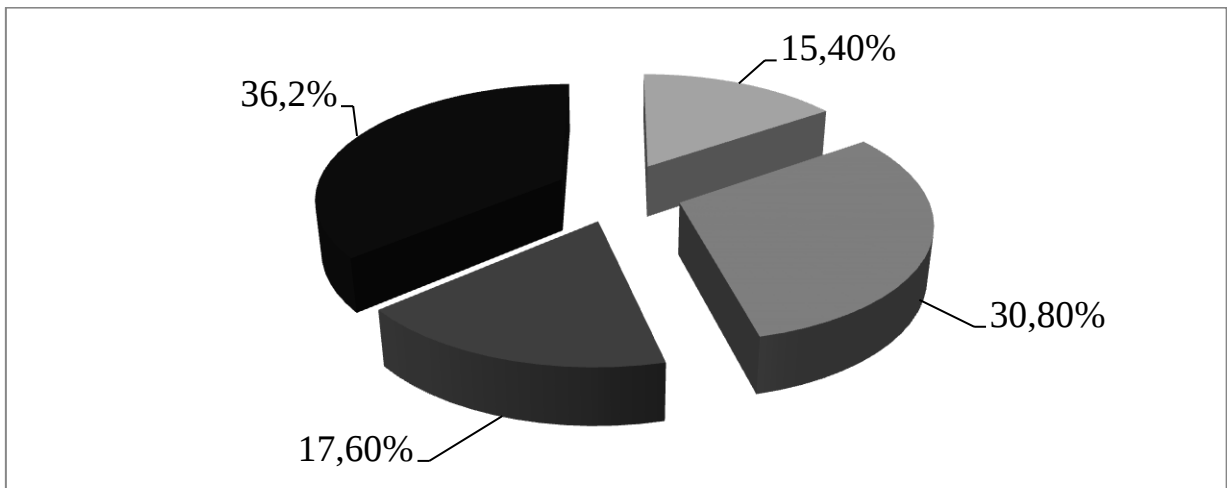

Рис. 1.1. Співвідношення результатів зіткнення працівника міліції із правопорушником, озброєним холодною зброєю (за В. І. Плїском, 2004)

- зникнення правопорушника за рахунок сприятливих умов 15,4%
- зникнення правопорушника після виконання атакуючих дій 30,8%
- затримання правопорушника із застосуванням вогнепальної з 17,6%
- затримання правопорушника із застосуванням прийомів рукопашного бою 36,2%%)

поразки, В. І. Плїско виявив, що в одних ситуаціях вони не встигали відреагувати на удар ножом. Автор зауважує, що з однієї сторони це можна пояснити відсутністю теоретичних знань, які б забезпечили вчасну підготовку до виконання захисних дій, з іншої – недостатнім розвитком швидкісних якостей під час дій у відповідь. В інших випадках правоохоронцям не вистачало витривалості під час переслідування правопорушника, зосередженості та рішучості в ситуаціях, які передують збройному контакту. Шляхом опитування працівників правоохоронних органів, яким під час виконання службових обов'язків доводилось стикатись із непокорою правопорушників, озброєних холодною зброєю, С. А. Антоненко [14] встановив, що в багатьох ситуаціях працівники міліції проявляли розгубленість перед озброєною особою, яка не підкорялася, а табельну вогнепальну зброю (з правової точки зору або через наявність

різних перешкод) не було можливості застосувати. Крім того, бувають ситуації, де не має самого нападу, але існує реальна загроза і працівники розгублюються та не мають впевненості щодо наближення.

Дослідження науковців [126, 217, 219] доводять, що наявність знань про механізми виникнення небезпечних ситуацій та особливості їх подальшого розвитку надають можливість вчасно визначити прояви небезпечних моментів та відповідно реагувати.

Для успішних захисних дій майбутнього працівника міліції необхідно наділити знаннями – у яких ситуаціях діяти на випередження, застосовуючи при цьому табельну вогнепальну зброю, в яких випадках використовувати інші заходи фізичного впливу, а коли необхідно взагалі уникати контакту. Не вступати в контакт слід у ситуаціях, де ризик невиправданий і майбутній правоохоронець не зможе ефективно протистояти атакуючим діям порушника. Наприклад, у ситуаціях, де чисельна перевага озброєних та агресивно налаштованих осіб, погана освітленість тощо.

При випадковому зіткненні сторін протистояння перевага буде за тим, хто першим візуально зафіксує появу супротивника. У ситуаціях, коли першим фіксував появу працівника злочинець, його дії були такими: спочатку він намагався зникнути, в разі неможливості зникнути, в залежності від мотивації, виконував напад. Під час сутички, в залежності від зовнішніх умов, підготовленості правоохоронця та психологічного стану обох сторін, нападаючий виконував один або декілька ударів ножом. У випадках, коли працівник відбивав напад, порушник психологічно не витримував та намагався зникнути. Інколи, після невдалого нападу – підкорявся. В більшості таких випадків працівнику вдавалося затримати нападаючого. Були ситуації, в яких працівник міліції, отримавши поранення, не зупинявся, а продовжував протистояння. В залежності від підготовленості правопорушника, результати сутичок були як із позитивним, так і негативним наслідком для правоохоронця. Ситуації із позитивним наслідком спостерігались у випадках, коли правоохоронець проявляв швидкі та рішучі

дії або діяв на випередження та після блокування озброєної руки відразу переходив до захоплення, виконання прийому обеззброєння та затримання.

У ситуаціях, де напад був явний, не прихований, працівники міліції не завжди виконували адекватні захисні дії чи діяли на випередження та, як наслідок, отримували поранення. Це пояснюється тим, що під час нападу озброєного ножом злочинця у працівників виникає страх перед зброєю, який призводить до психічного напруження. Психічне напруження, в свою чергу, впливає на швидкість виконання захисних дій.

Вивчаючи психічну усталеність людини в надзвичайних ситуаціях, С. І. Мазуров установив, що поведінкова реакція людини в ускладнених ситуаціях, їхні часові характеристики, психофізіологічні можливості людей – величини надзвичайно варіативні [139]. Автор відзначає важливість психологічної готовності до дій в небезпечних умовах.

Працівники міліції, пройшовши підготовку за існуючою навчальною програмою та методикою, не готові до реальних сутичок. Вони не володіють необхідними теоретичними знаннями щодо моделей виникнення небезпечних ситуацій та варіантів їх можливого перебігу.

Для виявлення моментів, які впливають на ефективність дії правоохоронців під час зіткнення зі злочинцями, озброєними холодною зброєю, В. І. Плisko дослідив та проаналізував виникнення та перебіг реальних сутичок й розділив їх на п'ять фазових періодів [179].

Перша фаза характеризується осмисленням небезпеки, тобто складанням образу ситуації та аналізом місця події.

Друга фаза сутички характеризується ухваленням рішення до дії. Оцінюється та порівнюється дистанція, виконується вибір дій – пасувати чи йти назустріч небезпеці.

Третя фаза сутички характеризується зближенням суб'єктів протистояння. Зближення супроводжується вибором траєкторії і швидкості пересування. У таких випадках власні дії, на думку автора [179], потрібно скоординувати відповідно до поведінки правопорушника.

Четверта фаза характеризується виконанням захисних дій. Використовуються перехоплення, блоки, удари, ухили, погроза застосувати зброю тощо. Автор виділяє дві групи можливих ситуацій. У першій групі відзначається одна спроба нападу, друга група характеризується повторними нападами. При вдалим захисних діях у психологічному стані злочинця відбувається злам. Правопорушник у таких випадках уникає боротьби, намагається сховатися.

П'ятий фазовий період сутички включає наближення до правопорушника для його захоплення. Супротивник обирає напрямок і траєкторію пересування, засіб переміщення з огляду на потребу швидкого виконання дій [179].

Такий поділ сутички дає можливість уявити в загальних рисах ймовірність та послідовність його перебігу. Дані дослідження слід враховувати у навчальному процесі при моделюванні ситуацій зіткнення з озброєним злочинцем.

Аналіз спеціальної літератури [23, 101, 130,], що стосується дослідження ефективності виконання заходів фізичного впливу щодо злочинця, озброєного холодною зброєю, показав, що детальний біомеханічний аналіз дії сторін протиборства не проводився. Не підлягали експериментальному обґрунтуванню дії правоохоронця, які пов'язані з варіативною поведінкою озброєного злочинця під час нападу в різних умовах, не досліджувалися дії супротивника, які передують безпосередньому нападу [79, 119, 120, 237].

Низка авторів [18, 64, 94, 219, 230, 231, 244] відмічає, що специфіка діяльності правоохоронців полягає в тому, що виконувати службові обов'язки їм доводиться в нічний час та при складних погодних умовах. Підтримуючи громадський спокій та порядок, непоодинокі випадки зіткнення з особами із підвищеною агресивністю, з непокорю правопорушників, з озброєними злочинцями, які скоївши злочинне діяння намагаються зникнути, вдаючись при цьому до різних хитрощів. Тобто,

діяльність проходить не в стандартних умовах, а в швидкоплинних та таких, які постійно змінюються. Майбутні працівники міліції недостатньо адаптовані до виконання обов'язків в умовах, які пов'язані з ризиком для життя.

Вченими [14, 75, 93, 113] встановлено, що під час зіткнення з озброєним правопорушником виникає елемент несподіваності. С. А. Антоненко [14] відмічає, що навіть підготовлені правоохоронці, які досконало володіли прийомами рукопашного бою під час несподіваних дій супротивника не зуміли вчасно відреагувати ефективними захисними діями. Тобто, існуючі методики навчання не в достатній мірі сприяють формуванню у курсантів умінь прогнозувати можливий розвиток ситуації збройного зіткнення та ступеня небезпеки.

В методичних рекомендаціях не акцентується увага на знаннях закономірностей у поведінці правопорушника залежно від рівня його мотивації щодо нападу та особливостей зовнішніх умов [51, 56, 60, 61, 85, 131, 185, 211].

За даними Л. С.Узуна [219], готовність до ефективних дій правоохоронця при зіткненні зі злочинцем, озброєним холодною зброєю, на рівні зі сформованими вміннями та навичками виконання прийомів захисту передбачає розвиток психологічної та емоційної стійкості, уважності, рішучості, впевненості в собі та важливості виконання поставлених завдань. Діяльність в небезпечних умовах підвищує вимоги до ступеня розвитку спеціальних якостей майбутнього працівника міліції [70, 162, 177].

Стосовно якостей, які необхідні майбутньому працівнику міліції для успішного виконання службових обов'язків, автори праці [15, с. 247] зауважують, «...що професійно важливі якості не можна розглядати абстрактно, поза контекстом тієї спеціалізованої діяльності, до якої як суб'єкт включений працівник органів внутрішніх справ...». Далі вчені відзначають, що кожна із видів правоохоронної діяльності висуває різні вимоги до індивідуально-психологічних, соціальних, психофізіологічних

властивостей та якостей особи [15].

За дослідженням ряду науковців [10, 30, 92, 93, 143] діяльність працівників міліції в умовах зіткнення з озброєним злочинцем потребує наявності якостей, які характерні для працівників спеціальних підрозділів («Беркут», «Сокіл», «Титан» та ін.), а саме:

- професійної спостережливості (уміння обирати при спостереженні інформацію, яка необхідна для вирішення поставленого завдання; спроможність об'єктивно оцінити ситуацію) [30, 92];
- розвиненої професійної пам'яті (наочно-образної, логічної, оперативної) [10];
- емоційної та психологічної стійкості до дій в екстремальних умовах (врівноваженості та самовладання) [10];
- здатності до саморегуляції та самоконтролю [10, 92]
- виражених вольових якостей (сміливості, принциповості, схильності до виправданого ризику, спроможності брати на себе відповідальність у складних ситуаціях, упевненості у собі і спроможності прийняти правильне рішення при браку необхідної інформації й відсутності часу на її осмислення; адекватної оцінки своїх сил; упертості у переборюванні раптових труднощів; спроможності до зберігання високої активності) [10, 92].

Розвиток даних якостей у майбутніх працівників міліції, на думку авторів [30, 92], сприятиме успішному подоланню труднощів, які виникатимуть під час виконання службових обов'язків.

Однак, як стверджує В. І. Плisko [179, 180], розвиток зазначених якостей не вирішує проблему безпеки правоохоронців при зіткненні з озброєним правопорушником. У методиці, яку розробив В. І. Плisko, приділяється увага розвитку найбільш важливих спеціальних якостей, які необхідні для діяльності в екстремальних умовах. Автор відмічає, що ефективно в умовах ризику діятиме працівник, який володіє умінням швидко усвідомити образ ситуації, зорієнтуватися в обстановці, прийняти рішення й виконати «вибухові» рухи в межах регламентованих просторово-часових

характеристик. Формування вказаних якостей повинно бути пов'язане зі знаннями видів злочинного діяння й психологічного стану злочинця. Тобто, в процесі навчання курсанти повинні засвоїти знання, що стосуються механізмів виникнення та перебігу ситуацій, в яких існує загроза нападу супротивника, озброєного холодно зброєю. Володіючи такими знаннями, майбутній правоохоронець матиме можливість спрогнозувати дії нападаючого та відреагувати адекватними захисними діями.

Для ефективної діяльності в умовах зіткнення з озброєними злочинцями багато вчених [14, 33, 34, 40, 74, 164, 167, 213] відводять значну роль фізичній підготовленості майбутніх правоохоронців. Тобто, однією зі складових сукупності спеціальних якостей, необхідних майбутньому працівнику міліції для ефективних дій при нападі супротивника, озброєного холодною зброєю, науковці виділяють наявність розвинених фізичних якостей [40, 41, 74, 75].

А. А. Бородіч, досліджуючи шляхи удосконалення фізичної підготовленості працівників міліції до діяльності в умовах збройних сутичок, відмічає, що при високому ступені розвитку основних фізичних якостей більш ефективно можуть бути вирішені завдання з удосконалення фізичних якостей та навичок, які відіграють провідну роль під час сутички із злочинцем. На думку автора діяльність у таких умовах передбачає необхідність гранично можливого розвитку швидкості рухової реакції та окремих рухів, точності рухів, витривалості, спритності, м'язової сили, високої координації рухів та просторової орієнтації [40].

Дослідження реальних сутичок працівників міліції зі злочинцями проводились С. В. Непомнящим [162]. Він відмічає, що особливістю фізичного протиборства з правопорушником є постійна мінливість інтенсивності його ведення – від низької до граничної, а дії супротивника складаються з великої кількості епізодів, що чергуються періодами вибору позиції, пересувань, підготовкою атакуючих дій і переходів у захист [162]. За даними П. А. Стешенка [207], у момент безпосереднього контакту з

правопорушником організм працівника міліції зазнає впливу значних фізичних навантажень. При цьому, вчений зазначає, що правоохоронець вимушений витратити значну кількість енергії в короткий проміжок часу, адже сутички між правопорушниками та працівниками, як правило, короткочасні (2–8 хв.) та характеризуються високою інтенсивністю (170–190 уд./хв.).

Аналізуючи реальні сутички, П. А. Стешенко встановив, що атакуючі дії характеризуються несподіваністю й швидкістю та, як правило, є короткочасними. Вчені відмічають також непоодинокі випадки, коли працівник піддавався нападу після переслідування злочинця. При цьому, в залежності від тривалості переслідування, у осіб протиборства спостерігалось погіршення реакції, зниження точності рухів, зменшення швидкості виконання захисних і атакуючих дій [207]. Як стверджує С. В. Непомнящий [162], для ефективних дій при зіткненні зі злочинцем під час його переслідування майбутній працівник міліції повинен бути витривалим. З цього приводу у спеціальній літературі [15] відмічається, що на заняттях з СФП під час розвитку витривалості слід забезпечувати взаємозв'язок цього процесу з удосконаленням прийомів фізичного впливу. Крім цього, автори рекомендують моделювати в умовах тренувальної діяльності можливі стани і реакції функціональних систем, які характерні для фізичного протиборства з порушником закону. Особливе місце, на думку вчених, в процесі розвитку витривалості має відводитись підвищенню психічної стійкості при переборюванні відчуття втоми, яке виникає під час сутички з реальним супротивником.

Аналізуючи дії працівників міліції під час протиборства з озброєним злочинцем, вчені встановили, що рухи працівника повинні бути максимально точні, виконуватися в максимально короткий проміжок часу та характеризуватися швидкою реакцією у відповідь на поведінку супротивника [207].

За даними М. І. Ануфрієва та інших вчених [15] в умовах фізичного

протиборства найчастіше мають місце складні реакції, пов'язані в основному зі швидкістю реагування на удари та пересування супротивника, для реалізації яких необхідно: адекватно оцінити ситуацію; прийняти рухове рішення; оптимально його виконати. Встановлено [144, 212], що важливу роль у скороченні часу складної рухової реакції відіграє фактор передбачення ситуації, коли тренований працівник реагує не стільки на сам рух, скільки на підготовчі дії супротивника щодо нього.

Аналіз спеціальної літератури [14, 15, 180, 182, 245] показав, що в багатьох реальних ситуаціях, при нападі супротивника, озброєного холодною зброєю, працівники не встигали реагувати на виконання удару. Внаслідок цього отримували поранення та навіть гинули. При чому не встигали відреагувати на напад навіть фізично розвинені та підготовлені працівники, які володіли прийомами рукопашного бою [180]. Негативні результати таких сутичок дослідники [162, 207] пояснюють не лише недостатнім рівнем розвитку швидкісних якостей. Дослідження вчених [14, 174, 178–180] показують, що в більшості випадків причиною є відсутність знань закономірностей у поведінці супротивника перед виконанням атакуючих дій. Внаслідок цього працівник не встигає відреагувати відповідним позиційним розміщенням та виконати адекватні захисні дії.

Незважаючи на важливість швидкості реагування на дії супротивника у реальному двобої, за дослідженням ряду авторів [40, 162, 207] найбільшого значення набуває швидкість виконання цілісних рухових дій: переміщень, змін положень тіла, захисних дій, ударів, кидків, больових прийомів. Це, в свою чергу, залежить від розвитку силових якостей.

За дослідженнями С. В. Непомнящего [162], причиною прояву максимальної фізичної сили у працівника міліції в короткий проміжок часу були дії, пов'язані з переслідуванням правопорушників, їх затриманням і супроводженням. Найбільш важливими силовими якостями працівника міліції вчені вважають здатність до швидкісно-силових проявів в рухах циклічного і ациклічного характеру, а також до розвитку на високому рівні

«вибухової» сили. Рівень їх розвитку визначає ефективність рухових процесів під час контакту із супротивником, які пов'язані з виконанням прийомів обеззброєння та затримання.

В спеціальній літературі [15, 55, 216] відмічається, що під час застосування прийомів фізичного впливу слід виявляти силу у певних рухах. Тому при розвитку сили необхідно забезпечувати найвищий прояв силових можливостей у рамках рухових навичок, що відповідають правильній техніці виконання прийомів [15, 55]. За даними П. А. Стешенка [207], високий рівень прояву силових якостей у вправах загально підготовчого характеру не завжди гарантує їх високих проявів при виконанні прийомів фізичного впливу та самозахисту у ситуаціях фізичного протистояння з правопорушником.

На думку авторів [15, с. 52], усунути цей недолік можна шляхом застосування принципу одночасного впливу, суть якого полягає у вивченні й вдосконаленні прийомів фізичного впливу з використанням вправ, які дозволяють працівнику одночасно розвивати силові якості. Тому у процесі підготовки необхідно обов'язково використовувати вправи для розвитку спеціальної сили і працювати над розвитком сили тих груп м'язів, які є основними при виконанні даних прийомів.

За даними Ю. П. Сергієнка та інших вчених [63, 179, 201, 202], під час затримання злочинців, а також долати перешкод, пов'язаних із переслідуванням злочинця, важливе значення має також рівень розвитку спритності. Спритні рухи, на думку автора сприяють виконанню складного динамічного завдання раціонально та ощадливо, а внаслідок – істотно скорочують час виконання всієї дії. Завдяки високому рівню розвитку цієї якості працівник добре орієнтується в просторі та часі, здатен швидко перебудовувати рухові дії відповідно до обставин, що виникають.

Для успішного виконання поставлених завдань під час зіткнення з озброєним злочинцем працівник міліції, крім розвинених спеціальних рухових, повинен володіти сукупністю важливих психологічних якостей [39, 40, 162-164].

Фахівці [70, 101, 108, 156, 221] виділяють ряд психологічних якостей, які ефективно впливають на формування спеціальних рухових умінь та навичок. Сюди вони відносять наявність розвинених волевих якостей, швидкість оперативного мислення, психологічну та емоційну стійкість [70, 101, 108, 156]. Спеціалісти у галузі фехтування [62, 102, 225] відмічають, що сутичка потребує безперервного спостереження за діями супротивника з метою прогнозування його намірів, дій та стану. Можливість випередити супротивника залежить не лише від психологічної стійкості та від моторики, а й від вчасного сприйняття та швидкості обробки інформації. Це дозволить спрогнозувати подальші його дії та прийняти на цій основі оптимальне рішення [62, 102, 225]. Виняткове значення, за даними В. С. Келлера [102], є вміння передбачати час початку дій. В свою чергу, це можливо при достатньому рівні розвитку оперативного мислення та професійної уваги [62, 102, 225].

Аналіз літератури [102, 109] показав, що механізм оперативного мислення включає: динамічне розпізнавання, структурування й формування алгоритму рішення з визначенням послідовності дій [161, 193, 195]. Динамічне розпізнавання має місце при наявності у працівника певних «шаблонів» ситуацій, рішення яких вже відомо. При цьому, як вказують автори [102, 109, 193-195], оперативне мислення зводиться до пошуку «шаблону», що найбільш відповідає ситуації, яка виникла. У випадку нестандартної ситуації – здійснюється її аналіз, який включає структурування ситуації, тобто виділення її компонентів. Потім розглядаються основні можливі шляхи розвитку події і формується рішення у вигляді алгоритму наступних дій. На думку авторів [180, с. 86], оперативне мислення є психічною якістю (якісною функцією) працівника правоохоронних органів. Автори відмічають, що оперативність мислення у своєму розвитку має бути доведена до автоматизму, з урахуванням стійкості до зовнішніх впливів, перешкод та динамічного розвитку ситуації [180, с. 86].

Для ефективної діяльності під час зіткнення з озброєним злочинцем, на

думку В. І. Плїска та інших вчених [81, 180], важливу роль відіграватимуть бійцівські якості. Вчений переконаний, що за допомогою цих якостей можна частково компенсувати недоліки в технічній підготовленості курсантів [180].

Аналіз спеціальної літератури [52, 127, 193] показує, що до поняття «бійцівські якості» відноситься ряд виражених вольових якостей, які проявляються як у повсякденних, так і в екстремальних умовах. Але однозначних думок щодо сукупності якостей, які утворюють «бійцівські» – немає. На думку ряду науковців [22, 180, 208, 209, 88-90], основу «бійцівських» якостей становлять: ініціативність, рішучість і сміливість.

Вивчення вченими [90, 190] співвідношень між сміливістю та рішучістю показали тісні кореляційні зв'язки між цими вольовими якостями, які визначаються тільки в небезпечних ситуаціях. Зустріч з озброєним злочинцем належить саме до таких ситуацій, тому науковці звертають увагу на розвиток цих якостей у працівника міліції [8, 10, 30, 112].

Отже, провівши аналіз літератури, де автори розглядали процес підготовки працівників міліції до протиборства з озброєним супротивником, слід відмітити, що формування рухових умінь та навичок висуває певні вимоги до володіння теоретичними знаннями та розвитку спеціальних фізичних та психологічних якостей.

1.3. Сучасний стан та перспективи формування рухових умінь та навичок курсантів вищих навчальних закладів МВС України на заняттях зі спеціальної фізичної підготовки

За даними ряду вчених [74, 75, 164, 180, 188, 213], специфіка навчання майбутніх працівників міліції полягає в формуванні рухових умінь та навичок, які необхідні їм для ефективної діяльності в умовах зіткненні з озброєним та агресивно налаштованим злочинцем. Вченими [13, 177, 231] встановлено, що в небезпечних ситуаціях успішність діяльності майбутнього правоохоронця залежить від наявності та ступеня розвитку спеціальних якостей. За даними В. І. Плїска [177], спеціальні якості – це комплекс

психофізичних якостей, розвиток яких сприяє успішному виконанню поставлених завдань. Далі автор відмічає, що їхньому формуванню передуює процес набуття курсантом комплексу спеціальних знань, умінь та навичок [177].

Вченими [14, 85, 164] доведено, що однією зі складових ефективної протидії нападу озброєного злочинця є рівень розвитку умінь та навичок виконання прийомів захисту, формування яких відбувається в процесі занять з СФП. При цьому, за даними С. А. Антоненка [14], успішність формування залежить від ефективності методики навчання.

У роботах вчених [13, 184, 206, 214, 215] зазначається, що під час багаторазового відпрацювання прийомів захисту на заняттях з СФП курсантів відбувається формування навичок їх виконання. У процесі відпрацювання в їх структурі відбуваються певні зміни, пов'язані з процесом автоматизації. Змінюються передусім прийоми:

- 1) виконання дій – зайві рухи, які в процесі відпрацювання не отримують позитивного підкріплення, відсіюються;
- 2) сенсорного контролю за процесом виконання – поступово сфера зорового контролю звужується, його функції передаються м'язовому контролю;
- 3) центральної регуляції дії – увага переміщується з процесу виконання дії на його результат; внаслідок цього значно зменшується кількість помилок.

Аналіз спеціальної літератури [59, 138, 141, 154] показав, що для успішної діяльності, яка пов'язана із відбиттям нападу, потрібні не тільки навички прийомів обеззброєння, як частково автоматизовані дії, що лише контролюються свідомістю, а й цілком усвідомлені дії, які спираються на знання – уміння. Науковці [138] вважають, що прикметною ознакою уміння є використання правильних прийомів і способів діяльності в нових чи радикально змінених умовах шляхом свідомого і цілеспрямованого застосування відповідних знань у процесі виконання завдань.

В. Д. Мазніченко [138] зазначає, що якщо в навичках знання використовуються лише на етапі формування, а потім дія виконується на основі стереотипу, то для умінь характерним є застосування знань і на етапі функціонування. Тобто, уміє той, хто знає як виконувати певну діяльність, і володіє відповідними технічними прийомами (навичками).

Як стверджує В. Д. Мазніченко [138], для умінь вищого порядку характерними ознаками є: варіативність і творчість діяльності, стійкість до несприятливих внутрішніх та зовнішніх умов, виконання дій на тлі втоми, висока індивідуалізація діяльності, здатність перебудовуватись у ході діяльності. За даними І. П. Закорка [74], при формуванні умінь вищого порядку курсант навчається змінювати (варіювати) деталі техніки виконання прийомів для того, щоб мати перевагу при різних несподіваних та підступних варіантах атакуючих дій. В одних випадках курсант діятиме на випередження, в інших витримує дистанцію та використовує вогнепальну зброю або, враховуючи ступінь ризику, взагалі уникає контакту.

Досліджуючи шляхи підвищення ефективності формування навичок та умінь самозахисту без зброї у працівників міліції, Г. М. Дворнік [59] визначив дві групи факторів, які негативно впливають на виконання прийомів самозахисту під час сутички зі злочинцем:

- 1) фактори, пов'язані зі специфікою практичної діяльності – ризик, невизначеність, дефіцит часу, морфологічні відмінності та зовнішні умови;
- 2) фактори, обумовлені недостатньою технічною, тактичною, психологічною, фізичною та теоретичною підготовленістю.

Автор зазначає, що подолати ці перешкоди може працівник, у якого розвинені необхідні вольові риси характеру, стійкі навички володіння прийомами рукопашного бою, здатність протистояти утомі, уміння та навички виконання рухових дій різного характеру. Тобто, успішність протидії нападу озброєного злочинця визначається наявністю розвинених спеціальних якостей.

В навчальній програмі відзначається, що курсанти, які пройшли

підготовку, повинні володіти визначеним набором спеціальних умінь та навичок у виконанні прийомів захисту від нападу злочинця, озброєного холодною зброєю. Процес навчання передбачає вивчення захисту від п'яти основних ударів ножом: зверху, знизу, збоку, навідліг, тичком. Для захисту передбачено використання: ударної техніки руками і ногами; кидків, больових та задушливих прийомів; спеціального засобу – кийка гумового; комбінованих захисних дій [157].

Аналіз спеціальної літератури [80, 85, 100, 104, 214, 215] стосовно підготовки працівників правоохоронних органів до протидії з озброєним злочинцем показав, що основне місце у системі спеціальної фізичної підготовки майбутніх спеціалістів посідають вправи, що містять елементи і комплексні рухові дії прийомів фізичного впливу, самозахисту та рукопашного бою, а також дії, наближені до них за формою, структурою та характером прояву фізичних якостей і діяльністю функціональних систем організму.

Аналіз навчальних програм з СФП курсантів вищих навчальних закладів МВС України показав, що існує ряд причин, які знижують ефективність СФП щодо формування рухових умінь та навичок, а саме:

- на заняттях з СФП не в достатній мірі відбувається моделювання фактору несподіваності та підступності, відпрацювання прийомів захисту та обеззброєння відбувається без урахування відчуття небезпеки. За даними В. І. Пліска [180], вимоги навчальної програми відірвані від життя;
- умовний супротивник не повною мірою відповідає параметрам реального злочинця, тобто модель супротивника спрощується, не враховуються можливі дії у відповідь нападаючого;
- під час навчальних сутичок не враховуються просторово-часові характеристики атакуючих дій, які виникають в реальних ситуаціях;
- на заняттях з СФП майбутніх правоохоронців не наділяють спеціальними знаннями, що стосуються моделей виникнення та перебігу ситуацій збройного зіткнення;

- сукупність кількості варіантів захисних дій, які передбачені навчальною програмою [157] у співвідношенні з часом, який виділено на їх відпрацювання, не сприяє формуванню стійких навичок у їх виконанні під час реального збройного нападу;

- існуючий підхід не передбачає перевірку і оцінку окремих якостей по відповідним контрольним вправам й взагалі не передбачає оцінку готовності до цілісної службової діяльності, яка пов'язана із протиборством із озброєним супротивником.

Враховуючи вище зазначені причини, слід відмітити, що курсанти, пройшовши підготовку за існуючою методикою та засвоївши основні програмні вимоги, не адаптовані до реальних умов [180].

Аналіз існуючих методик підготовки майбутніх правоохоронців до боротьби зі злочинцем, озброєним холодною зброєю [60, 61, 100, 105, 222, 228, 245 та ін.] показав, що всі вони зводяться до узагальнення практичного досвіду, програмних вимог, низки проблем у технічній підготовленості та не в достатній мірі сприяють формуванню у курсантів спеціальних якостей на заняттях з СФП. Тому, для підвищення безпеки правоохоронців у таких ситуаціях важливим є експериментально дослідити та розробити моделі поведінки і атакуючих дії супротивника, враховуючи фактор несподіваності й дії у відповідь працівника міліції. Це надасть можливість внести науково обґрунтовані корективи по удосконаленню методики навчання, яка сприятиме більш ефективному формуванню рухових умінь та навичок майбутніх правоохоронців.

Висновки до 1 розділу

Аналіз спеціальної літератури [40-46, 51, 57, 74, 137, 155, 174-182.] показав, що:

1) на даний час існує багато досліджень, які спрямовані на удосконалення методик підготовки працівників правоохоронних органів до особливостей оперативно-службової діяльності. Вченими піднімалися питання щодо формування фізичної та психологічної готовності курсантів до майбутньої професійної діяльності. Однак досліджень, що спрямовані на формування спеціальних рухових умінь та навичок курсантів вищих навчальних закладів МВС України з метою досягнення стану готовності до діяльності саме в умовах зіткнення із супротивником, озброєним холодною зброєю, проводилось не достатньо;

2) ефективне формування рухових умінь та навичок висуває певні вимоги до розвитку таких фізичних якостей, як швидкість та спритність; психологічних – уважність, психологічна та емоційна стійкість, оперативність мислення, сміливість, рішучість, ініціативність, наполегливість, мужність, цілеспрямованість;

3) методика навчання повинна сприяти формуванню готовності майбутнього правоохоронця до ефективних дій в умовах зіткнення з озброєним правопорушником та бути направленою на комплексний розвиток особистості. Працівники міліції, які володіли такими особистісними якостями як вихованість, відповідальність, цілеспрямованість, організованість, дисциплінованість, урівноваженість тощо, ефективніше виконували покладені на них обов'язки, свідомо йшли на ризик, навіть не володіючи розвиненими спеціальними якостями та не відмічались високою готовністю;

4) чинна система СФП недостатньо ефективно вирішує питання формування рухових умінь та навичок, цьому є ряд причин: на заняттях з СФП не в достатній мірі відбувається моделювання фактору несподіваності;

відпрацювання прийомів захисту та обеззброєння відбувається без урахування відчуття небезпеки; під час навчальних сутичок не враховуються просторово-часові характеристики атакуючих дій, які виникають в реальних ситуаціях; умовний супротивник не відповідає параметрам реального злочинця, не враховуються можливі дії у відповідь атакуючого; на заняттях з СФП майбутніх правоохоронців не наділяють спеціальними знаннями, що стосуються моделей виникнення та перебігу ситуацій збройного зіткнення тощо;

5) методика навчання курсантів повинна бути адаптована до реальних ситуацій майбутньої професійної діяльності й базуватися на загально дидактичних принципах. В процесі підготовки необхідно щоб методика навчання наділяла курсанта необхідним комплексом спеціальних теоретичних знань, які стосуються механізмів виникнення небезпечних ситуацій, способів нападу, закономірностей у поведінці озброєного супротивника безпосередньо перед атакуючими діями, моделей поведінки супротивника; сприяла формуванню умінь прогнозувати розвиток ситуації, можливі дії супротивника, результат сутички, ступінь загрози та навичок у володінні прийомами самозахисту.

Матеріали розділу опубліковані в таких публікаціях [32, 37, 38].

РОЗДІЛ 2

ОБГРУНТУВАННЯ МЕТОДИКИ ФОРМУВАННЯ РУХОВИХ УМІНЬ ТА НАВИЧОК КУРСАНТІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ МВС УКРАЇНИ НА ОСНОВІ МОДЕЛЕЙ ПОВЕДІНКИ СУПРОТИВНИКА ТА ПРАЦІВНИКА

2.1. Організація і методи дослідження

Основні експериментальні дослідження проводились з курсантами Національної академії внутрішніх справ (м. Київ). До анкетування залучалися також працівники практичних підрозділів ОВС. Опрацювання та обробка даних відбувалась в лабораторії біомеханіки на базі Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка.

Дослідження за темою дисертаційної роботи проводилися у чотири етапи впродовж 2007-2011 років.

Перший етап (2007-2008 рр.) був спрямований на вивчення та аналіз науково-методичної, спеціальної літератури стосовно стану досліджуваної проблеми, основних програмних вимог з СФП. Проведена на першому етапі дослідницька робота дозволила виявити стан та дієвість існуючої системи СФП у вищих навчальних закладах МВС України, а також причини, що знижують її ефективність; перейти до пошуку ефективних педагогічних засобів формування спеціальних рухових умінь та навичок майбутніх правоохоронців; визначити тему, мету, об'єкт, предмет та методи дослідження, сформулювати задачі.

Другий етап (2008-2009 рр.) включав анкетування курсантів Національної академії внутрішніх справ (НАВС) та працівників практичних підрозділів ОВС, яким під час виконання службових обов'язків доводилося стикатись із непокорою злочинців, озброєних холодною зброєю. Проведено констатуючий експеримент з курсантами та працівниками практичних підрозділів, який показав, що при несподіваному нападі супротивника,

озброєного холодною зброєю, працівник не готовий до ефективних захисних дій.

Упродовж третього етапу (2009-2010 рр.) проведено дослідження рухової структури атакуючих дій супротивника, підготовчих рухів та захисних дій у відповідь правоохоронця. На основі експериментально обґрунтованих захисних дій розроблено методику навчання, яка базується на знаннях закономірностей у поведінці нападаючого та сприяє формуванню рухових умінь, навичок й спеціальних якостей, що необхідні для ефективного протистояння збройному нападу.

Сформовано контрольну (n=32) та експериментальну (n=30) групи із числа курсантів НАВС. Проведено основний педагогічний експеримент, який полягав у практичній перевірці ефективності авторської методики навчання.

Четвертий етап (2010-2011 рр.) включав проведення остаточної статистичної обробки результатів дослідження, визначення достовірності різниці між результатами підготовленості курсантів ЕГ та КГ, підготовку та оформлення дисертаційного дослідження. На даному етапі опубліковано наукові статті, що висвітлюють результати дослідження ефективності авторської методики, а також обґрунтовано висновки основного експерименту та роботи загалом.

Для досягнення мети та вирішення основних завдань в даній роботі використано такі методи досліджень:

- 1) теоретичний аналіз та узагальнення матеріалів наукової, науково-методичної та спеціальної літератури;
 - 2) опитування та анкетування курсантів й працівників практичних підрозділів органів внутрішніх справ, викладачів та інструкторів зі спеціальної фізичної підготовки;
 - 3) педагогічні спостереження;
 - 4) педагогічний експеримент;
 - 5) методи математичної статистики.
- 1) Теоретичний аналіз та узагальнення матеріалів наукової,**

науково-методичної та спеціальної літератури.

Дані методи використовувались для визначення стану досліджуваної проблеми, формування мети та завдань. Основна увага приділялася наступним питанням: вивчення стану фізичної та психологічної підготовленості курсантів до діяльності в небезпечних умовах, теорія та практика формування рухових умінь та навичок майбутніх правоохоронців відбивати напад озброєного супротивника, особливості формування у курсантів спеціальних якостей для діяльності в небезпечних умовах, аналіз особливостей дій та якісних характеристик правоохоронців у реальному протистоянні з озброєним супротивником.

В процесі дослідження опрацьовано 250 літературних джерел, в тому числі 36 авторефератів і дисертацій, 16 супроводжуючих документів (накази, настанови тощо), 86 учбово-методичних посібників та монографій, 106 наукових статей, 6 робіт зарубіжних авторів.

Теоретичний аналіз даних літературних джерел дозволив оцінити теоретичний та практичний стан досліджуваної проблеми, сприяв конкретизації завдань та підбору методів дослідження.

2) Опитування та анкетування курсантів й працівників практичних підрозділів органів внутрішніх справ.

Опитування та анкетування проводилося згідно з основними положеннями і вимогами до соціологічних досліджень [132, 149] за особисто розробленими анкетами (додаток А). Дані методи використовувались на першому етапі дослідження для виявлення ступеня актуальності нашої проблеми та попереднього пошуку шляхів вирішення поставлених задач.

За результатами проведених досліджень визначалися умови, в яких найчастіше відбувалося зіткнення з озброєним злочинцем, основні способи нападу, дистанція, з якої починав атакувати нападаючий, кількість ударів ножом, поведінка нападаючого перед атакуючими діями, варіанти захисту, які використовували працівники, дії, які сприяли досягненню позитивного результату під час сутички зі злочинцем.

В анкетуванні брали участь 150 осіб, з яких 50 працівників різних практичних підрозділів ОВС, які під час виконання службових обов'язків стикались із правопорушниками, озброєними холодною зброєю (працівники УБОЗа ГУВС м. Києва, спецпідрозділу «Сокіл» ГУВС м. Києва, спецпідрозділу «Титан» ГУВС м. Києва), 80 курсантів та 20 викладачів кафедри вогневої та спеціальної фізичної підготовки НАВС.

3) Педагогічні спостереження. Даний метод досить широко використовувався на всіх етапах дослідницької роботи. Об'єктом цих спостережень були учбові та учбово-тренувальні заняття з курсантами. Метою було виявлення технічних дії, які сприяють ефективному протистоянню збройному нападу, критичних умов сутичок тощо. Крім цього, за допомогою методу педагогічного спостереження необхідно було виявити як протягом навчання змінювалися якісні та кількісні показники досліджуваних технічних дій.

Визначення психологічних якостей курсантів у процесі навчання.

Виконувалось за допомогою спеціальних методів перевірки та оцінки психологічних якостей, які відіграють першочергову роль під час протистояння при зіткненні з озброєним супротивником [141].

Тест оцінки розподілення та об'єму уваги («Відшукування чисел»).

Використовувався бланк з 25 клітинами, на якому непослідовно нанесені числа від 1 до 40 (15 чисел пропущено). Умови тесту вимагають, якомога швидше віднайти та викреслити на контрольному листі числа, яких не вистачає на бланку. Завдання виконується один раз. Час виконання 1,5 хвилини (додаток Б.1). Розподілення та об'єм уваги оцінюється за кількістю вірно викреслених чисел на контрольному листі за 9-бальною шкалою (табл. 2.1).

Тест оцінки концентрації та стійкості уваги (Коректурна проба (тест з кільцями Ландольдта)).

Курсантам видавався бланк, на якому нанесено 960 кілець (40 рядків по 24 кільця у кожному). Кільця мають розриви у одному з восьми положень:

Таблиця 2.1.

Оцінка розподілення та об'єму уваги курсантів

Оцінка у балах	9	8	7	6	5	4	3	2	1
Кількість вірних відповідей (мінус помилки та виправлення)	5	4	12-13	10-11	8-9	6-7	5	4	3

вгору, вниз, вліво, вправо, вправо вгору, вправо вниз, вліво вгору, вліво вниз. Завдання полягає у тому, щоб у кожному рядку послідовно викреслювати кільця, що мають розрив у тому ж положенні, у якому знаходиться розрив першого кільця даного рядка. При цьому необхідно переглянути якомога більше кілець та зробити якомога менше помилок. Завдання виконується протягом 5 хвилин (додаток Б.2).

Оцінювання стійкості та концентрації уваги проводиться відповідно до таблиці 2.2.

Таблиця 2.2.

Оцінка концентрації та стійкості уваги курсантів

Оцінка	Кількість переглянутих кілець	Кількість помилок
Відмінно	957 і більше	3 і менше
Добре	807-956	4-13
Задовільно	580-806	14-24
Незадовільно	579 і менше	25 і більше

Оцінювання емоційної стійкості.

Емоційна стійкість курсантів ЕГ та КГ визначалася за різницею у результатах тестування після проведення емоціогенного інструктування. Емоційна стійкість оцінювалася за 9-бальною шкалою (табл. 2.3) при співставленні результатів виконання тестових завдань в звичайних умовах та після емоціогенного інструктування. Крім цього, зверталась увага на зовнішні прояви емоцій в процесі тестування. У випадку покращення результатів після емоціогенного інструктування, ставився «+1» бал, якщо не змінились – «0», якщо погіршились – «-1». Якщо результати погіршились

Таблиця 2.3.

Оцінка емоційної стійкості

Оцінка у балах	9	8	7	6	5	4	3	2	1
Сума очок	+6	+5	+4	+3	+2	-1	-2 -3	-4 -5	- 6

більш ніж на 50% від вихідних показників, ставиться «-2» бали. При оцінці зовнішніх проявів емоцій в 5 балів до загальної суми очок додається 1, при 3-4 балах – 0, при 1-2 із загальної суми віднімається 1 [148].

Методика оцінки рівня розвитку фізичних якостей курсантів.

Тестування проводилося на базі НАВС з метою вивчення й аналізу рівня та динаміки показників спеціальної фізичної підготовленості курсантів.

Результати тестування фіксувалися викладачами кафедри вогневої та спеціальної фізичної підготовки НАВС.

З метою оцінки розвитку спритності у курсантів ЕГ та КГ було проведено човниковий біг 4 x 9 м [137, 187]. Тестування проходило на рівній доріжці. За кожною лінією відмічались два півкола радіусом 0,5 м. Із високого старту за командою «руш» курсант пробігав 9 м до другою лінії, брав кубик, що лежав в півколі, швидко повертався до стартової лінії й лишав кубик, потім біг за наступним кубиком та повертався до стартової лінії. Враховувався час від команди «руш» до моменту приходу до фінішу. Кидати кубики не дозволялось. Зараховувалася одна краща спроба із трьох разів.

Для оцінки розвитку швидко-силових якостей («вибухової» сили ніг) курсанта було проведено стрибок в довжину з місця. Вправа виконувалась на горизонтальній місцевості на підлозі з розміткою в сантиметрах. Курсант ставав носками до лінії, робив змах руками назад, потім різко виносив їх уперед, відштовхуючись ногами і стрибав якомога далі. Результатом є дальність стрибка в сантиметрах у кращій з двох спроб.

4) Педагогічний експеримент – проводився з метою підтвердження ефективності запропонованої методики навчання майбутніх

правоохоронців до успішних дій під час зіткнення зі злочинцем, озброєним холодною зброєю, а також доцільності введення змін у навчальну програму зі спеціальної фізичної підготовки для курсантів МВС України.

Перший (констатуючий) експеримент проводився з метою визначення готовності курсантів, підготовлених за традиційною методикою навчання, ефективно протидіяти нападу супротивника, озброєного ножом. Атакуючі дії відбувались під час різних варіантів зіткнення, при цьому застосовувались найбільш поширені та підступні способи нападу. Удари ножом виконувались із різних позицій та дистанції.

Основний педагогічний експеримент передбачав дослідження атакуючих дій супротивника та захисних дій у відповідь особи, яка захищається, та був направлений на доведення ефективності запропонованої методики навчання.

Для вирішення подальших завдань дослідження було проведено педагогічні експерименти з використанням методів оцінки біомеханічних характеристик рухів: електротензодинамографії та відеозйомки.

Метод електротензодинамографії дозволяє реєструвати зусилля, що виникає під час взаємодії з опорою. Даний метод дослідження застосовувався з метою вивчення кількісних характеристик опорних взаємодій при виконанні супротивником нападу з використанням холодної зброї. Для проведення досліджень використовували динамометричний вимірювальний комплекс «Модуль», що складається з тензоплатформи ПД-3А, універсальної плати перетворення електричних сигналів WAD-ADC 16-32, персонального комп'ютера (ПК) зі спеціальним програмним забезпеченням та принтера, і призначений для виміру величини та вектора опорних реакцій курсантів у трьох взаємоперпендикулярних площинах (рис. 2.1). Номінальне вимірювання зусилля: за вертикальною віссю $Z \pm 1000 \text{ кг м/с}^2$ (980 Н), за горизонтальною віссю $Y \pm 500 \text{ кг м/с}^2$ (490 Н), за горизонтальною віссю $X \pm 500 \text{ кг м/с}^2$ (490 Н).

Даний комплекс має 6 вимірювальних компонентів ($Z1, Z2, Z3, Y1, Y2,$

X), 3 датчики сили (типу ДС – 2 – ІД). Максимально допустиме зусилля на вертикальну вісь за умови навантаження на центр платформ 3000 кгс (290 Н), номінальна чутливість кожного компонента за висями 5 мВ/кгс (5 мВ/Н) [79, 120].

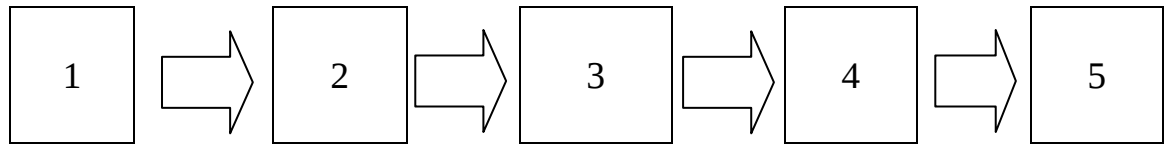

Рис. 2.1. Блок-схема обладнання для вимірювання біодинамічних характеристик опорних реакцій

1. Тензоплатформа «модуль ПД – 3А».
2. Блок вторинного перетворення «БВП – 2».
3. Універсальна плата перетворення електричних сигналів.
4. Комп'ютер.
5. Принтер.

Електротензодинамографічні дослідження проводились з метою вивчення кількісних характеристик опорних взаємодій тіла курсантів при виконанні атакуючих дій з використанням холодної зброї (табл. 2.4).

Для більш достовірного отримання кількісних даних про функціональний стан нервово-м'язового апарату, в момент виконання курсантами ЕГ та КГ захисних дій, що пов'язані з блокуванням озброєної руки супротивника, використовувався метод електроміографії (ЕМГ).

Метод ЕМГ полягає в реєстрації електричної активності досліджуваних м'язів. Під час проведення експерименту виконувався запис електричної активності 4-х м'язів: прямого м'яза живота (*M. rectus abdominis*), чотириголового м'яза стегна (*M. quadriceps femoris*), триголового м'яза литки (*M. gastrocnemius*) та дельтовидного м'яза (*M. deltoideus*). Біоелектричні потенціали реєструвалися за допомогою поверхневих електродів (рис. 2.2), які відводять сумарну біоелектричну активність м'язів, що утворюється в результаті інтерференції коливань потенціалів багатьох рухових одиниць, що

Таблиця 2.4.

**Основні біомеханічні характеристики опорних взаємодій, які
фіксувалися при виконанні технічних дій**

№ з/п	Найменування показника	Вид вимірювання	Умовні позначення	Одиниці вимірювання
1.	Кількість спроб	Пряме		К-ть разів
2	Максимальна сила відштовхування відносно вертикальної вісі	Пряме	$F_z \max$	Н
3	Максимальна сила відштовхування відносно сагітальної вісі	Пряме	$F_x \max$	Н
4	Максимальна сила відштовхування відносно фронтальної вісі	Пряме	$F_y \max$	Н
5	Максимальне значення складових опорних реакцій при виконанні технічних дій (результуюча сила)	Пряме	$F \max$	Н

знаходяться в області відведення. Перед проведенням досліджень електроди оброблялись 1–% розчином хлораміну. Безпосередньо перед дослідженням електроди та шкіру у місцях прикладення оброблялись електродною контактною речовиною. Застосування даного методу відбувалося за допомогою комп'ютерного стабілографічного комплексу «Стабілан-01» відповідно до методики, яка детально описана в роботі [198].

Стабілографічний комплекс складається із стабілоаналізатора, в якому розміщено роз'єми «ІЕМГ 1-2» і «ІЕМГ 3-4» й кабелів з електродами «1», «2», «3» та «4».

Методи математичної статистики. Кількісний матеріал, отриманий в результаті досліджень обробляли, за допомогою традиційних методів математичної статистики, викладених в роботах авторів [69, 79, 160]. Математична обробка здійснювалась на IBM PC із використанням програмного забезпечення «Windows XP – Microsoft Office 2007», тобто за стандартним програмним забезпеченням. Використовувався

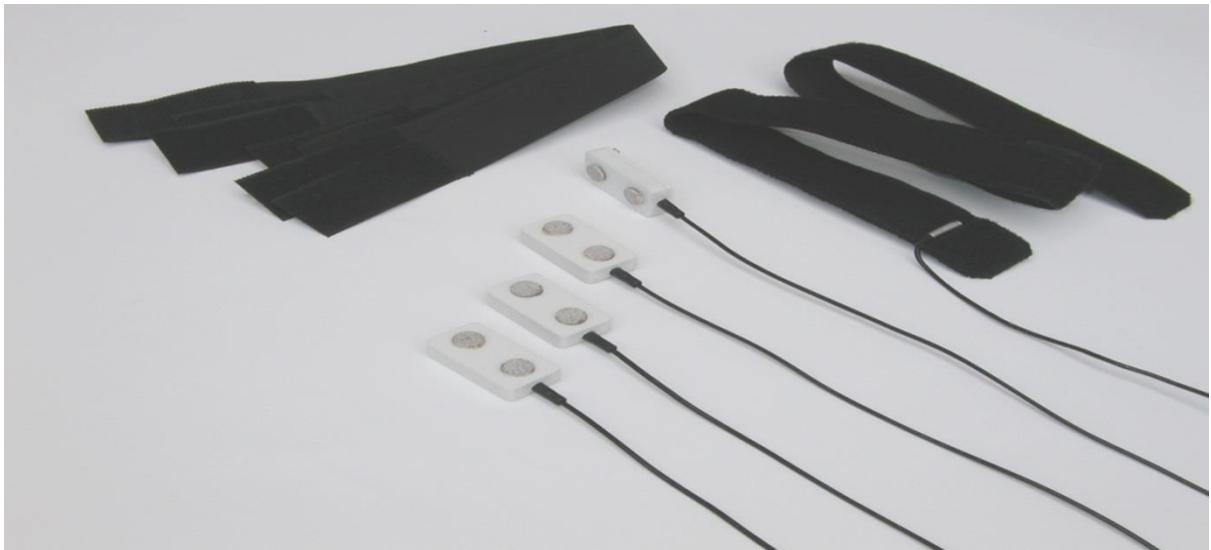

Рис. 2.2. Електроди, що використовувалися під час застосування методу електроміографії

одновимірний та двовимірний статистичний аналіз [160].

Одновимірний статистичний аналіз містив обчислення наступних характеристик:

1) – середнє арифметичне – $\bar{X}$;

$$\bar{X} = \frac{\sum_{i=1}^n x_i}{n} \quad (2.1)$$

2) – середнє квадратичне відхилення – σ ;

$$\sigma = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})^2}{n - 1}} \quad (2.2)$$

3) – стандартна помилка середнього значення – m ;

$$m = \frac{\sigma}{\sqrt{n}} \quad (2.3)$$

4) – коефіцієнт варіації – V ;

$$V = \frac{\sigma}{\bar{x}} \cdot 100\% \quad (2.4)$$

5) – вірогідність розходжень одновимірних середніх і середніх квадратичних значень за критерієм Стюдента – t ;

$$t = \frac{|\bar{x}_1 - \bar{x}_2|}{\sqrt{m_1^2 + m_2^2}} \quad (2.5)$$

б) – Використання двовимірної статистичної аналізу дозволило провести обчислення лінійного коефіцієнту кореляції – r .

$$r = \frac{\sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})(y_i - \bar{y})}{n\sigma_x\sigma_y} \quad (2.6)$$

Використані методи математичної статистики дозволили всебічно вивчити досліджуване питання і провести експериментальну перевірку висунутих на захист положень.

Застосування вищевикладених методів дозволило організувати дослідження і провести перевірку показників курсантів експериментальної та контрольної груп, довести ефективність впровадження авторської методики.

2. 2. Систематизація знань з особливостей діяльності працівників міліції в різних умовах

Проблема систематизації знань щодо зіткнення з озброєним супротивником в реальних умовах лишається актуальною. Це пояснюється тим, що складно піддати вивченню об'єкт дослідження в умовах непередбачуваності та різноманітності проявів психофізичних та ситуаційних факторів. Потрібно відходити від абстрактно-загального процесу навчання до конкретизації зазначених проблем. Вирішення їх можливе при втіленні новітніх методів навчання, де основними критеріями будуть реальність й раціональність. Чим більше відхилення від реального спотворення дії, хибне представлення предмету під час навчання, тим більше створюються умови ризику в подальшому.

З метою підвищення ефективності методики навчання необхідно узагальнити знання про поведінку супротивника в момент виконання підготовчих рухів перед нападом; знання, що стосуються особливостей фізичного протистояння працівника міліції та супротивника під час їх

зіткнення. Для ефективних дій в умовах ризику необхідно, щоб курсант оволодів сукупністю знань щодо послідовності власних дій залежно від ступеня небезпеки. Це можливо за умови переходу від роздрібненості до цілісного сприйняття знань, що супроводжується узагальненням складових, які стосуються поведінки правопорушника.

Аналіз літературних джерел показав, що розробкою методик підготовки працівників правоохоронних органів до фізичного протиборства з озброєними злочинцями займалося багато спеціалістів (М. М. Ознобишин, 1930; В. М. Волков, 1942; К. Т. Булочко, 1945; С. Е. Фельдман, 1947; А. А. Харлампієв, 1958; В. М. Андреев, М. Г. Цед, 1991; А. А. Кадочніков, 2003; С. А. Антоненко, 2005 та ін.) [45, 51, 97, 165, 204, 226-228]. Слід відмітити, що зародження основ самозахисту відноситься до 20-х років минулого століття. Спеціалісти того часу намагались на основі англійського і французького боксу, греко-римської та вільної боротьби, джиу-джитсу, прийомів штикового бою створити свою систему. Їх відмінною рисою було намагання в короткі терміни підготувати правоохоронців до відбиття несподіваного нападу та затримання озброєного супротивника. Відбір прийомів проводився відповідно до можливих варіантів сутички з урахуванням ймовірних дій супротивника. Такий підхід до підготовки вчені називають адаптивним [76].

Наступний етап розвитку системи рукопашного бою – ситуаційний (період 1940-1960 рр.). Теоретичні розробки того часу базувались на узагальненні практичного досвіду [45, 226]. Використання різних прийомів нападу та самозахисту як і раніше пов'язувалось із конкретною ситуацією та умовами сутички. Вихідною теоретичною базою навчання був підхід, відповідно до якого в складній та непередбачуваній структурі рукопашного бою виділялись стандартні ситуації, яку були характерними для всього бою [45]. Ці ситуації також ідентифікувались за наявністю у сторін протиборства зброї. Були визначені прийоми захисту та нападу відповідно до озброєння учасників двобою. Значну частину прийомів нападу складали дії з

використанням зброї та підручних засобів. Прийоми самозахисту включали сукупність захисних дій, які необхідні для припинення нападу супротивника, а також прийоми нападу для досягнення кінцевої мети – перемоги.

Наступний етап розвитку системи рукопашного бою відрізнявся від попереднього намаганням активізувати загальну фізичну підготовку і на її основі формувати уміння та навички виконання прийомів рукопашного бою у відповідності до напрацьованих ситуаційних підходів. Нововведенням стало систематичне залучення курсантів до змагань по елементах навчальної програми та професійно-прикладним видам спорту. Це сприяло підвищенню рівня фізичної підготовленості, удосконаленню прикладних навичок рукопашного бою та вихованню волевих якостей особового складу [76]. Подальше удосконалення розробок та рекомендацій спеціалістів сприяло створенню сучасних методик підготовки працівників до фізичного протистояння та затримання озброєних злочинців [23, 61, 100, 108, 222, 224, 227, 229].

Аналіз існуючих методик підготовки правоохоронців до діяльності в умовах зіткнення з озброєним супротивником показав, що дослідженням закономірностей у поведінці злочинців, озброєних холодною зброєю, які передують нападу, приділялось замало уваги. Частково фахівці у галузі рукопашного бою [61, 101, 105, 108, 174, 176] згадують про зовнішні ознаки погрози перед нападом з використанням холодної зброї. Вони надають рекомендації щодо виконання прийомів захисту при нападі супротивника, озброєного ножем, та акцентують увагу на знаннях способів утримання рукою холодної зброї [61]. Аналізуючи спосіб утримання ножа, прогнозують можливість напрямку завдання удару.

Однак для успішного відбиття нападу необхідні також знання послідовності власних дій відповідно до зовнішніх умов, обставин та ступеню загрози. Тому на основі детального біомеханічного аналізу дій сторін протиборства необхідно розробити ситуаційні моделі мотиваційної та рухової поведінки супротивника та модель готовності майбутнього

працівника міліції до діяльності в умовах зіткнення зі злочинцем, озброєним холодною зброєю. Слід відмітити, що при володінні необхідними знаннями, уміння у виконанні захисних дій виступають як технічний компонент. Тобто, тільки при наявності відповідних знань уміння будуть стійкими й за рахунок цього правоохоронець встигатиме застосувати адекватні захисні дії. Тому методика навчання повинна сприяти засвоєнню курсантом необхідних знань й формувати уміння об'єктивно оцінювати ситуацію та діяти відповідно до ступеня небезпеки.

Для вчасного виявлення загрози нападу майбутній працівник міліції повинен володіти знаннями про підготовчі рухи супротивника перед нападом. У роботі [15] автори розглядають критерії, за якими проводиться оцінка правопорушника, для визначення застосування можливих прийомів фізичного впливу. Вони відмічають, що на стадії візуального контакту з правопорушником працівнику міліції необхідно визначити можливість ефективного ведення двобою шляхом оцінки його зовнішнього вигляду – одягу, взуття, можливої озброєності, фізичного та психічного стану.

І. О. Ануфрієв зазначає, що, оцінюючи фізичний стан правопорушника, слід ураховувати його зріст, вагу, статуру, рухливість та наявність навичок ведення рукопашного бою. Наявність навичок ведення рукопашного бою у правопорушника визначається перед початком сутички за положенням його тулуба (за певною стійкою), манерою утримувати зброю [15].

Візуальна оцінка психічного стану здійснюється шляхом оцінки міміки правопорушника, його жестів, пози, інтонацій голосу. Завданням цієї оцінки є визначення психологічної готовності правопорушника до ведення двобою. Але в літературі практично не зверталась увага на оцінку можливості застосування супротивником холодної зброї та критерії, за якими можна спрогнозувати ймовірність атакуючих дій, та прийняття рішення щодо подальших дій, враховуючи ступінь небезпеки [15].

На основі аналізу спеціальної літератури [34, 35, 179] та власних емпіричних досліджень було встановлено, що ситуації зіткнення зі

злочинцем бувають як передбачуваними (ситуація 1), так і непередбачуваними (ситуація 2). Ситуація 1 виникає у випадках, коли працівник володіє попередніми відомостями про ступінь небезпеки та наявність зброї у підозрілих осіб, яких затримують. Під час таких зіткнень правоохоронець налаштовує себе на виникнення небезпечного моменту, тому намагається діяти на випередження або використовує табельну вогнепальну зброю [34, 35, 179].

Ситуація 2 виникає, як правило, під час несподіваного зіткнення. В таких випадках будь-яка попередня інформація про супротивника, про наявність у нього зброї відсутня. Слід відмітити, що напад на працівника міліції під час несподіваного зіткнення буває спланованим та випадковим.

Спланований напад вважається найбільш небезпечним та характеризується заздалегідь продуманими діями збоку супротивника. Тому захиститись від нього дуже складно.

Аналіз літератури [162, 179, 207] доводить, що найбільш часто збройні сутички виникали під час несподіваного зіткнення та належали до категорії випадкових. Випадкові ситуації виникають, як правило, під час перевірки документів, де підстав діставати та приводити у готовність вогнепальну зброю не має. Трапляються також випадки, коли табельна вогнепальна зброя знаходиться не завжди із працівником міліції. В таких ситуаціях при неможливості уникнути контакту правоохоронець вимушений застосовувати прийоми фізичного впливу. Аналіз реальних сутичок показує, що при зіткненні працівника та правопорушника можна виділити два основних напрямки розгортання подій: першим атакує працівник; першим проводить напад злочинець.

Практика показує, що в основному дії розгортаються за принципом, коли першим атакує злочинець. Навіть коли працівник підготував зброю завчасно, він діє другим на момент виникнення загрози, тому що застосовувати її він має право лише у разі збройного опору або збройного нападу. Також наслідком розвитку ситуацій, в яких першим атакує

правопорушник, є відсутність у майбутнього працівника міліції умінь прогнозувати можливість та спосіб нападу залежно від підготовчих рухів та зовнішніх ознак, які їх супроводжують. Дані уміння повинні формуватися під час занять зі спеціальної фізичної підготовки на базі спеціальних теоретичних знань, які стосуються зовнішніх ознак загрози у поведінці супротивника. Це сприятиме вчасному реагуванню на дії нападаючого відповідним позиційним розміщенням, збільшенням дистанції або діями на випередження тощо.

Як свідчить аналіз ситуацій збройного нападу, які виникали під час несподіваного зіткнення, правоохоронець першим наближався до підозрілої особи для перевірки документів або до порушника громадського порядку чи до особи, яка намагається вчинити злочин. В одних випадках дії розгорталися таким чином:

- злочинець намагався зникнути;
- при неможливості зникнути спочатку погрожував ножем, якщо це не зупиняло працівника – атакував.

Характерним для всіх способів нападу є те, що для виконання удару супротивнику необхідно наблизитись до працівника. Дистанція, з якої нападаючий починає виконувати удар ножем, коливається від 0,4 до 1,1 метра залежно від виду холодної зброї, способу утримання її рукою та зовнішніх умов. Слід відмітити, що при спланованому нападі підготовчі рухи менш помітні, ніж під час несподіваного зіткнення. Це пояснюється тим, що особа, яка готується скоїти напад, готує зброю для використання завчасно і лише намагається, не викликавши підозри, наблизитись. Якщо така можливість відсутня, то залежно від рівня мотивації нападаючого, зовнішніх факторів та стану працівника, злочинець швидко наближується та атакує.

При несподіваному зіткненні, залежно від психологічного стану та зовнішніх умов, правопорушник приймає рішення щодо подальших дій. У випадку прийняття рішення виконати напад, правопорушнику необхідно дістати зброю та зайняти положення, з якого атакуючі дії будуть

ефективними. Щоб дістати ніж – потрібен час і непомітно виконати цю дію складно.

Залежно від місця розміщення зброї, злочинець виконує різні підготовчі рухи, які спрямовані на діставання зброї. Тому, для ефективної підготовки курсантів необхідно на заняттях з СФП моделювати ситуації збройного зіткнення, у яких виконання атакуючих дій відбувається після несподіваного діставання холодної зброї. Таке відпрацювання сприятиме розвитку уважності й оперативності мислення щодо оцінювання ступеня загрози та побудови послідовності дій щодо захисту. Опитування працівників міліції, які піддавались реальному нападу з використанням холодної зброї, та аналіз цих ситуацій показує, що удари виконувались із різних позицій та залежали від особливостей ситуацій зіткнення (сплановане чи несподіване), дистанції між протиборчими сторонами на початку виявлення загрози та відстані в момент нападу.

Найпоширеніші з них:

- рука з ножем опущена або прихована за спиною, нападаючий наближається до працівника спереду;
- супротивник повернутий боком до правоохоронця, який наближається, рука з ножем опущена вниз;
- порушник стоїть спиною до працівника та чекає його наближення, удар виконує при розвороті; або при спробі зникнути різко зупиняється та атакує з розвороту;
- бойова стійка, нападаючий не приховує агресивних намірів.

Залежно від зовнішніх умов, виду зброї, вихідного розміщення її у руці нападаючого існують різні варіанти атакуючих дій.

На основі анкетування працівників практичних підрозділів ОВС, які піддавались нападу злочинців з використанням холодної зброї, були виявлені найбільш небезпечні варіанти атакуючих дій (рис.2.3), а саме:

- несподіваний напад на близькій відстані (38,2%);
- напад при швидкому наближенні, з «навалюванням» (26,8%);

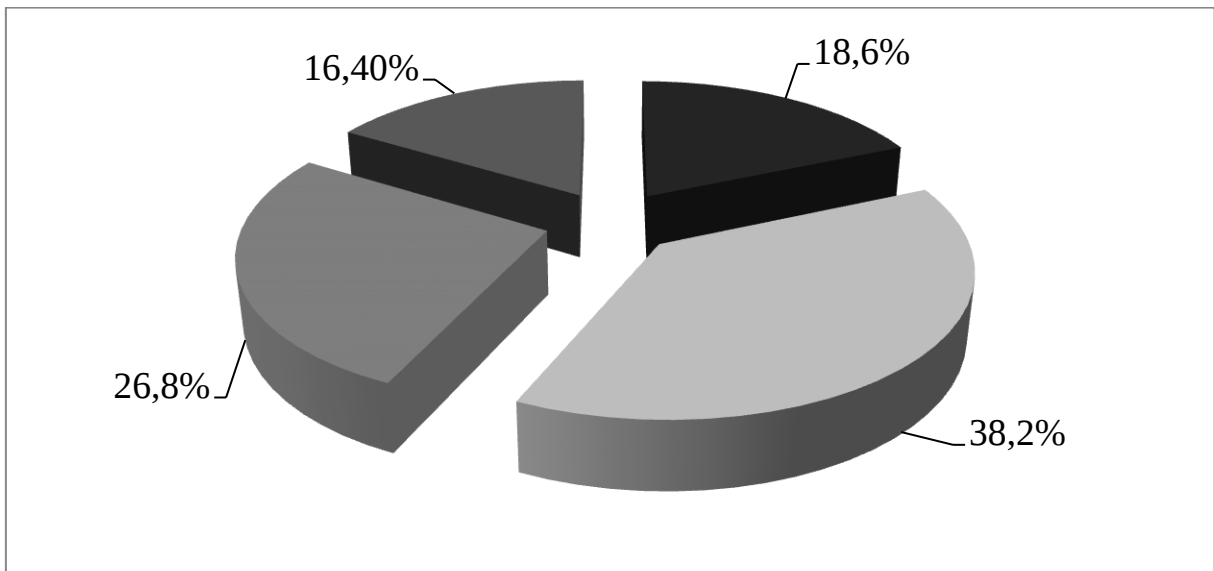

Рис. 2.3. Співвідношення найнебезпечніших способів нападу з використанням холодної зброї

- напад з близької дистанції (38,2%)
- напад з «навалюванням» (26,8%)
- напад з «навалюванням» та захопленням за одяг (16,4%)
- інший спосіб нападу (18,6%)

- напад при швидкому наближенні з захватом за одяг та виконанням удару (16,4%).

Аналіз результатів реальних зіткнень свідчить, що в більшості випадків правоохоронці не змогли протистояти ефективними захисними діями під час такого нападу.

Враховуючи просторово-часові параметри таких способів атакуючих дій, слід відмітити, що під час несподіваного зіткнення, не завжди є можливість відбити напад застосовуючи при цьому вогнепальну зброю. Це пояснюється часовими обмеженнями. Тобто за рахунок короткої дистанції та швидких атакуючих дій, працівник міліції фізично не встигає дістати вогнепальну зброю, привести її у готовність та виконати постріл. Тому в таких випадках, для відбиття нападу йому потрібно застосовувати прийоми рукопашного бою.

З метою удосконалення методики навчання необхідно більш детально розглянути особливості найбільш поширених варіантів нападу.

1. Несподіваний напад на близькій відстані. Такий варіант нападу використовують злочинці як при спланованому нападі, так й під час несподіваного зіткнення.

Якщо напад заздалегідь спланований, то злочинець наближається першим та намагається це зробити непомітно, не викликавши підозри. Або діє так: спочатку відволікає увагу правоохоронця, а потім атакує. Для виконання удару ножем супротивнику необхідно наблизитись до дистанції, з якої атакуючі дії будуть ефективними.

Під час нападу на близькій відстані (0,8–1 м) злочинець, наближаючись, тримає руки опущеними та, в основному, виконує удар в нижню частину тулуба. За даними науковців [174], удар на такій відстані, якщо він виконується без замаху, від моменту виведення руки з ножем до контакту з тулубом складає приблизно $0,36 \pm 0,1$ с. Такий самий удар, але із замахом – в межах $0,5 \pm 0,1$ с. Це середньостатистичний показник для різних способів нанесення ударів ножем. Слід також урахувувати, що виконання удару з дистанції 1 метр потребує від нападаючого виконання невеликого кроку (0,25–0,4 м) та виносу руки на всю довжину (0,6–0,7 м) [174]. Якщо дистанція до працівника складає 0,5–0,7 м, то супротивник наносить удар без виконання кроку. При такому варіанті атакуючих дій працівник, як правило, не встигає виконати захисні дії. Це пояснюється несподіваністю та швидкістю виконання самого удару [32].

Аналіз показує, що ситуації несподіваного нападу на близькій відстані виникали при скороченні дистанції до підозрілої особи з метою перевірки документів, уточнень, прохань, вимог або її затримання.

Для успішних захисних дій працівнику міліції необхідно уважно стежити за діями та рухами підозрілих осіб, з якими правоохоронцю доводиться стикатись під час виконання службових обов'язків. Володіючи знаннями моделей поведінки озброєної та агресивно налаштованої особи,

працівник міліції має можливість спрогнозувати ймовірність нападу та реагувати відповідно до ступеня загрози.

Але в більшості випадків, під час перевірки документів правових підстав приводити у готовність вогнепальну зброю немає, тому що при наближенні правоохоронця порушник не завжди показує свої наміри щодо нападу, тобто загроза нападу відсутня. Щоб відреагувати адекватними захисними діями майбутньому правоохоронцю необхідно володіти спеціальними вміннями та навичками виконання прийомів обеззброєння.

2. Напад при швидкому наближенні, з «навалюванням». Це один з небезпечних та несподіваних способів атакуючих дій. Такий спосіб атакуючих дій використовує злочинець, коли не має можливості непомітно наблизитись на близьку відстань. З метою захопити правоохоронця зненацька, не давши йому змоги відреагувати захисними діями, атакуючі дії може розпочинати з дистанції понад 2,5 м. При цьому удар ножом виконується одночасно з кроком, рука опущена та розслаблена, рух тулубом мало виражений, тому дія слабо помітна. Напрямок ударів, в основному знизу, збоку [174].

Спостереження за поведінкою та підготовчими рухами особи, яка намагається атакувати ударом ножа, та їх детальний аналіз дозволив виділити характерні ознаки такого нападу. Сюди належать особливості ходи при наближенні (положення тулуба, рук), вираз обличчя (міміка) та спрямованість погляду. Аналізуючи дані характеристики при наближенні підозрілої особи, можна спрогнозувати ймовірність атакуючих дій. Якщо ніж знаходиться в правій руці, то при наближенні супротивник виводить ліве плече вперед, а рука з ножом притиснута до тулуба або прихована позаду. В більшості випадків погляд спрямований в місце нанесення удару. Також бували випадки, коли нападаючий при наближенні не дивився на працівника міліції, погляд був спрямований в сторону, інколи в обличчя працівника. Для успішних захисних дій майбутньому правоохоронцю потрібно бути зібраним та уважним. Це надасть можливість вчасно відреагувати необхідним

позиційним розташуванням та блокуванням озброєної руки.

3. Напад при швидкому наближенні з захватом за одяг та виконанням удару. Даний варіант атакуючих дій належить до найбільш небезпечних способів нападу та характеризується тим, що супротивник захоплює лівою рукою одяг працівника або виконує відволікаючий рух перед обличчям, а правою одночасно наносить удар. Найбільш небезпечний цей прийом при несподіваному та швидкому наближенні злочинця з одночасним захопленням лівою рукою руки (одягу) працівника та виконанням удару. Особливо небезпечний цей прийом при несподіваному наближенні супротивника. На великій швидкості навалюється з одночасним захопленням та виконанням удару.

В таких випадках навіть добре підготовленому працівнику важко використати ефективні захисні дії, тому що необхідно одночасно звільнитись від захоплення і заблокувати озброєну руку з ножем. Удари ножем в такому положенні виконуються, як правило, знизу вгору або на рівні грудей. Напад виконується з одним-двома кроками чи назустріч з відходом назад. В умовах вільного простору удари в основному завдаються по ходу руху з розворотом. Візуально контроль за рухом руки з ножем ускладнюється. Такий удар, як правило, виконує особа, яка завчасно підготувала зброю та швидко наближаючись, намагається виконати захоплення за одяг на грудях або рукаві. Після цього, виконуючи ривок на себе, наносить удар. Сам удар виконується з невеликим замахом. Якщо захоплення міцне, то виконати який-небудь прийом складно. Навіть виконання ударів в такому положенні неефективне, тому що скутість рухів та близьке розміщення супротивника ускладнює дії працівника [180].

Аналіз таких ситуацій показав, що напад правопорушника з виконанням захоплення рукою й одночасним нанесенням удару ножем закінчувалися, в основному, негативно для працівника. Хоча кількість нападів, виконаних таким способом, незначна. Експериментально доведено, що при такому варіанті нападу захиститись дуже складно. Перш за все,

попереднє захоплення працівника однією рукою за одяг чи руку, а іншою нанесення удару ножом обмежує рухи того, хто захищається. Нападаюча дія в середньому триває $1,3 \pm 0,2$ с. Складність полягає у тому, що потрібно водночас відбити руку нападаючого з ножом і звільнитися від захоплення. Спостереження показують, що навіть представники різних видів одноборств з високим рівнем підготовки не змогли своєчасно захиститись. Причина полягає у слабкій адаптованості захисту до такого способу нападу. Тому одним із напрямків вирішення проблеми підготовленості курсантів до протиборства з озброєним правопорушником є моделювання вищеперерахованих варіантів атакуючих дій.

Опитування працівників міліції, які піддавались нападу злочинців, озброєних холодною зброєю, показали, що ситуації із позитивним результатом були у випадках, коли працівник, спрогнозувавши можливість нападу збоку підозрілої особи, діяв на випередження, застосовуючи при цьому прийоми рукопашного бою. До якісних характеристик, які сприяли досягненню позитивного результату, слід віднести психофізичний стан працівника міліції на момент зіткнення, наявність розвинених особистісних якостей (уважність, впевненість в собі, відповідальність тощо), розвиток умінь і навичок виконання прийомів захисту та обеззброєння, особливості зовнішніх умов (дистанція, із якої правоохоронець виявив загрозу; освітленість місця зіткнення тощо). Але проблема в тому, що із загальної кількості ситуацій збройного зіткнення випадків із позитивним результатом значно менше, ніж тих, які закінчувалися негативно для правоохоронців. Тому необхідно враховувати дані якісні характеристики під час моделювання ситуацій збройного зіткнення на заняттях зі спеціальної фізичної підготовки.

Провівши аналіз реальних ситуацій зіткнень працівників міліції з порушниками закону, озброєними холодною зброєю, слід відмітити, що ситуації з негативним результатом відрізнялись складністю умов в порівнянні із ситуаціями, які закінчувалися позитивно для працівника. Складність умов визначалася підступністю правопорушника, швидкістю

виконання атакуючих дій та несприятливими зовнішніми факторами (освітленість, погодні умови).

При несподіваному зіткненні дії правоохоронців щодо захисту виконувались із запізненням, внаслідок чого вони не встигали відбити напад. Тобто, працівники міліції не готові до реальних умов. Це пояснюється відсутністю знань щодо моделей виникнення таких ситуацій та послідовності власних дій для досягнення позитивного результату сутички, а в деяких випадках – недостатнім рівнем розвитку спеціальних якостей та умінь і навичок виконання прийомів захисту та обеззброєння.

Вченими [78, 96, 97, 199] доведено, що поведінка особи під час будь-якої діяльності в більшості випадків визначається мотиваційним фактором, але при цьому вплив чинять особливості зовнішніх умов. Залежно від їх поєднання та ступеня прояву, особа поводить по різному. Це стосується також поведінки правопорушника у ситуаціях, які передують контакту із представником закону. Дослідження вчених [14, 179, 180] та власні спостереження свідчать, що на прийняття рішення правопорушником виконати напад на працівника міліції під час їх зіткнення впливають особливості та поєднання зовнішніх і внутрішніх факторів. Сукупність зовнішніх факторів зображено на рис. 2.4. Вони поділяються на дві групи. До першої групи відносяться фактори, які працівник міліції на основі знань закономірностей їх прояву може своїми діями корегувати для досягнення переваги в умовах, які передують збройній сутичці. Тобто перша група – це фактори контрольовані працівником. Друга – ситуаційні (некеровані) фактори, які потрібно враховувати, розробляючи модель поведінки супротивника під час зіткнення з працівником міліції.

Методика навчання повинна наділяти майбутніх правоохоронців знаннями, що стосуються закономірностей впливу даних факторів на поведінку правопорушника. Необхідно, щоб набуті знання сприяли миттєвому реагуванню та прийняттю рішення й формували уміння переводити ситуаційні фактори в керованість, контролюючи таким чином

Рис. 2.4. Сукупність зовнішніх факторів, які чинять вплив на поведінку правопорушника під час зіткнення із працівником міліції

ситуацію.

Аналіз ситуацій реального зіткнення працівників міліції з озброєними правопорушниками показує, що спостерігається залежність їх поведінки від зовнішніх умов та часу доби. Шляхом опитування працівників практичних підрозділів встановлено, що майже у 60% ситуацій вони діють в умовах темряви. Темрява впливає не тільки на психологічну стійкість, але й на руховий процес у цілому. Результати досліджень показують, що під час зіткнення зі злочинцем в таких умовах спостерігається невпевненість і навіть розгубленість у діях правоохоронців. Слабка орієнтованість у незвичайних умовах супроводжується втратою швидкості реакції, точності рухів [182].

Умови темряви викликають психологічну та м'язову напругу, що у свою чергу впливає на стійкість виконання випереджаючих або захисних дій. Своєчасність рухового реагування в умовах темряви майже на два порядки нижча, ніж на освітленій місцевості. В багатьох випадках, коли працівникам доводилось стикатись зі злочинцями в умовах темряви, їм вдавалося зникнути. З цього приводу В.І. Плisko [179] відмічає, що час доби є основним фактором, який впливає на динаміку розвитку ситуацій, які виникають несподівано. Найбільш часті зустрічі з правопорушником удень і увечері.

Вдень дії відбуваються більш інтенсивно, в основному у будівлі, приміщенні. Злочинець за агресивністю більш небезпечний у будівлі, ніж на вулиці. Це пояснюється тим, що на вулиці більша ймовірність зникнути, навіть без виконання нападу. Поведінка правопорушника при цьому залежатиме від тактичних дій збоку працівника. У приміщенні, за рахунок обмеженого простору, ймовірність зникнути набагато менша, тому агресивність носить прихований характер. Такі особливості поведінки необхідно враховувати під час моделювання ситуацій зіткнення на заняттях з СФП.

Зіткнення сторін протидії завжди виникає на певній дистанції, яка може бути дуже варіативною. При зіткненні із правопорушником на дистанції, яка вимагає наближення для перевірки документів або проведення затримання, у працівника міліції може частково втрачатися ефективність дій. Це пояснюється тим, що під час протидії на зближення із супротивником необхідно витратити додатковий час, що значно впливає на кінцевий результат [180].

Встановлено [179], що дії правопорушника щодо нападу також визначаються дистанцією на якій відбулося зіткнення із працівником міліції. При візуальній фіксації правоохоронця на дистанції 17 ± 2 м першою дією злочинця є намагання сховатися. Рішення приймається підсвідомо, спрацьовує природна захисна реакція. Далі дії розгортаються таким чином: якщо правоохоронець виявив намагання підозрілої особи зникнути – то

переслідує, якщо працівник міліції не надав значення або візуально не зафіксував особи, яка не бажає стикатись із правоохоронцем на близькій відстані – то їй вдається зникнути. При переслідуванні на результат сутички впливатиме фізична підготовленість сторін протиборства. Якщо супротивнику не вдається зникнути, то залежно від рівня мотивації – нападає або підкоряється. Особливість поведінки правопорушника залежно від дистанції на якій відбулося зіткнення вимагає прояву від працівника професійної уваги та відповідального ставлення до виконання службових обов'язків. Якщо в момент зіткнення кількість працівників міліції чисельно перевищує, то правопорушник діє обережно, намагається зникнути, нападає у разі переслідування. Якщо перевищує кількість правопорушників, то вони поводять себе більш впевнено. При вияві явної агресії збоку порушника закону, працівнику міліції необхідно бути обережним та намагатися не провокувати особи до нападу.

Аналіз реальних ситуацій показує, що на прийняття рішення скоїти напад визначальний вплив чинять внутрішні фактори, які схематично зображено на рис. 2.5. Серед їх сукупності слід виділити три основні блоки, які впливають на прийняття рішення правопорушником щодо нападу. Сюди відноситься:

- психологічний стан супротивника на момент зіткнення;
- підготовленість супротивника;
- рівень мотивації щодо нападу.

На психологічний стан правопорушника під час зіткнення із працівником міліції впливатимуть зовнішні ознаки підготовленості працівника міліції та їх кількість. Про підготовленість правоохоронця свідчитиме виконання ним підготовчих рухів, які передують захисним діям – це витримування або збільшення дистанції, прийняття вигідного позиційного розташування відповідно до підозрілої особи, діставання вогнепальної зброї чи спеціальних засобів тощо. Також частково впливатимуть на психологічний стан супротивника зовнішні ознаки фізичної підготовленості

Рис. 2.5. Сукупність внутрішніх факторів, які чинять вплив на поведінку правопорушника під час зіткнення із працівником міліції правоохоронця.

В момент зіткнення із працівником міліції правопорушник візуально оцінює зовнішні умови, реакцію правоохоронця, при цьому враховує свої можливості для отримання переваги у випадку сутички, на що впливає розвиненість власних психофізичних якостей та сформованість умінь і навичок виконання прийомів нападу з використанням холодної зброї. Тобто, враховуючи зовнішні та внутрішні фактори, правопорушник приймає рішення щодо нападу на правоохоронця.

Встановлено [78, 86, 131, 156, 208-210], що спрямованість особи до виконання певних дій, в тому числі і протиправних, в першу чергу

визначається мотиваційним фактором, а потім умовами, в яких проходить діяльність. Залежно від виду скоєного правопорушення, можливих психічних порушень, переконань чи дії фармакологічних речовин мотивація у супротивника щодо нападу буде відрізнятися.

З метою удосконалення методики навчання необхідно виявити та узагальнити зовнішні ознаки, які характеризують рівень мотивації супротивника щодо нападу. Першопричиною нападу збоку супротивника виступають певні потреби, переконання або ідеали. Потребами можуть бути необхідність у свободі, тобто небажання отримувати покарання за здійснене злочинне діяння; психічні порушення, які можуть призводити до експресивного нападу; дія різних фармакологічних речовин (алкоголь, наркотики); бажання заволодіти різними матеріальними цінностями, що призводить до пограбування.

Вченими [146, 177-180] встановлено, що динаміка розвитку ситуації збройного зіткнення правопорушника з працівником міліції визначається мотиваційним фактором та частково залежить від прояву зовнішніх умов. Слід відмітити, що мотиваційний фактор стосується не лише злочинця, а й правоохоронця. Доказом цього є випадки, в яких працівники міліції, не володіючи достатнім рівнем мотивації, при зіткненні із озброєною особою не ішли на контакт, тобто пасували. Як результат – правопорушник зникав. З одного боку, таку поведінку можна виправдати. Це стосується ситуацій, які характеризуються високим ступенем небезпеки і ризик йти на контакт – не є виправданим. Але практика показує, що працівники в таких випадках рівень ризику не усвідомлювали, у них лише виникав страх перед зброєю через можливість бути ураженими. Отже, одним із компонентів, який впливатиме на розвиток ситуації збройного зіткнення – є мотиваційний компонент. Доведено [13, 182], що підготовлений працівник в небезпечних умовах поводить себе більш впевнено та рішучіше. Тобто методика навчання повинна бути спрямованою на підготовку майбутніх спеціалістів, які відчуватимуть ступінь небезпеки й застосовуватимуть відповідно до цього

адекватні заходи фізичного впливу.

Прийняття супротивником рішення щодо нападу зовні відображається у вигляді певних послідовних поведінково-рухових, часових та емоційних характеристик. Володіючи знаннями закономірностей прояву даних характеристик та враховуючи зовнішні фактори, майбутній правоохоронець матиме можливість прогнозувати дії підозрілої особи та будувати послідовність власних захисних дій.

Мотивація, яка спонукає правопорушника до нападу, буває різного характеру, але, в основному, пов'язана з тим, що зустріч із правоохоронцем потенційно може призвести до подальшого його затримання та загрози отримання покарання. В результаті цього, під час візуальної фіксації появи працівника міліції, він приймає рішення щодо виходу із такого положення. Якщо правоохоронець не виявив даної особи або не звернув увагу на її появу, то в таких випадках правопорушник намагається зникнути. Якщо ж працівник міліції виявив підозрілу особу та почав до неї наближатися, то правопорушник приймає рішення щодо подальших дій. Аналіз досліджень у галузі психології [86, 131, 156, 163] показує, що зміст мотивування дій та поведінки особи завжди залишатиметься суто індивідуальним та неповторним. Провівши дослідження, що базувалися на опитуванні працівників практичних підрозділів, які стикались із протидією озброєних злочинців, та аналізі дій злочинців, ми виділили складові, які впливають на процес мотивації правопорушника щодо нападу, а саме:

- загроза затримання та отримання покарання;
- можливість зникнути;
- можливість вирішити ситуацію на свою користь, використовуючи при цьому зброю (підготовленість сторін протиборства, кількість працівників міліції);
- наявність та вид зброї у сторін протиборства;
- психічні порушення та переконання.

Якщо підозрюваний відразу прийняв рішення атакувати, то залежно від

його психічного стану й тактичних задумів можливі два основних варіанти розгортання збройної сутички.

1. Спочатку не показує агресивних намірів, а потім, в сприятливий для цього момент, дістає ніж та виконує удар. Більша ймовірність виникнення сприятливого моменту, коли працівник міліції неуважний та відволікається. При цьому, спочатку всією своєю поведінкою показує покірливість, чим намагається послабити увагу правоохоронця, а потім, під видом пошуку документів – дістає ніж та виконує удар. Якщо удар досягає цілі й працівник не чинить опору та полишає свої наміри, то в більшості випадків злочинець зникає. Якщо ж працівника це не спиняє – то нападаючий продовжує атакуючі дії до тих пір, поки остаточно не зупинить працівника міліції або навпаки, правоохоронець не відіб'є напад та затримає його. Бували випадки, коли працівник після першого удару ножом не чинив опір, але злочинець, знаходячись в збудженому стані, продовжував виконувати удари. Також небезпечні моменти виникали у ситуаціях, коли працівник не реагував на скорочення дистанції та нехтував позиційним розташуванням. Навіть при наявності вогнепальної зброї правоохоронець через часові обмеження не завжди встигав її застосувати. Частково це пояснюється відсутністю знань щодо зовнішніх ознак загрози та відсутністю умінь відчувати просторово-часові параметри атакуючих дій. Слід відмітити, що дії супротивника під час реальних сутичок характеризуються активністю та непередбаченістю. Під час навчальних сутичок дії супротивника у відповідь на спробу захисту не повністю розкривають реальний розвиток ситуацій. Це не сприяє формуванню у курсантів стійких навичок прийомів захисту та обеззброєння.

2. Нападає відразу, без роздумів. При цьому зовні не приховує агресивних намірів – дістає ніж і атакує. Агресивна поведінка з боку злочинця інколи є наслідком психічних порушень або дії різних фармакологічних речовин (наркотики, алкоголь і т. ін.). У такому стані особа здатна скоїти експресивний напад, тобто спонтанний напад без явної потреби. Як свідчать опитування працівників патрульно-постової служби,

такі ситуації, в основному, відбуваються у вечірні та нічні години. При достатньому рівні підготовленості у працівника є можливість за зовнішніми ознаками спрогнозувати початок та спосіб нападу і відповідно реагувати.

Власні педагогічні спостереження показують, що частина опитаних курсантів (приблизно 60%) вважає, що у майбутній професійній діяльності, під час виконання оперативно-службових завдань наявність вогнепальної зброї є запорукою їхньої безпеки. В багатьох випадках наявність самої вогнепальної зброї стає перешкодою для оволодіння прийомами фізичного впливу. У працівників міліції з'являється зневажливе ставлення до ефективності їх застосування, зникає інтерес до удосконалення умінь та навичок у володінні ними. Та сама найголовніша проблема полягає в тому, що вони не мають уявлення про найбільш можливий перебіг ситуації в момент зіткнення з озброєним злочинцем й часових розрахунків щодо спроможності використання вогнепальної зброї в умовах ризику. Непоодинокі випадки, коли при затриманні працівники міліції не дотримувалися визначеної послідовності дій, їх просторово-часових параметрів адекватних поведінці злочинця й попадали в складне положення.

Непоодинокі випадки, коли непрофесійні дії правоохоронця були причиною нападу, тобто провокували злочинця. Наприклад, непродумані дії, надмірна безпечність працівника та впевненість в тому, що нічого поганого із ним не станеться, послаблює увагу і, як наслідок, він не встигає відреагувати на атакуючі дії злочинця. Тому на думку авторів [180, с. 73], велике значення у процесі боротьби з озброєним злочинцем має використання сприятливих моментів. Наприклад, В. П. Леонтьєв [125], розглядаючи техніку обеззброєння супротивника при ударі ножом, відмічає, що під час збройного зіткнення та неможливості уникнути «фізичного» контакту ефективно використовувати для обеззброєння прийоми, основані на вибиванні або на вилученні ножа з руки супротивника. Автор наголошує, що для ефективного протистояння необхідно володіти знаннями, які стосуються сприятливих часових інтервалів для успішного вибивання ножа із руки супротивника.

Момент завдання удару великою мірою визначає подальший характер сутички.

Умовно виділяють чотири часові інтервали, протягом яких можна вибити ніж із рук супротивника. Больовий шок буде актуальним у той момент, коли супротивник демонстративно потягнувся за ножом, абсолютно не приховуючи свого наміру скористатись ним – це перший часовий інтервал. Зупинити спробу взяти в руки ніж – найбільш бажаний спосіб обеззброєння. Однак вчасно помітити наміри супротивника і зупинити його вдається не часто, тому зіткнення, зазвичай, відбувається із вже озброєним супротивником. Другий часовий інтервал виникає у момент, коли супротивник ще не нападає, а лише демонструє свій намір, погрожуючи ножом. Автор вважає, що остання можливість вибити ніж коли супротивник робить атакуючий випад – третій часовий інтервал. Шляхом виконання жорсткого зустрічного удару можна його обеззброїти. І хоча цей варіант вважається найменш раціональним, на практиці він використовується найчастіше. Четвертий інтервал виникає під час власне самого контакту із супротивником. Майстерність вибивання ножа полягає в тому, щоб ударити саме в той момент і саме в те місце руки супротивника. Через високу просторово-часову точність удару, яким можна вибити ніж з рук супротивника, ця техніка є досить складною для виконання. Враховуючи це, слід відмітити, що методика навчання повинна сприяти формуванню у курсантів уміння своєчасно розпізнавати й вишукувати сприятливі моменти для застосування заходів фізичного впливу. Завдання викладача – кваліфіковано вказати на такі моменти під час відпрацювання ситуації, у яких ці можливості було втрачено. Тобто, для ефективних захисних дій майбутньому працівнику міліції необхідно володіти уміннями виявляти сприятливі моменти для обеззброєння нападаючого. Це можливо, коли курсант відчуватиме просторово-часові параметри та володітиме системою знань, які стосуються особливостей поведінки правопорушника залежно від прояву зовнішніх та внутрішніх факторів. Тому на основі систематизації

даних слід розробити моделі рухової та мотиваційної поведінки супротивника. Враховуючи їх, майбутній правоохоронець матиме змогу будувати алгоритм власних дій для досягнення переваги в умовах, які передують сутичці [178]. Слід відмітити, що до кожної конкретної ситуації необхідно підходити диференційовано, враховувати як зовнішні умови та мотивацію супротивника, так і просторово-часові параметри, підготовленість нападаючого й фактор несподіваності. Аналізуючи дані компоненти, правоохоронець корегує власні дії та приймає рішення щодо використання заходів фізичного впливу для відбиття нападу та знешкодження агресивно налаштованого правопорушника.

Отже, аналіз особливостей протистояння супротивника й працівника в різних умовах дає можливість розробити моделі мотиваційної та рухової поведінки супротивника й модель готовності правоохоронця, використання яких у навчальному процесі зі спеціальної фізичної підготовки сприятиме більш ефективному формуванню спеціальних рухових умінь та навичок.

2.3. Розробка моделей поведінки супротивника й моделі готовності правоохоронця до діяльності в небезпечних умовах

Під час підготовки майбутніх спеціалістів у навчальному процесі використовують спеціально розроблені моделі, які містять сукупність компонентів, що характеризують об'єкт вивчення та допомагають учню візуально сприймати та засвоювати необхідну інформацію.

У сучасній літературі [238] термін «модель» використовується у таких значеннях:

- опис найхарактерніших властивостей оригіналу, отриманих у процесі його вивчення, тобто змістова схема проекту;
- штучно створене для вивчення явище, процес, що замінює оригінал, вивчення якого не можливе.

Тобто під моделлю розуміють таку систему, що мисленнєво уявляється або реалізується матеріально, котра, відображаючи або відтворюючи об'єкт

дослідження, здатна замінити його [180]. З цього випливає, що будь-яка закономірність, існування якої встановлено експериментально, будь-який фізичний закон являє собою модель. Однак, слід пам'ятати, що модель не є тотожністю предмета, що вивчається, вона відтворює у визначеному масштабі лише деякі властивості предмета і завжди є спрощенням оригіналу [169, 170].

Науковці [169, 170] відмічають, що будувати моделі можна рухаючись від практики до теорії, а також у зворотному напрямку – від абстрактних теоретичних міркувань до конкретної реальної дійсності. При створенні моделі вилучаються другорядні умови, ознаки, величини, що принципово не впливають на модель в цілому. При цьому, для побудови моделі необхідно набрати певну кількість інформації стосовно системи, що вивчається. Проте вчені [169, 212] відмічають, що завдання полягає не тільки в тому, щоб набрати можливо більшу кількість характеристик, а в тому, щоби вибрати з можливо більшого об'єму даних найменшу кількість суттєвих показників, які характеризують стан об'єкта і забезпечують точність управління ним.

На думку спеціалістів [59, 91, 110], моделювання на заняттях з СФП найбільш поширених ситуацій, які виникають під час оперативно-службової діяльності працівників міліції сприяє підвищенню ефективності підготовки курсантів. Для максимального наближення умов навчання до реальних ряд спеціалістів рукопашного бою [110, 118, 183] рекомендує під час занять з СФП моделювати ситуації зіткнення з озброєним злочинцем. На даний час вченими [59, 180, 182] розроблено різноманітні модельні ситуації зіткнень працівників міліції з правопорушниками, які можуть виникати під час оперативно-службової діяльності. Але в даних роботах недостатньо повно розкрито ситуації зіткнення із порушниками, які озброєні холодною зброєю.

Аналізуючи зарубіжну літературу [246, 247], слід відмітити, що німецькі спеціалісти розглядають різні варіанти нападу злочинця, озброєного холодною зброєю (в літаку, автобусі, на вулиці), та моделюють їх під час підготовки майбутніх правоохоронців. При зіткненні з озброєним злочинцем

вони рекомендують не допускати його наближення на близьку відстань. У випадку наближення агресивно налаштованої та озброєної ножем особи до дистанції менше ніж шість метрів для її зупинки вважають за потрібне застосовувати вогнепальну зброю. У разі неможливості її застосування – використовувати будь-які підручні засоби (стілець, палка) або, при можливості, кинути в очі пісок та спробувати вибити ніж ударом ноги, пояснюючи це тим, що нога захищена взуттям. Крім цього, розглядають способи затримання озброєного холодною зброєю правопорушника з використанням спеціальних засобів. Автори надають рекомендації щодо використання спеціального багатофункціонального кийка для відбиття збройного нападу. Прийоми обеззброєння, які вони рекомендують, ґрунтуються на виконанні випереджаючих ударів по озброєній руці нападаючого з метою вибивання зброї або блокуванням руки з подальшим затриманням супротивника [249].

Провівши аналіз рекомендацій зарубіжних спеціалістів щодо протистояння та затримання супротивника, озброєного холодною зброєю, слід відмітити, що для вирішення безпеки майбутніх правоохоронців, при діях в небезпечних умовах варто також враховувати їх досвід у моделюванні подібних ситуацій.

2.3.1. Моделі рухової та мотиваційної поведінки супротивника.

Удосконалення методики формування рухових умінь та навичок передбачає розробку моделей мотиваційної та рухової поведінки супротивника. Складність розробки такої моделі полягає в тому, що потрібно розглядати її компоненти вже не в односторонньому порядку, а в протиставленні якісних характеристик одного суб'єкта до характеристик іншого суб'єкта, враховуючи при цьому їхній взаємозв'язок. Тобто така модель будується, виходячи із особливостей суб'єкт-суб'єктної діяльності, тому її необхідно розробляти на встановлених закономірностях у поведінці суб'єктів протистояння.

Аналіз літературних джерел показав, що узагальнення знань щодо поведінки злочинця в умовах зіткнення із працівником міліції проводилось рядом фахівців [61, 101, 105, 108, 182, 219, 249]. Однак вони розглядали ситуації зіткнення зі злочинцем, озброєним холодною зброєю, без урахування ситуаційних моделей поведінки супротивника, ґрунтовно не досліджували мотиваційні, підготовчі та рухові характеристики, які є передумовою нападу на працівника міліції.

Багатьма вченими розроблено різноманітні моделі, використання яких сприяє підвищенню ефективності навчання майбутніх спеціалістів [69, 239]. Але дослідження, на базі яких створювалися дані моделі, стосуються суб'єкт-об'єктної діяльності й не відображають особливостей взаємозв'язків в умовах суб'єкт-суб'єктної діяльності.

Подібні дослідження, які стосувались узагальнення знань з метою створення моделей супротивника, проводилися у різних видах єдиноборств [16, 17, 117]. Для удосконалення методик підготовки спортсменів-єдиноборців розроблено різноманітні моделі техніко-тактичних дій під час ведення сутички та надано рекомендації для їх засвоєння в процесі навчання і тренування. Створюючи такі моделі, автори виділяли окремі частини та фрагменти сутички й розглядали їх з позиції техніки і тактики.

Наприклад, С. Кухтій [117], проводячи спостереження за змагальними сутичками спортсменів-єдиноборців та аналізуючи їх, намагалася визначити закономірності поведінки спортсменів під час ведення двобою та адекватність їх дій при взаємодії. На основі експериментальних досліджень авторкою розроблено ситуаційна модель змагальної сутички. Дана модель відображає логічну послідовність процесів і результатів техніко-тактичних дій, незалежно від того усвідомлює чи не усвідомлює борець, які він ситуації створює для перемоги у ході сутички. На її думку, ситуаційна модель двоборства являє собою структуру якісних переходів за ключовими ситуаціями дзюдо, і подальшу конкретизацію ключових моментів протидії спортсменів. Дану модель авторка рекомендує застосовувати для аналізу

змагальної діяльності спортсменів-єдиноборців, подальшого вдосконалення техніко-тактичних дій, що відповідають блокам моделі, для формування у дзюдоїстів навичок побудови і ведення сутички, а також з метою виявлення переваги та недоліків у техніко-тактичній підготовці супротивників.

Аналіз спеціальної літератури [17, 34, 117, 179] доводить, що використання у навчальному процесі ситуаційних моделей двоборства сприяє формуванню в учнів умінь прогнозувати поведінку супротивника під час ведення сутички та корегувати власні дії для досягнення переваги. Тому слід відмітити, що використання моделі рухової та мотиваційної поведінки супротивника в навчальному процесі з СФП майбутніх правоохоронців сприятиме більш ефективному засвоєнню курсантами необхідних знань, на основі яких формуватимуться уміння прогнозувати розвиток ситуації збройного зіткнення. Це, в свою чергу, надасть можливість застосовувати захисні дії адекватно ступеню загрози.

Розробці ситуаційних моделей рухової та мотиваційної поведінки супротивника під час зіткнення із працівником міліції передували дослідження, що базувались на використанні методів опитування працівників практичних підрозділів ОВС, які були свідками ситуацій збройного зіткнення або піддавались нападу чи погрозі застосування холодної зброї. Дані дослідження були спрямовані на систематизацію знань, що стосуються впливу на поведінку правопорушника сукупності факторів, які визначають спрямованість його дій щодо нападу, залежно від поведінки працівника міліції та особливостей зовнішніх умов. Проаналізовано взаємозв'язок зовнішніх ознак у поведінці супротивника, які передують виконанню ним атакуючих дій. Сукупність даних ознак зображено на рис. 2.6.

Слід відзначити, що візуально зовнішні ознаки прояву небезпеки в умовах зіткнення із підозрілою особою можна визначити, аналізуючи чотири основні блоки інформації :

- психологічний стан супротивника на момент зіткнення;
- особливості його поведінки;

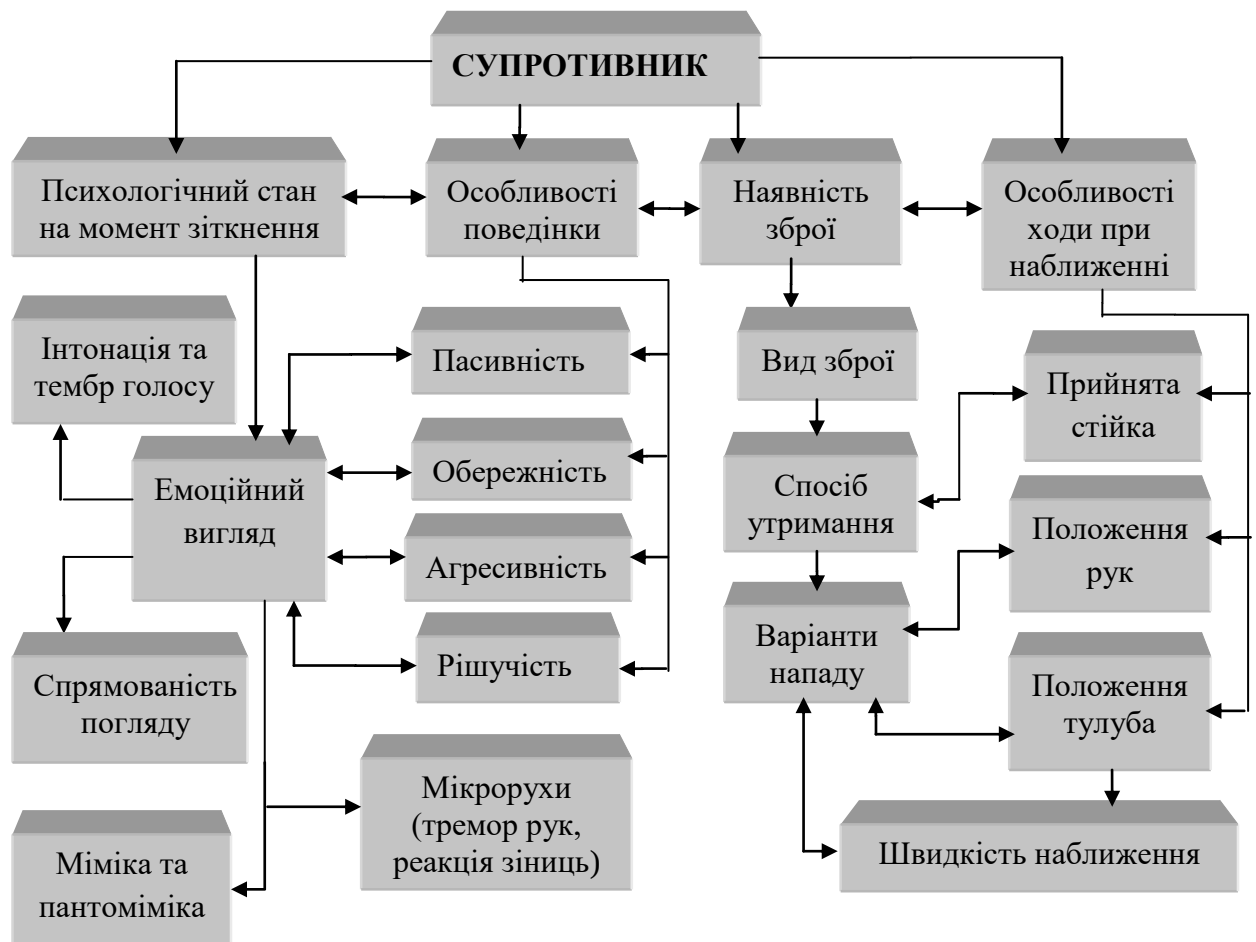

Рис. 2.6. Сукупність зовнішніх ознак, які визначають спрямованість поведінки супротивника до нападу

- наявність та вид зброї;
- особливості ходи при наближенні.

Для своєчасної підготовки до виконання адекватних захисних дій необхідно уважно стежити за супротивником й аналізувати його поведінку. Вченими [87, 146] встановлено, що кожна конкретна поведінка людини практично завжди супроводжується певними емоціями. Проте емоції не зводяться лише до внутрішнього переживання, їм супутні також фізіологічні зміни в організмі, які пов'язані зі збудженням вегетативних центрів, розміщених в різних відділах мозку. Периферичні зміни, що охоплюють організм людини в емоціях, мають зовнішнє вираження у характерних рухах, зокрема міміці (виразних рухах обличчя), пантоміміці (виразних рухах всього тіла), а також голосових реакціях (інтонації та тембрі голосу). Слід відмітити,

що емоції недостатньо керовані, оскільки в їх основі лежить система вроджених безумовних рефлексів. Людина не в змозі собі наказати відчувати одне і не відчувати іншого. Але є люди, які здатні завдяки власним природним властивостям регулювати свою поведінку. Емоційні переживання проявляються не лише в явно виражених рухах, а й у мікрорухах (тремор рук, реакція зіниць). Такі ознаки супроводжуватимуть дії особи, які передують безпосереднім атакуючим діям [146]. Спрогнозувати спосіб атакуючих дії можна за видом зброї, варіантом її утримання та неадекватністю у поведінці особи, яка наближується, а саме: положення рук та тулубу, швидкість наближення тощо. При несподіваному зіткненні та прийнятті рішення атакувати, агресивні наміри правопорушника, в одних випадках, проявляються відразу. При цьому, спрогнозувати можливість та спосіб нападу можна за емоційним виглядом, прийнятою стійкою та спрямованістю погляду. В інших випадках, спочатку не показує агресивних намірів, а потім, в сприятливий для цього момент атакує. Тому під час зіткнення з підозрілою особою необхідно бути уважним та контролювати всі, навіть мало помітні рухи супротивника.

Слід відзначити, що при зіткненні з правоохоронцем поведінка правопорушника може бути агресивною, рішучою, обережною, пасивною тощо. При прояві агресії супротивник не завжди може себе контролювати. В такому стані він діє відкрито та прямолінійно. В спеціальній літературі відмічається, що агресивною вважається поведінка особи, яка скерована на заподіяння фізичної чи моральної шкоди іншим особам [56]. Агресивність, як риса характеру, відображає психологічну готовність людини до дій подібного роду. Майбутньому працівнику міліції під час зіткнення та спілкування з такою особою необхідно визначати її агресивність.

Досліджуючи закономірності поведінки людини, які передують безпосереднім діям, вчені [146] встановили, що агресивні наміри особи мимовільно проявляються у зовнішності та манері її поведінки. Основні блоки візуальної інформації стосовно таких намірів автори визначають за

загальними ознаками (тонус м'язів напружений, здригання тулуба, рук, ніг, скорочення просторової дистанції, зайняття домінуючого положення), особливостями пози (тіло злегка нахилене вперед), жестикуляцією (рухи різкі), мімікою (очі примружені, погляд спрямований у місце нанесення удару, губи стиснуті або прикушені зубами, м'язи обличчя напружені), вазомоторними реакціями (загальне почервоніння обличчя, червоні плями на обличчі, шиї).

Обережно поводить ся особа, яка коливається у прийнятті рішення, тобто невпевнена щодо подальших дій. При пасивному стані особа, як правило, підкоряється, не створюючи супротиву. Але працівнику необхідно поводитися обережно та контролювати рухи підозрілої особи. При рішучому стані супротивник поводить ся впевнено та швидко. У випадку виконання нападу атакує до тих пір, поки не зупинить правоохоронця. Якщо у супротивника є підготовлений для нападу ніж, то при наближенні до працівника, – він його намагається приховати, руку тримає прижатою до тулубу. В такому випадку потрібно контролювати рухи нападаючого та витримувати дистанцію (не менше ніж 1,5 м) [35]. При більш відкритих нападаючих діях за хватом ножа можна визначити можливу траєкторію нанесення удару. Але бувають випадки несподіваного, короткочасного зіткнення, де не завжди є можливість проводити візуальний контроль. У таких ситуаціях потрібно реагувати вигідним позиційним розташуванням або збільшенням дистанції. Але слід ураховувати, що досвідчений злочинець намагається приховати свої наміри щодо нападу. Щоб атакувати несподівано, він контролює свою рухову поведінку та емоційний стан.

На основі емпіричних досліджень встановлено, що найчастіше дії, які передують нападу, починаються зі з'ясування особи, уточнень, прохань та вимог. Перехід до агресивних дій відбувається зненацька. Велике значення при цьому відіграє поведінка працівника – від його впевнених, швидких, продуманих дій залежить кінцевий результат такої зустрічі. Рішучі дії збоку працівника приводять правопорушника у стан схвильованості, невпевненості.

У такому стані рухи неточні. Перебуваючи в стані підвищеної напруженості, діє більш прямолінійно. Враховуючи це, слід відмітити, що методика навчання майбутніх правоохоронців повинна бути спрямована на формування умінь визначати за зовнішніми ознаками у поведінці супротивника його психологічний стан та рівень мотивації щодо вчинення збройного нападу.

Провівши систематизацію та узагальнення знань, які стосуються залежності поведінки правопорушника від рівня його мотивації, особливостей прояву зовнішніх факторів та умов зіткнення із працівником міліції (несподіване або сплановане), розроблено ситуаційні моделі рухової та мотиваційної поведінки супротивника. Вони розкривають основні закономірності поведінки правопорушника під час зіткнення з правоохоронцем залежно від прояву зовнішніх та внутрішніх факторів й показують алгоритм поведінки супротивника, що призводить до нападу на працівника міліції. Однак дії правопорушника мають варіативний характер та можуть частково відрізнятися від зображених моделей, але прояв зовнішніх ознак загрози нападу буде стандартним.

Ситуаційна модель рухової та мотиваційної поведінки супротивника в умовах несподіваного зіткнення із працівником міліції зображено на рис. 2.7. Слід відмітити, що при візуальній фіксації появи правоохоронця (зовнішнього подразника) у правопорушника буде певна реакція, яка зовні проявлятиметься в особливостях його поведінки. На поведінку супротивника частково впливатимуть умови зіткнення, до яких відноситься поєднання зовнішніх та внутрішніх факторів. Ураховуючи ситуацію, яка склалась та осмислюючи її, правопорушник приймає рішення щодо подальших дій. Для осмислення ситуації й прийняття рішення правопорушнику потрібен певний час. Тривалість самого процесу прийняття рішення залежить від швидкості протікання психічних процесів та психічного стану правопорушника на момент зіткнення з працівником міліції та в середньому коливається $0,8 \pm 0,3$ с. Процесу осмислення передуює певна поведінка, яка залежно від

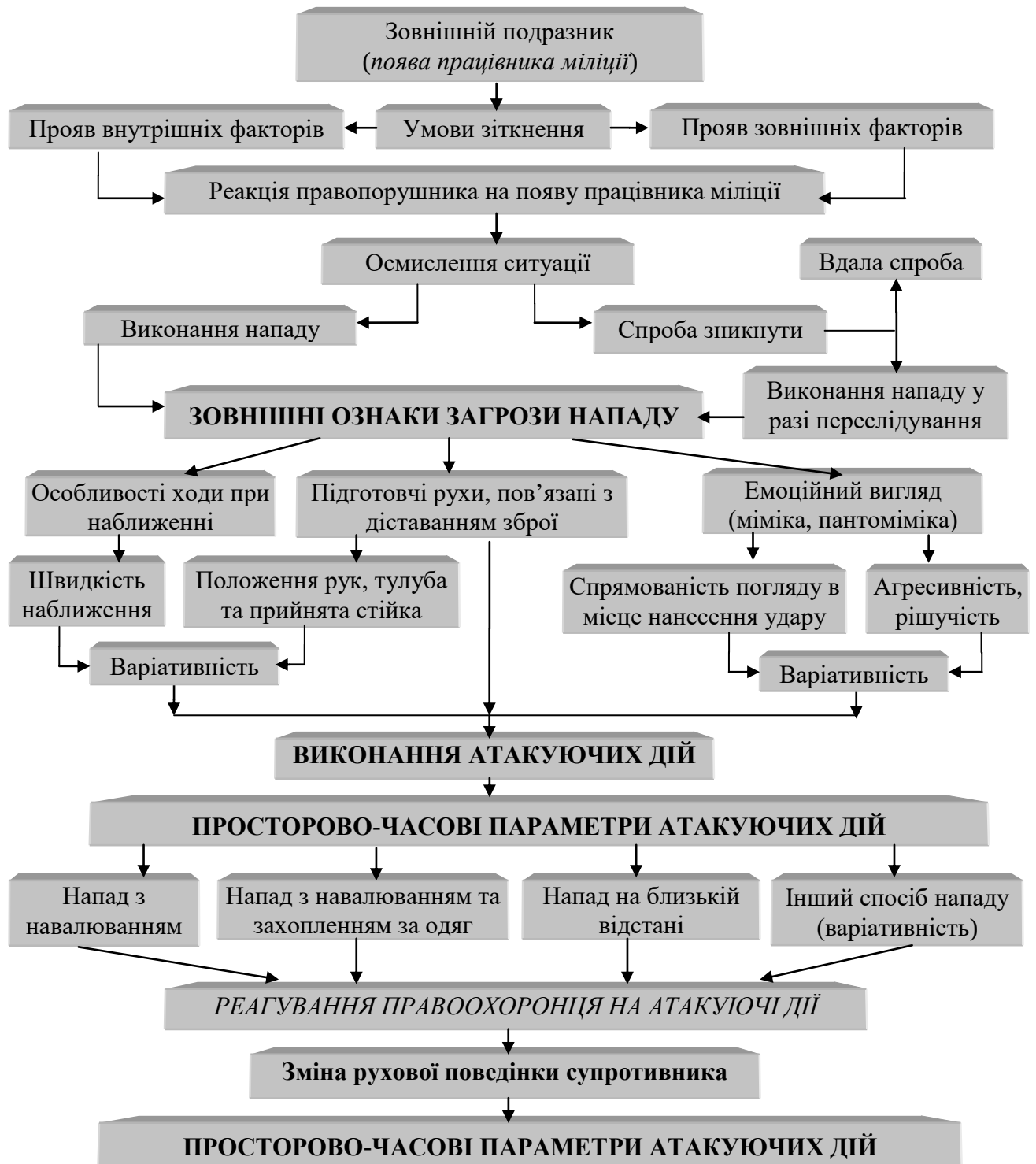

Рис 2.7. Ситуаційна модель рухової та мотиваційної поведінки супротивника в умовах несподіваного зіткнення із працівником міліції

прийнятого рішення зовні проявляється у послідовності рухів, направлених на виконання завдання.

При високому рівні мотивації першою дію правопорушника буде намагання зникнути. Нападає – в разі переслідування. Результат сутички

залежатиме від підготовленості сторін протиборства, але на нього можуть також впливати ситуаційні фактори (час доби, освітленість місця зіткнення, погодні умови (дощ, сніг, туман тощо)); дистанція між працівником та правопорушником на момент зіткнення; час візуального випередження на початку сутички; наявність та вид зброї у сторін протиборства). При чому вони можуть впливати як на користь працівника, так і на користь правопорушника.

Наприклад, у правопорушника виникає можливість зникнути, якщо він першим візуально зафіксував появу правоохоронця. Більша дистанція в момент зіткнення та погана освітленість місця зіткнення надає перевагу правопорушнику. Якщо правоохоронець перший візуально зафіксував підозрілу особу й почав наближатись, то при неможливості зникнути злочинець атакує.

У більшості випадків правопорушник спочатку зовні не проявляє агресивні наміри, намагається дістати зброю для виконання нападу. Якщо правоохоронець запідозрив правопорушника в намаганні скоїти напад та почав виконувати адекватні захисні дії (збільшувати дистанцію, намагатись дістати вогнепальну зброю), то при високому рівні мотивації супротивник починає явні атакуючі дії з більшої дистанції. Рівень мотивації проявляється в емоційному стані. Володіючи знаннями щодо зовнішнього прояву основних емоційних станів, майбутній працівник має можливість визначити налаштованість супротивника на напад.

У випадку виконання атакуючих дій варіант нападу залежить від виду зброї, способу її захоплення та дистанції до працівника. При наявності холодної зброї удар, як правило, направлений знизу, збоку та його виконання супроводжується швидким наближенням з «навалюванням» або з наближенням та захопленням за одяг на рукаві або на грудях.

Якщо працівник міліції не запідозрив особу у можливому супротиві, то у неї виникає можливість атакувати на близькій відстані. Дистанція в таких випадках складає приблизно 1-1,5 м, але супротивник може навмисно її

скорочувати. Такі ситуації виникають, в основному, при перевірці документів. При цьому, якщо зіткнення несподіване для правопорушника, то у випадку прийняття рішення нападати – прояв дій, пов'язаних із діставанням зброї, залежатиме від підготовленості правопорушника. Якщо правопорушник підготовлений та досвідчений, то в більшості випадків він дістає ніж, маскуючи це під діставання документів або відразу після пред'явлення документів, з метою відволікти увагу правоохоронця. Такі дії характеризуються певними підготовчими рухами, які пов'язані зі зміною положення тіла. Як правило, дії щодо нападу зовні супроводжуються емоційними реакціями, які залежно від підготовленості правопорушника можуть бути практично не помітні. Не володіючи знаннями про підготовчі рухи, які передують нападу на близькій відстані, відреагувати адекватними захисними діями практично не можливо. Це пояснюється високою швидкістю удару. А близька дистанція в такому разі надає ще більшої переваги супротивнику, за рахунок того, що не потрібно витратити додатковий час на наближення. Підтвердженням цього є результати констатуючого експерименту, які доводять, що при виконанні несподіваного удару ножом із дистанції 1 м – 90% виконуючих роль «працівника» не змогли застосувати адекватні захисні дії [36].

Спостереження за проведенням атакуючих дій з використанням холодної зброї показують, що кожен спосіб нападу залежить від умов зіткнення (несподіване чи сплановане, позиційне розміщення, дистанція тощо) й характеризується послідовністю рухових дій, які пов'язані з підготовчими рухами, наближенням та виконанням удару ножом. Залежно від місця розміщення зброї підготовчі рухи відрізняються, тому в процесі підготовки майбутніх правоохоронців необхідно моделювати найпоширеніші та підступні варіанти нападу. Це сприятиме формуванню умінь у майбутніх правоохоронців виявляти характерні рухи, які пов'язані із підготовкою до нападу, в умовах несподіваного зіткнення. При цьому важливо, щоб під час відпрацювання прийомів обеззброєння у супротивника зброя розміщувалася

у місцях, де в більшості випадків вона знаходиться у реальних злочинців (кишені штанів, піджака, спеціальні чохли, сумки тощо).

Експериментально встановлено, що час, затрачений на діставання ножа із-за поясу або із кишені штанів, яка розміщується позаду, залежить від виду холодної зброї й складає в середньому $0,75 \pm 0,06$ с. Але цей час може варіювати й залежить від психологічного стану супротивника.

Аналізуючи просторово-часові параметри під час зіткнення із підозрілою особою, неадекватність у її поведінці та підготовчі рухи, майбутній працівник міліції матиме можливість будувати захисні дії, адекватні ступеню загрози. У випадку явного наміру виконання атакуючих дії та достатньої дистанції правоохоронцю варто дістати табельну вогнепальну зброю для погрози її застосування. При короткій дистанції, тобто дистанції, з якої працівник не встигне дістати та привести у готовність вогнепальну зброю, діяти на випередження, використовуючи прийоми рукопашного бою. Вибір варіанту захисних дій працівник повинен сам визначати на основі аналізу ситуації, яка складається, враховуючи як дистанцію, що виникла, так і поведінку супротивника.

Слід відмітити, що поведінка правопорушника в умовах спланованого нападу відрізняється від характеру дій під час несподіваного зіткнення. Різниця полягає в тому, що спланований напад характеризується заздалегідь продуманими діями, злочинець готує зброю для застосування завчасно й поводить себе впевнено та рішуче. За рахунок відсутності явних підготовчих рухів небезпеку нападу важко спрогнозувати й передбачити. Для ефективних захисних дій правоохоронцю, крім наявності знань закономірностей у поведінці агресивно налаштованого та озброєного правопорушника, потрібно бути уважним, щоб за особливостями ходи при наближенні, спрямованістю погляду, мімічними проявами виявити рівень мотивації супротивника та спрогнозувати ступінь небезпеки.

На основі систематизації знань щодо поведінки озброєного правопорушника в умовах спланованого нападу на працівника міліції

розроблено ситуаційну модель рухової та мотиваційної поведінки супротивника. Схематично дану модель зображено на рис. 2.8.

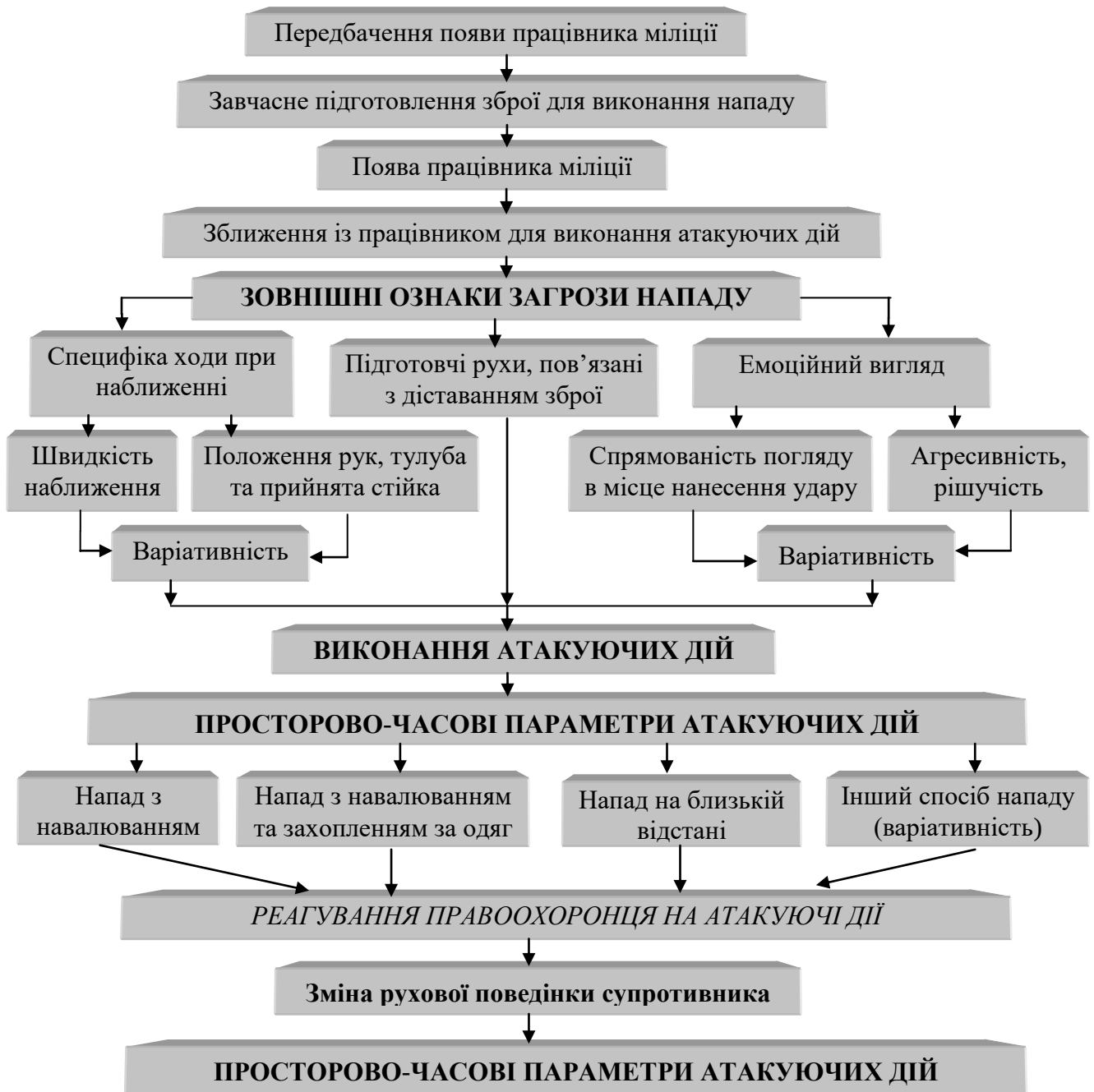

Рис. 2.8. Ситуаційна модель рухової та мотиваційної поведінки супротивника в умовах спланованого нападу на працівника міліції

Слід відмітити, що передбачаючи появу правоохоронця та готуючись до нападу, правопорушник намагається завчасно підготувати зброю для застосування. У випадку появи працівника міліції він намагається зблизитись із ним для виконання атакуючих дій. При цьому правопорушник проводить

аналіз ситуації, яка складається, оцінює зовнішні умови та корегує власні дії. При наближенні він намагається відволікти увагу працівника, зробивши напад несподіваним або зблизитись під видом людини, яка звертається за допомогою, та в сприятливий для цього момент атакувати. Спрогнозувати виконання атакуючих дій можна, аналізуючи особливості ходи підозрілої особи при наближенні (озброєна рука приховується за спину, при цьому частково подається вперед частина тулуба де знаходиться неозброєна рука), та емоційному вигляді (спрямованість погляду, особливості міміки). Аналіз показує, що ситуації, де правопорушник завчасно готувався до здійснення нападу і які стали несподіваними для правоохоронця, вважаються найбільш небезпечними. Передбачити подальший розвиток ситуації збройного зіткнення та визначити ймовірність нападу можна, володіючи знаннями щодо прояву психологічного стану правопорушника, наявності зброї та підготовчих рухів, які виявляються в особливості ходи, положенні тулуба та рук.

Використання моделей поведінки озброєного супротивника під час занять з СФП сприятиме ефективнішому засвоєнню майбутніми працівниками міліції необхідних знань. Крім цього, процес їх навчання повинен урахувати специфіку зіткнення з озброєним правопорушником, ситуаційні фактори та необхідно більше уваги звертати на моделювання ситуації, в яких дії нападаючого мають прихований характер. Це вимагатиме від курсанта прояву уваги у ситуаціях, які передують збройному контакту, та сприятиме вчасній підготовці до виконання адекватних захисних дій.

Процес дослідження поведінки озброєного супротивника, з метою визначення оптимальних засобів впливу, передбачав також моделювання ситуацій зіткнення правопорушника та правоохоронця. На основі аналізу результатів досліджень було встановлено, що не в кожній ситуації зіткнення можливе застосування лише заходів фізичного впливу. У ситуаціях, де на момент зіткнення відкритої загрози не було, залежно від поведінки правопорушника, яка включала: особливості підготовчих рухів, рівень

мотивації, психофізичну підготовленість, агресивність, підступність дії правоохоронця потребували іншого підходу.

Відповідно до варіативної поведінки супротивника було побудовано програму адекватності дій правоохоронця. Це дозволить крім формування спеціальних фізичних якостей спрямувати підготовку на виховання правоохоронця як особистості, враховуючи такі якості як толерантність, вибірковість, правомірність, відповідальність, уважність, самовпевненість, самовладання тощо. Тобто, сама модель поведінки буде засобом виховання даних якостей.

Отже, ефективність діяльності майбутніх правоохоронців під час зіткнення з озброєним супротивником вимагає розвитку спеціальних психофізичних, особистісних якостей й засвоєних теоретичних знань стосовно ситуаційних моделей рухової та мотиваційної поведінки правопорушника та просторово-часових характеристик основних варіантів атакуючих дій. Вплив наявності теоретичних знань стосовно прояву просторово-часових параметрів нападу підтверджується дослідженнями, які проводились у спортивних єдиноборствах та стосувались поведінки озброєного супротивника при виконанні атакуючих дій [62, 102, 225]. Автори, посилаючись на власні дослідження, відмічають, що рухи нападаючого, озброєного холодною зброєю, характеризуються просторовими, часовими та динамічними параметрами. Ці параметри являють кількісну сторону рухів, між якими можлива наявність певної залежності.

До просторових характеристик відноситься положення тіла та траєкторія руху. Вчені [212] відмічають, яку б рухову дію не виконувала людина, вона повинна надати своєму тілу певного положення у просторі. Це стосується також стійки правопорушника перед виконанням атакуючих дій. Розрізняють вихідні, проміжні та кінцеві положення тіла. Вихідні положення приймаються супротивником для створення найбільш вигідних умов для початку наступних рухів, кращому орієнтуванню у навколишньому просторі,

збереження стійкості, забезпечення свободи рухів та, як наслідок, ефективного виконання нападу. Залежно від умов зіткнення (несподіване чи сплановане) положення тіла супротивника відрізнятиметься. Це пояснюється тим, що в разі прийняття рішення атакувати в умовах несподіваного зіткнення правопорушнику необхідно виконати певні підготовчі рухи, які пов'язані з дістанням зброї. Крім цього, ефективність виконання атакуючих дій залежить не тільки від вихідного положення, що передуює початку рухів, а й від збереження найбільш вигідної позиції або положення тулуба, чи будь-яких його частин у процесі виконання самого руху, тому виділяють проміжні положення. Кінцеве положення характеризує розміщення ланок тулуба в момент контакту супротивника з ціллю, при цьому правильне положення дозволяє зберегти стійкість під час виконання атакуючої дії.

Траєкторія руху – це шлях, що проходить та або інша частина (точка) тіла у просторі. Траєкторія руху характеризується формою, напрямком та амплітудою. З метою експериментального обґрунтування просторових параметрів під час виконання супротивником атакуючих дій основна увага зверталась на таку характеристику як напрямок руху. Напрямок руху – це зміна положення тіла та його частин у просторі, відносно будь-якої поверхні (фронтальної, сагітальної, горизонтальної) або будь-якого зовнішнього орієнтиру. Для виявлення можливих будь-яких агресивних намірів, в тому числі й способу нападу, слід аналізувати положення тіла підозрілої особи при наближенні, розміщення її рук тощо.

Для більш повної характеристики досліджуваних варіантів атакуючих дій особливу цікавість складає «тривалість руху». В спеціальній літературі [212] даний параметр розглядають як час, який витрачено на його виконання. Під час дослідження атакуючих дій супротивника зверталась увага на загальний час виконання нападу та тривалість окремих її фаз.

З метою виявлення взаємозв'язку між просторовими та часовими параметрами атакуючих дій необхідно звернути увагу на силові

характеристики. У практиці для силової характеристики рухів користуються поняттям «сила руху». Сила руху – це міра фізичної дії частини тіла (або усього тіла) на будь-які матеріальні об'єкти, наприклад, ґрунт або будь-які предмети. Саме таку міру фізичної дії слід мати на увазі, коли мова йде про силу відштовхування при переміщенні. Поняття сили руху є узагальненим. Хоча вона і залежить від м'язових зусиль (напруження), які прикладаються, її не слід ототожнювати з м'язовою силою. Сила рухів людини являє собою результат сукупної взаємодії внутрішніх і зовнішніх сил. До внутрішніх сил відносяться: активні сили рухового апарату – сили тяжіння м'язів; пасивні сили опорно-рухового апарату – еластичні сили м'язів, в'язкість м'язів та ін.; реактивні сили – відбиті сили, що виникають при взаємодії ланок тіла у процесі руху. Внутрішні сили, зокрема сила м'язової тяги, забезпечують збереження та напрям зміни взаємного розташування ланок людського тіла. За допомогою м'язових тяг людина управляє рухами, використовуючи внутрішні і зовнішні сили. Зовнішні сили складаються з: сили ваги власного тіла; сили реакції опори; сили опору зовнішнього середовища, зовнішнього обтяження, інерційних сил тіл, які переміщує людина.

Для визначення параметрів, які впливають на тривалість виконання атакуючих дій, слід дослідити та проаналізувати величини сили реакції опори під час виконання нападу за горизонтальною, фронтальною та сагітальною висями. Сила реакції опори за величиною дорівнює силі, що діє на опору і спрямована у протилежний бік. Вона залежить від маси тіла, швидкості руху та ступеня тертя. Тобто, за значеннями силових показників опорних реакцій можна робити висновок про силу відштовхування та, як наслідок, швидкість виконання атакуючої дії та тривалості окремих фаз нападу.

З метою розробки методики навчання, яка б наділяла майбутніх спеціалістів не лише знаннями моделей рухової та мотиваційної поведінки супротивника, а й знаннями прояву основних просторово-часових та силових параметрів під час виконання правопорушником атакуючих дій, необхідно детально дослідити рухову поведінку супротивника в момент виникнення

сутички.

Для дослідження структури основних компонентів атакуючих дій нападу використовувався інструментальний метод електротензодинамографії та відео зйомки. Використання відео зйомки дозволило визначити часові параметри основних фаз атакуючих дій. Слід відмітити, що перед виконанням нападу супротивник вирішує комплекс рухових завдань, пов'язаних із розвитком зусиль для переміщенню свого тіла до правоохоронця. Кількісну міру сили, яку прикладає атакуючий для наближення до об'єкту нападу, реєстрував електротензодинамографічний комплекс. Володіючи знаннями щодо закономірностей прояву основних силових, часових та дистанційних характеристик, майбутній працівник міліції матиме змогу будувати захисні дії, які адекватні ступеню загрози. Тобто, в одних випадках ефективніше діяти на випередження, застосовуючи при цьому прийоми рукопашного бою, в інших – вогнепальну зброю.

В разі прийняття рішення виконати напад в діях атакуючого прослідковуватимуться певні закономірності. Так, залежно від поведінки працівника міліції, активні атакуючі дії супротивник може розпочинати із різної дистанції. Як правило, правопорушник намагається наблизитись якомога ближче до працівника та виконати удар. Але дистанція, із якої супротивник починає напад, визначається також часом візуальної фіксації появи правоохоронця.

Аналіз показує, що за силовими та просторово-часовими характеристиками напад в умовах несподіваного зіткнення відрізняються від атакуючих дій під час спланованого нападу. Підтвердженням цьому є результати проведених досліджень.

З метою детального дослідження поведінки супротивника та обґрунтування її якісних характеристик було сформовано групу осіб, які виконували роль «супротивника». Виконання ними атакуючих дій з використанням холодної зброї проводились на тензоплатформі. Це дозволило фіксувати основні силові характеристики під час нападу. Після обробки та

аналізу експериментальних даних встановлено основні силові та часові характеристики атакуючих дій в умовах несподіваного зіткнення (додаток В.1) та під час спланованого нападу на правоохоронця (додаток В.2).

Графічно залежність тривалості атакуючих дій від умов зіткнення (сплановане чи несподіване) та способів нападу зображено на рис. 2.9.

У випадку прийняття рішення нападати в умовах несподіваного зіткнення правопорушник виконує підготовчі рухи які пов'язані із діставанням зброї. Залежно від місця розміщення ножа супротивник витрачає час для його діставання. Цим, в першу чергу, пояснюється різниця у тривалості виконання атакуючих дій в різних умовах зіткнення (сплановане чи несподіване). Також на тривалість нападаючих дій впливатиме прояв внутрішніх (психічний стан, мотивація супротивника) та зовнішніх факторів (освітленість, погодні умови тощо).

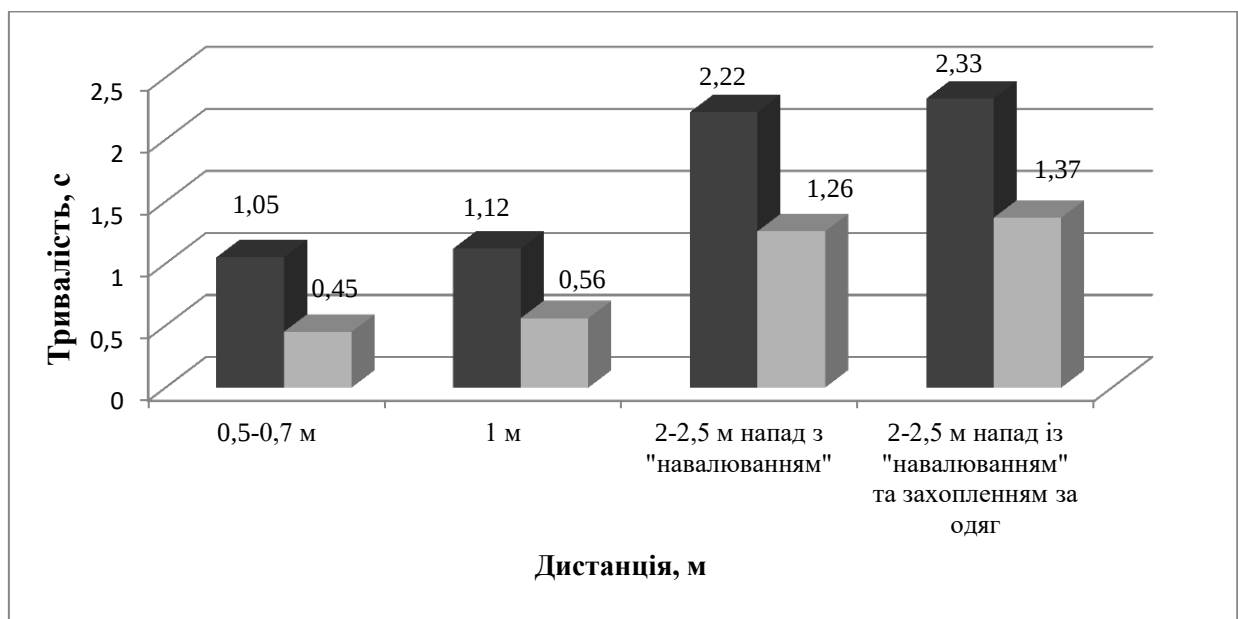

Рис. 2.9. Співвідношення дистанційних та часових характеристик під час виконання атакуючих дій з використанням холодної зброї

- атакуючі дії під час несподіваного зіткнення
- атакуючі дії під час спланованого нападу

Під час дослідження було встановлено різницю у прояві

максимального значення вертикальних складових опорних реакцій ($F_{\max}$) (результуюча сила) залежно від способу та умов нападу. Графічно дана залежність зображена на рис. 2.10.

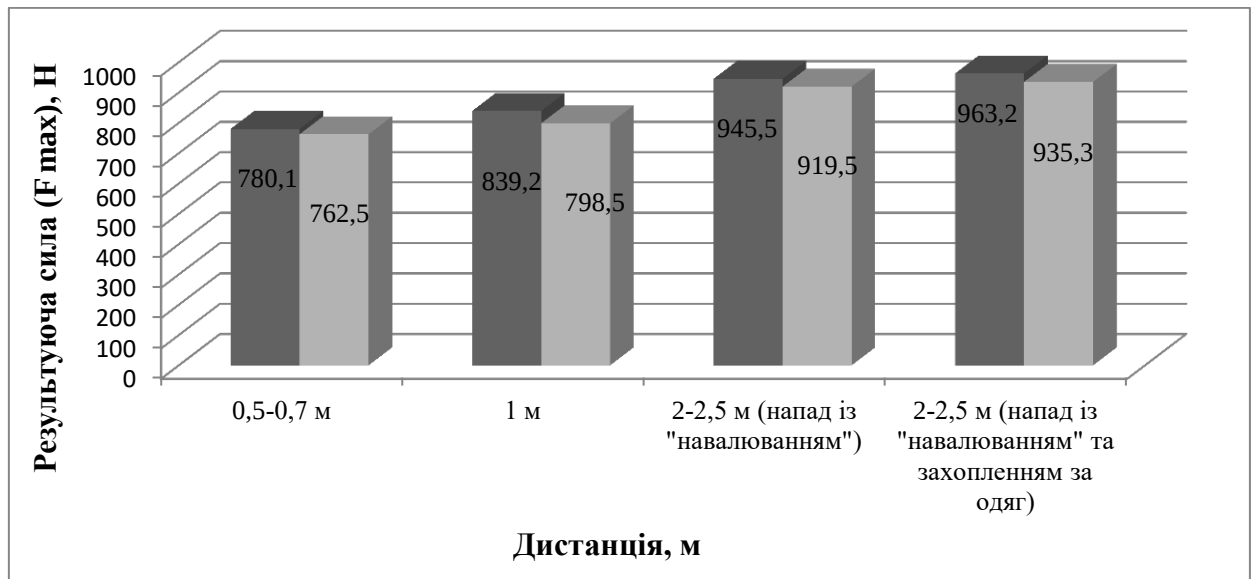

Рис. 2.10. Залежність максимального значення вертикальних складових опорних реакцій ($F_{\max}$) супротивника від умов та способу нападу

- – атакуючі дії під час несподіваного зіткнення
- – атакуючі дії під час спланованого нападу

Різницю у більшому прояві результуючої сили в умовах спланованого нападу можна пояснити тим, що супротивник, спланувавши напад завчасно, в момент виконання технічної дії націлений на швидке її проведення. Тобто, вся його увага спрямована на ураження «працівника», дії продумані та швидкі. В умовах несподіваного зіткнення витрачається певний час на прийняття подальшого рішення щодо нападу, в разі прийняття рішення атакувати виконуються підготовчі рухи, за рахунок чого прояв максимального значення вертикальних складових опорних реакцій дещо менший.

На основі емпіричних методів дослідження встановлено, що в більшості випадків в умовах несподіваного зіткнення на близькій дистанції (1 м) діставання зброї правопорушник маскує під діставання документів. При розміщенні у супротивника ножа за поясом штанів або в задній кишені

штанів в середньому час, затрачений на виконання підготовчих рухів (t_1), а саме – діставання зброї, – становить $0,65 \pm 0,077$ с; від виносу руки до контакту із ціллю (t_2) – $0,44 \pm 0,051$ с. При цьому загальний час (t_3) виконання атакуючої дії з дистанції 1 м від початку руху до контакту із ціллю в середньому складає $1,12 \pm 0,07$ с (додаток В.1).

Використання методу електротензодинамографії дало змогу зареєструвати наступні показники опорних реакцій, а саме: значення показника максимальної сили відштовхування відносно вертикальної вісі ($F_z \max$) – $794,7 \pm 38,18$ Н; максимальної сили відносно сагітальної ($F_x \max$) та фронтальної ($F_y \max$) вісей – $130,1 \pm 19,91$ Н та $190,9 \pm 26,76$ Н відповідно; максимальне значення вертикальних складових опорних реакцій ($F \max$) (результуюча сила) – $798,5 \pm 37,30$ Н; співвідношення максимального значення силових показників опорних реакцій до ваги тіла особи ($F \max / P$) – $1,203 \pm 0,37$ (додаток В.1). Тензограма взаємодії тіла супротивника із опорою, при виконанні атакуючих дій в умовах несподіваного зіткнення із дистанції 1 м зображено в додатку Д.1. Слід також урахувувати, що виконання удару із дистанції 1 метр потребує від нападаючого виконання кроку $0,5 \pm 0,15$ м та виносу руки на всю довжину $0,65 \pm 0,1$ м.

В умовах спланованого нападу (додаток В.2) при виконанні атакуючих дій із дистанції 1 м виявлено збільшення силових показників при взаємодії атакуючого з опорою та зменшення часових, а саме: $F_z \max$ – $835,1 \pm 38,07$ Н; $F_x \max$ та $F_y \max$ – $152,4 \pm 29,84$ Н та $194,5 \pm 33,92$ Н відповідно; $F \max$ (результуюча сила) – $839,2 \pm 37,65$ Н; $F \max / P$ – $1,264 \pm 0,48$. Тензограма опорних взаємодій тіла супротивника при виконанні атакуючих дій в умовах спланованого нападу із дистанції 1 м зображено в додатку Д.5.

Часові параметри виконання атакуючої дії із дистанції 1 м в умовах спланованого нападу характеризувались такими величинами: винос руки для виконання удару (t_1) – $0,26 \pm 0,020$ с; виконання удару до контакту із ціллю (t_2) – $0,28 \pm 0,043$ с; загальний час атакуючої дії (t_3) складав $0,56 \pm 0,028$ с.

Слід відмітити, що за рахунок завчасно спланованих та продуманих дій

швидкість атакуючої дії збільшується, при цьому через відсутність підготовчих рухів, які пов'язані із діставанням зброї, тривалість самої дії зменшується, що ускладнює виконання захисту майбутнім правоохоронцем. Не володіючи знаннями про підготовчі рухи та зовнішні ознаки загрози при зіткненні з підозрілою особою, відреагувати на удар із такої дистанції практично неможливо, що підтверджено експериментально.

Опитування працівників міліції показало, що непоодинокими є випадки, коли правопорушник виконує удар ножем із дистанції 0,5–0,7 м. Нанесення удару із такої дистанції виконується без виконання кроку. При такому варіанті атакуючих дій працівник, як правило, не встигає виконати захисні дії. Це пояснюється несподіваністю та швидкістю виконання самого удару [32].

Слід відмітити, що у випадку несподіваного зіткнення та виконання нападу на такій дистанції правопорушник, як правило, дістає зброю після того, як дістав документи й таким чином частково відволік увагу працівника. Час, витрачений на підготовчі рухи (t_1), становить в середньому $0,75 \pm 0,06$ с; від виносу руки до контакту із ціллю (t_2) – $0,36 \pm 0,037$ с; загальний час виконання атакуючої дії (t_3) із дистанції 0,5–0,7 м складає $1,05 \pm 0,093$ с (додаток В.1).

При виконанні атакуючих дій на дистанції 0,5–0,7 м були зафіксовані такі силові показники опорних реакцій $F_z \max$ – $758,9 \pm 48,60$ Н; $F_x \max$ та $F_y \max$ – $93,1 \pm 28,04$ Н та $60,1 \pm 25,30$ Н відповідно; $F \max$ – $762,5 \pm 43,42$ Н; $F \max / P$ – $1,148 \pm 0,41$ (додаток В.1). Тензограма величин опорних взаємодій тіла атакуючого при нападі із дистанції 0,5–0,7 м в умовах несподіваного зіткнення зображено в додатку Д.2.

В умовах спланованого нападу (додаток В.2) при виконанні удару із такої дистанції спостерігається збільшення силових показників опорних реакцій та зменшення часових характеристик, а саме: $F_z \max$ складає $776,7 \pm 33,44$ Н; $F_x \max$ та $F_y \max$ – $100,6 \pm 27,92$ Н та $63,3 \pm 23,60$ Н відповідно; $F \max$ – $780,1 \pm 31,45$ Н; $F \max / P$ – $1,175 \pm 0,34$. Тензограма величин опорних

взаємодій тіла супротивника при виконанні атакуючих дій із дистанції 0,5–0,7 м в умовах спланованого нападу зображено в додатку Д.6.

Часові характеристики виконання атакуючих дій в умовах спланованого нападу мали такі значення: винос руки для виконання удару (t_1) – $0,22 \pm 0,020$ с; виконання удару до контакту із ціллю (t_2) – $0,23 \pm 0,018$ с; загальний час атакуючої дії (t_3) – $0,45 \pm 0,033$ с.

Ураховуючи часові параметри виконання нападу із дистанції 0,5-0,7 м, слід не допускати підозрілу особу на таку дистанцію. У випадку зіткнення необхідно уважно слідкувати та контролювати всі її рухи.

У випадку прийняття рішення атакувати, але неможливості наблизитись на близьку дистанцію, супротивник може виконувати один із небезпечних та несподіваних способів атакуючих дій – виконання удару при швидкому наближенні, з «навалюванням». Для того, щоб захопити правоохоронця зненацька, не давши йому змоги відреагувати захисними діями, напад може розпочинатися з дистанції навіть понад 2,5 м. При цьому удар ножем виконується одночасно з кроком, рука опущена та розслаблена, рух тулубом мало виражений, тому дія слабо помітна. Напрямок ударів, в основному, знизу, збоку. Проведені експериментальні дослідження доводять різницю у прояві силових та часових параметрів атакуючих дій при швидкому наближенні з «навалюванням» залежно від умов зіткнення (несподіване, чи сплановане зіткнення).

В умовах несподіваного зіткнення, візуально зафіксувавши появу правоохоронця та прийнявши рішення атакувати, правопорушник виконує підготовчі рухи, які пов'язані із діставанням зброї, при цьому намагається не викликавши підозри наблизитись до правоохоронця. Динаміка подальшого розвитку ситуації збройного зіткнення залежатиме від поведінки працівника міліції та дистанції до нього. При впевнених діях правоохоронця щодо виконання захисту, дії правопорушника щодо нападу будуть залежати від рівня мотивації. При високому рівні мотивації – у будь-якому випадку буде намагатися атакувати. Якщо працівник міліції завчасно почав діставати

вогнепальну зброю, то залежно від підготовленості правопорушника та дистанції, яка виникла, він або відразу намагається атакувати, або ж спочатку показує, що підкорився, а потім, в сприятливий для цього момент, нападає.

При експериментальному дослідженні атакуючих дій з «навалюванням» (дистанція 2-2,5 м) в умовах несподіваного зіткнення (додаток В.1) були зареєстровані наступні силові показники опорних реакцій, а саме: $F_z \text{ max}$ складає $911,2 \pm 38,05$ Н; $F_x \text{ max}$ та $F_y \text{ max}$ – $109,8 \pm 23,55$ Н та $129,4 \pm 31,15$ Н відповідно; $F \text{ max}$ – $919,5 \pm 34,70$ Н; $F \text{ max}/P$ – $1,385 \pm 0,75$. Графічне зображення величин опорних взаємодій тіла нападаючого при такому варіанті нападі показано в додатку Д.3.

Час витрачений на підготовчі рухи (t_1), в середньому, складає $0,95 \pm 0,081$ с; час від виносу руки до контакту із ціллю (t_2) становив $0,40 \pm 0,085$ с; загальний час виконання атакуючої дії від початку руху до контакту із ціллю (t_3) в середньому складає $2,22 \pm 0,35$ с.

Спостереження за поведінкою та підготовчими рухами особи, яка намагається атакувати ударом ножа, та їх детальний аналіз дозволив виділити характерні зовнішні ознаки такого нападу. Сюди належать особливості ходи при наближенні (положення тулуба, рук), вираз обличчя (міміка) та спрямованість погляду. Аналізуючи дані характеристики при наближенні підозрілої особи, можна спрогнозувати ймовірність атакуючих дій. Наблизившись до правоохоронця на відстань $1,0 \pm 0,1$ м, супротивник починає виносити руку із ножом для виконання удару. При цьому, винос руки виконується одночасно із кроком.

В умовах спланованого нападу (додаток В.2) при виконанні атакуючих дій з «навалюванням» (із дистанції 2-2,5 м) виявлено часткове збільшення силових показників при взаємодії атакуючого супротивника з опорою та зменшення часових характеристик атакуючої дії. Вони мали такі значення: $F_z \text{ max}$ складає $939,1 \pm 57,82$ Н; $F_x \text{ max}$ та $F_y \text{ max}$ – $122,6 \pm 39,20$ Н та $157,7 \pm 34,30$ Н відповідно; $F \text{ max}$ – $945,5 \pm 53,55$ Н; $F \text{ max}/P$ – $1,424 \pm 0,68$.

Тензограму величин опорних взаємодій тіла супротивника при

виконанні атакуючих дій з «навалюванням» в умовах спланованого нападу показано в додатку Д.7. Часткове збільшення силових показників опорних реакцій можна пояснити тим, що в умовах спланованого нападу супротивник готується до виконання атакуючих дій завчасно й лише обирає для цього зручний момент, вся його увага спрямована на швидке наближення та виконання удару. Тривалість основних фаз атакуючих дій з «навалюванням» в умовах спланованого нападу характеризувалась такими значеннями: винос руки для виконання удару (t_1) – $0,23 \pm 0,026$ с; виконання удару до контакту із ціллю (t_2) – $0,23 \pm 0,019$ с; загальний час виконання атакуючої дії (t_3) – $1,26 \pm 0,021$ с (додаток В.2). За рахунок відсутності підготовчих рухів, які пов'язані із дістанням зброї, тривалість виконання атакуючої дії в умовах спланованого нападу зменшується в середньому на $1,05 \pm 0,10$ с.

Анкетування працівників практичних підрозділів ОВС показало, що один із найнебезпечніших способів нападу – це атакуючі дії при швидкому наближенні із захопленням за одяг та виконанням удару. Хоча із загальної кількості найнебезпечніших способів нападу з використанням холодної зброї даний варіант атакуючої дії складає 16,4 %. Аналіз таких ситуацій доводить, що напад правопорушника з виконанням захоплення рукою й одночасним нанесення удару ножом закінчувалися, в основному, негативно для працівника. Експериментально доведено, що при такому варіанті нападу захиститись дуже складно. Перш за все попереднє захоплення працівника однією рукою за одяг чи руку, а іншою – нанесення удару ножом обмежує рухи того, хто захищається. Загальний час атакуючої дії (t_3) у випадку спланованого нападу (додаток В.2) із дистанції 2-2,5 м в середньому триває $1,37 \pm 0,19$ с. При наближенні супротивника до дистанції $0,7 \pm 0,15$ м він вільною рукою виконує захоплення за одяг й одночасно, виконуючи ривок на себе, виконує удар ножом. При цьому, винос озброєної руки (t_1) в середньому складає $0,25 \pm 0,049$ с, а виконання самого удару (t_2) – $0,25 \pm 0,020$ с.

У випадку спланованого нападу (додаток В.2) при швидкому наближенні та захопленні за одяг були зареєстровані наступні силові

показники опорних реакцій: $F_z \text{ max}$ складає $958,1 \pm 68,26$ Н; $F_x \text{ max}$ та $F_y \text{ max}$ – $137,7 \pm 35,47$ Н та $203,2 \pm 35,20$ Н відповідно; $F \text{ max}$ – $963,2 \pm 64,52$ Н; $F \text{ max}/P$ – $1,451 \pm 0,77$. Графічно величини взаємодій тіла нападаючого з опорою зображено в додатку Д.8.

При виконанні нападу зі швидким наближенням та захопленням за одяг в умовах несподіваного зіткнення (додаток В.1) виявлено зменшення силових показників взаємодії нападаючого з опорою та збільшення тривалості часових параметрів, а саме: $F_z \text{ max}$ складає $927,8 \pm 43,10$ Н; $F_x \text{ max}$ й $F_y \text{ max}$ – $115,7 \pm 33,85$ Н та $168,9 \pm 38,60$ Н відповідно; $F \text{ max}$ – $935,3 \pm 41,85$ Н; $F \text{ max}/P$ – $1,408 \pm 0,82$. Графічно величини опорних реакцій при даному варіанті нападу зображено в додатку Д.4.

При виконанні атакуючих дій з наближенням та захопленням за одяг, час, затрачений на виконання підготовчих рухів (t_1), становить $0,96 \pm 0,079$ с; від виносу руки до контакту із ціллю (t_2) – $0,42 \pm 0,093$ с; загальний час виконання атакуючої дії (t_3) складає $2,33 \pm 0,42$ с.

Враховуючи досліджені параметри атакуючих дій та мотиваційні складові, які спрямовують поведінку правопорушника до нападу, було розроблено експериментальну модель супротивника, яка використовувалась під час проведення педагогічного експерименту.

Аналіз кореляційних залежностей показників дозволив визначити вагомий внесок значень основних силових та часових параметрів під час виконання нападу. Так, у випадку спланованого нападу (додаток Е.1) відсоткове співвідношення внеску окремих біомеханічних характеристик мало такі значення: найбільший внесок мали характеристики вимірюваних показників $F_z \text{ max}$ – $13,88\%$; $F \text{ max}/P$ – $13,87\%$ та $F \text{ max}$ – $13,86\%$. Дещо менші значення внеску були у $F_y \text{ max}$ вісі – $13,57\%$, загального часу атакуючих дій (t_3) – $12,94\%$; часу виносу руки до виконання удару (t_1) – $11,84\%$; $F_x \text{ max}$ вісі – $10,89\%$; та часу виконання самого удару (t_2) – $9,16\%$.

У випадку несподіваного зіткнення (додаток Е.2) найвищий відсотковий внесок показників у виконання атакуючих дій мали два

показники: $F_z \max$ й $F \max$ – 15,66% та 15,61% відповідно. Дещо менші значення внеску мали наступні показники: час, витрачений на виконання підготовчих рухів (t_1) – 12,97%; загальний час атакуючої дії (t_3) – 12,82%; $F \max / P$ – 11,99%; $F_y \max$ – 10,97%; час виконання удару до контакту із ціллю (t_2) – 10,35%; $F_x \max$ – 9,64%.

Кореляційний аналіз показав, що в умовах спланованого нападу визначальними характеристиками, які впливають на виконання атакуючих дій, є: $F_z \max$; $F \max / P$ та $F \max$.

Під час виконання атакуючих дій в умовах несподіваного зіткнення найбільш вагомий вклад вносить: $F_z \max$, $F \max$, час витрачений на виконання підготовчих рухів (t_1), та загальний час атакуючої дії (t_3). Тобто, в умовах несподіваного зіткнення, окрім сили відштовхування відносно вертикальної вісі, на атакуючі дії чинитиме вплив тривалість підготовчих рухів, пов'язаних із дістанням зброї, та, як наслідок, загальний час виконання нападу від початку руху до контакту з ціллю.

З метою удосконалення методики навчання слід сприяти засвоєнню курсантами знань щодо прояву часових та силових характеристик основних варіантів атакуючих дій та взаємозв'язку найбільш важливих компонентів, які чинять вплив під час виконання нападу. Формування умінь та навичок у виконанні заходів фізичного впливу в умовах протистояння збройному нападу повинно базуватись на основі знань моделей рухової та мотиваційної поведінки супротивника та просторово-часових параметрів, які характеризують дану поведінку. Це сприятиме розвитку спеціальних якостей, необхідних для ефективних дій в умовах ризику.

2.3.2. Модель готовності майбутнього правоохоронця до діяльності в небезпечних умовах. Аналіз поведінки озброєного супротивника під час зіткнення з працівником міліції й експериментальна перевірка дій правоохоронця дала можливість виділити критерії, що забезпечують готовність майбутнього працівника міліції до ефективного протиборства з

озброєним супротивником. До даних критеріїв відносяться: мотиваційні основи діяльності працівника міліції; наявність спеціальних знань, сформованих умінь та навичок; розвинених психофізичних якостей тощо.

Сукупність критеріїв, що характеризують певну сторону готовності майбутнього правоохоронця, слід об'єднати в компоненти, розвиненість яких забезпечує успішність діяльності в умовах небезпечних ситуацій. Схематично структуру та взаємозв'язок даних компонентів зображено на рис. 2.11. Але будь-яке їх відокремлення досить умовне, оскільки всі вони взаємопов'язані та взаємообумовлені.

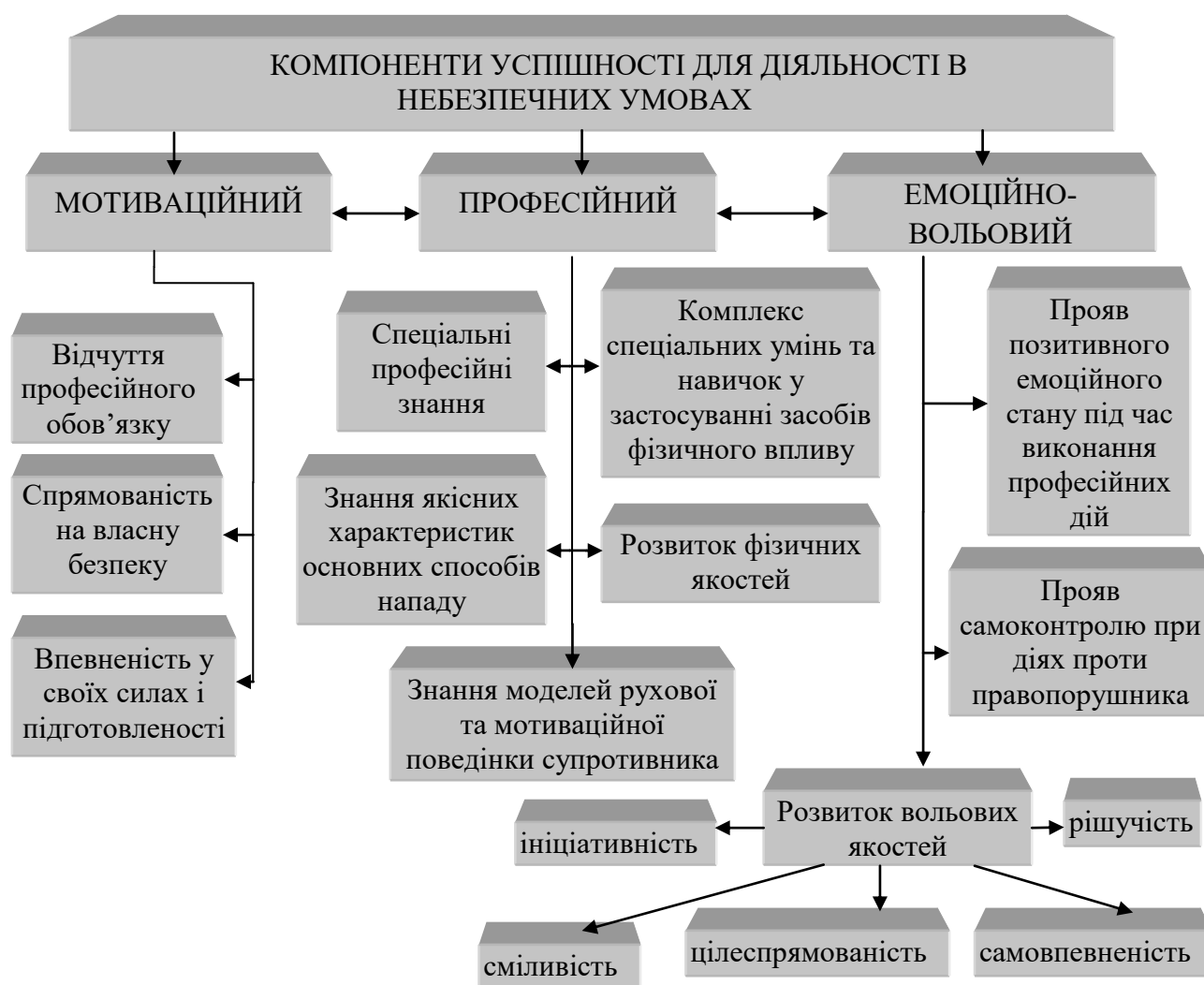

Рис. 2.11. Сукупність компонентів, які надають перевагу майбутньому воохоронцю під час зіткнення з озброєним супротивником

Аналізуючи дану схему, слід відзначити, що динаміка розвитку

ситуації збройного зіткнення залежить не лише від мотивації супротивника щодо нападу, а й від мотивації правоохоронця, яка спонукає його до виконання подальших дій, пов'язаних з можливим фізичним контактом із підозрілою особою. Мотиваційний компонент визначається:

- підготовленістю правоохоронця, тобто впевненістю у власних силах;
- відчуттям професійного обов'язку;
- спрямованістю на власну безпеку.

Зіставляючи дані характеристик, оцінюючи зовнішні умови та перевагу сторін протиборства, правоохоронець приймає рішення щодо подальших дій. При достатньому рівні розвитку мотиваційного компоненту – йде на зближення та вступає в контакт, але це не стосується ситуацій, в яких рівень ризику не виправданий. При недостатньому рівні розвитку мотиваційного компоненту – пасує, тобто намагається уникнути зіткнення навіть у ситуаціях, які не характеризуються високим ступенем небезпеки.

Прийняття майбутнім працівником міліції тактично вірного рішення та втілення його у певну послідовність дій можливе при достатньо розвиненому професійному компоненті. Даний компонент складають:

- спеціальні професійні знання;
- комплекс спеціальних умінь та навичок у застосуванні засобів фізичного впливу;
- розвинені фізичні якості.

До спеціальних професійних знань, які необхідні для успішної діяльності в умовах ризику, відносяться:

- знання просторово-часових параметрів атакуючих дій;
- знання моделей рухової та мотиваційної поведінки супротивника.

Для успішної діяльності в умовах зіткнення з озброєним супротивником необхідно, щоб на базі даних теоретичних знань формувалися спеціальні уміння та навички у застосування засобів фізичного впливу. Також невід'ємною складовою, яка надає перевагу майбутньому

правоохоронцю під час виникнення небезпечних ситуацій, є розвиток у нього спеціальних психологічних та фізичних якостей, що експериментально доведено рядом вчених [30, 92, 93, 207]

Під час зіткнення сторін протиборства дії правопорушника частково залежатимуть від поведінки правоохоронця – від його зібраності, самоконтролю, впевненості та швидкості реагування. Встановлено [36], що поведінка правоохоронця у небезпечних ситуаціях, в першу чергу, визначатиметься розвитком його вольових якостей, таких як: сміливість, рішучість, цілеспрямованість, ініціативність, самовпевненість тощо. Крім цього, прояв позитивного емоційного стану та самоконтролю під час виконання службових обов'язків сприяє підвищенню ефективності професійної діяльності, що доведено дослідженнями спеціалістів у галузі психології [8, 10, 30, 139, 186]. Дані характеристики складають емоційно-вольовий компонент успішності під час діяльності майбутніх працівників міліції в умовах ризику.

Враховуючи компоненти, які надають перевагу під час зіткнення з озброєним супротивником, було розроблено модель готовності майбутнього правоохоронця до діяльності в небезпечних умовах. Схематично дану модель зображено на рис. 2.12. Вона показує взаємозв'язок дій майбутнього правоохоронця, які виконуються на базі набутих знань, сформованих умінь та навичок й розвинених психофізичних якостей із поведінкою супротивника, яка передувє нападу. Тобто, дана модель показує, як розвинені компоненти успішності протистоять несподіваності, підступності та агресивності у діях нападаючого.

Аналізуючи наявність, вид зброї та підготовчі рухи супротивника перед виконанням атакуючих дій, майбутній працівник міліції має можливість вчасно визначити ступінь небезпеки й підготуватись до протиборства. Враховуючи поведінку підозрілої особи, просторово-часові параметри під час їх зіткнення, працівник повинен діяти відповідно до визначного

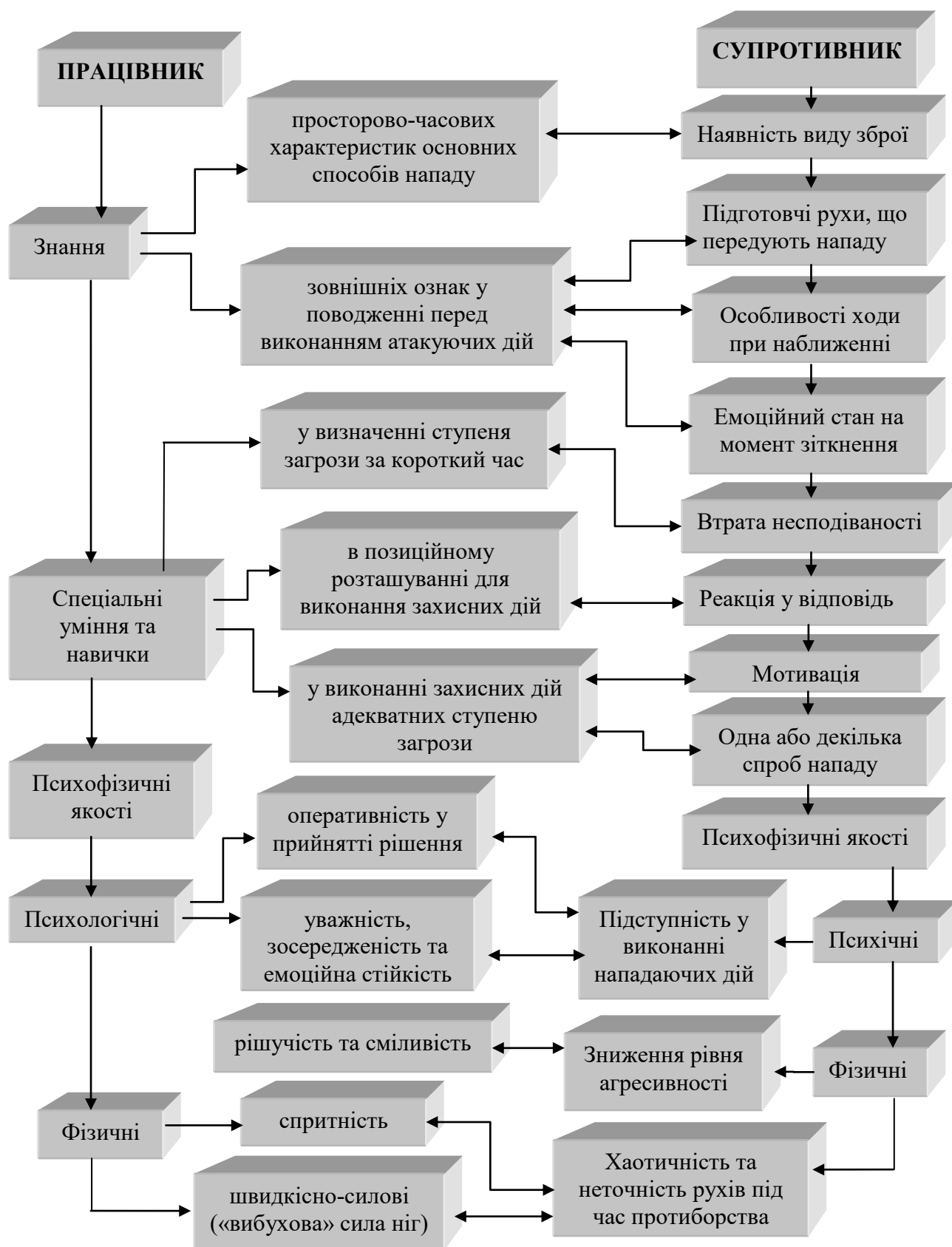

Рис. 2.12. Модель готовності майбутнього правоохоронця до діяльності в небезпечних умовах

алгоритму, корегуючи його по ходу виконання. Слід відмітити, що за рахунок наявності у майбутнього працівника спеціальних теоретичних знань й сформованості на цій основі спеціальних умінь у визначенні загрози за короткий час – зникає несподіваність у діях нападаючого. Вчасно виявивши небезпеку, працівник міліції має більше часу для аналізу рухів супротивника та прийняття рішення щодо подальших захисних дій. Це, в свою чергу, можливе при наявності професійної уваги та розвитку оперативного мислення. Залежно від мотивації, зовнішніх умов та поведінки працівника – супротивник приймає рішення щодо подальших дій. При цьому може намагатися зникнути, підкоритися й не чинити опору, або ж нападає. У випадку нападу нападаючий виконує одну або декілька спроб атакуючих дій. При такому розвитку ситуації успішність протиборства залежатиме від сформованості у майбутнього правоохоронця умінь та навичок у застосуванні засобів фізичного впливу. Але для вчасного виявлення агресивних намірів майбутньому правоохоронцю слід бути уважним та зосередженим. Здатність до зосередженості у критичній ситуації допомагає швидко вибрати головне й проаналізувати його. Слід також пам'ятати, що концентрація уваги зводиться не стільки до регуляції власних дій, скільки до відсування малозначних впливів на другий план.

Аналіз реальних ситуацій показує, що дії правопорушника відносно працівника міліції характеризуються підступністю та агресивністю. Швидкі та рішучі дії у відповідь правоохоронця сприяють зниженню рівня агресивності збоку нападаючого та досягненню переваги під час сутички.

Експериментально доведено, що під час протиборства з озброєним супротивником велике значення відіграють швидкісно-силові якості («вибухова» сила ніг) [6, 32]. Достатній рівень їх розвитку надає можливість випереджати правопорушника або своєчасно ухилятися від небезпечних дій. Швидкі випереджаючі дії призводять до хаотичності та неточності у рухах супротивника. Крім цього, під час протидії нападу озброєного супротивника спостерігаються моменти комплексного прояву спритності. Спритні рухи

сприяють виконанню складного динамічного завдання раціонально та ощадливо і, як наслідок, істотно скорочують час виконання всієї дії. Завдяки високому рівню розвитку цієї якості працівник добре орієнтується в просторі та часі, здатен швидко перебудовувати рухові дії у відповідності до обставин, що виникають [144].

Отже, на основі систематизації знань щодо поведінки супротивника й працівника в різних умовах та проведених експериментальних досліджень, які направлені на визначення просторово-часових параметрів основних варіантів нападу й обґрунтування дій у відповідь майбутніх правоохоронців, було розроблено модель готовності майбутнього правоохоронця до діяльності в умовах зіткнення з озброєним супротивником.

2.4. Обґрунтування методики формування рухових умінь та навичок курсантів вищих навчальних закладів МВС України

З метою перевірки сформованості у курсантів спеціальних рухових умінь та навичок для ефективного відбиття нападу супротивника, озброєного холодною зброєю, було вирішено провести констатуючий експеримент. Для цього обрано модельні епізоди ситуацій, які виникають під час службової діяльності працівників міліції та призводять до зіткнення сторін протистояння. Під час моделювання ситуацій, наближених до реальних, частина піддослідних виконували роль «супротивника», інша – роль «правоохоронця». Дотримуючись критеріїв реальної обстановки, завдання розподілялись так, щоб кожна з протистоячих сторін не була заздалегідь знайома з діями іншої.

Особи, які виконували роль «супротивника», діяли на основі розробленої експериментальної моделі. Їм було поставлене завдання: наближаючись до «правоохоронця» із різної дистанції, уразити його ударом ножа. При цьому акцентувалась увага на виконанні удару на близькій відстані (дистанція 1-1,5 м), з «навалюванням» (дистанція 2-2,5 м) та при швидкому наближенні із захопленням за одяг (дистанція 2-2,5 м). Тобто, на

таких ударах, які найчастіше використовуються під час реальних сутичок. Моделювались ситуації як несподіваного зіткнення, так і спланованого нападу з боку супротивника. Особам, які виконували роль «працівників», було поставлене завдання захиститись, використовуючи при цьому прийоми рукопашного бою або «вогнепальну» зброю (пневматичні пістолети, що стріляють кульками).

Результати констатуючого експерименту довели низьку ефективність при виконанні захисних дії під час несподіваного нападу супротивника. В більшості випадків «працівники» не могли:

- вчасно визначити ступінь небезпеки та відповідно діяти;
- діяти на випередження, реагуючи при цьому на підготовчі рухи супротивника, які пов'язані з виконанням атакуючих дій;
- «відчувати» просторово-часові параметри атакуючого супротивника з метою застосування захисних дії, що адекватні ступеню загрози.

Внаслідок цього майбутні правоохоронці втрачали перевагу вже на початку виникнення небезпечного моменту. Частково такий результат пояснюється відсутністю у курсантів знань стосовно підготовчих рухів супротивника, які передують нападу, та недостатньою сформованістю умінь та навичок у застосуванні засобів фізичного впливу залежно від ступеня небезпеки.

З метою удосконалення методики формування рухових умінь та навичок курсантів вищих навчальних закладів МВС України було вирішено провести біомеханічний аналіз захисних дій «працівника» у відповідь на напад озброєного супротивника й встановити величини якісних характеристик, що впливають на успішність протистояння. Для цього, під час відбиття нападу «працівник» знаходився на тензоплатформі. Це дозволяло реєструвати силові параметри при виконанні технічної дії, пов'язаної з відштовхуванням під час входу в контакт та блокуванням озброєної руки нападаючого. Крім цього, використовувалася відео зйомка, на основі якої

встановлено просторово-часові характеристики захисних дій.

Під час комплексного дослідження курсантів, які піддавалися збройному нападу, за допомогою спеціального обладнання реєструвалась біоелектрична активність м'язів, які відіграють першочергову роль у реагуванні на атакуючі дії нападаючого й виконанні захисних дій, а саме: прямий м'яз живота (*M. rectus abdominis*), дельтовидний м'яз (*M. deltoideus*), чотириголовий м'яз стегна (*M. quadriceps femoris*) та триголовий м'яз литки (*M. gastrocnemius*).

Використання методу електроміографії (ЕМГ) пояснюється тим, що він дозволяє під час рухової активності досліджувати механізми підготовки та реалізації рухів. Авторами [120] доведено, що при готовності до руху або при емоційному напруженні, що виникає під час небезпечних умов та в інших подібних ситуаціях, які не супроводжуються зовнішніми рухами, тонічна ЕМГ збільшується як за амплітудою, так і за частотою. Амплітуда і частота ЕМГ перш за все визначається кількістю збуджених рухових одиниць, а також ступенем їх синхронізації. Слід відмітити, що у м'язі, який знаходиться в стані максимально можливого розслаблення, тобто в режимі спокою, біоелектрична активність в нормі не реєструється. При слабкому м'язовому скороченні з'являються осциляції з амплітудою 0,01-0,15 мВ. При максимальному м'язовому скороченні амплітуда осциляції може сягати в нормі 1-3 мВ. В такому випадку реєструється інтерференційна крива, яка обумовлена збудженням рухових одиниць м'язів, потенціали дій яких стають більш інтенсивними та тривалими.

Аналіз результатів ЕМГ показав залежність величин біоелектричної активності досліджуваних м'язів та показників опорних реакцій під час безпосередньо виконання рухових дій від ефективності захисту. У курсантів, які не встигали виконати успішні блокуючі дії в умовах, які передували контакту із озброєним супротивником, спостерігався підвищений тонус м'язів ніг та живота. Це, в свою чергу, заважало у потрібний момент виконати «вибухові» рухи, які пов'язані із застосуванням заходів фізичного

впливу. Доказом цього також є величини зареєстрованих опорних реакцій при виконання захисних дій.

Середні значення величини біоелектричних потенціалів досліджуваних м'язів зображено в таблиці 2.5. Так, зокрема, при виконанні супротивником атакуючих дій із близької дистанції (1-1,5 м) у курсантів зареєстровані такі показники опорних реакцій ($X \pm m$): $F_z \max - 820,6 \pm 11,99$ Н; $F_x \max - 170,2 \pm 5,85$ Н; $F_y \max - 138,7 \pm 5,46$ Н; $F \max - 831,7 \pm 11,56$ Н.

Таблиця 2.5

**Середньостатистичні показники якісних характеристик
курсантів в умовах успішного відбиття нападу супротивника,
озброєного холодною зброєю**

Види випробувань	Умови нападу		
	Напад з близької дистанції (1-1,5 м) ($X \pm m$)	Напад з «навалюванням» ($X \pm m$)	Напад з «навалюванням» та захопленням за одяг ($X \pm m$)
Електроміографія, мВ			
M. rectus abdominis (м'яз живота)	1,43 $\pm$ 0,03	1,61 $\pm$ 0,03	1,68 $\pm$ 0,04
M. quadriceps femoris (м'яз стегна)	1,93 $\pm$ 0,02	1,87 $\pm$ 0,02	1,79 $\pm$ 0,02
M. gastrocnemius (м'яз литки)	1,83 $\pm$ 0,03	1,71 $\pm$ 0,03	1,78 $\pm$ 0,03
M. deltoideus (дельтовидний м'яз)	1,35 $\pm$ 0,03	1,74 $\pm$ 0,04	2,07 $\pm$ 0,04
Тензодинамографія, Н			
$F_z \max$	820,6 $\pm$ 11,99	912,3 $\pm$ 10,49	997,3 $\pm$ 15,65
$F_x \max$	170,2 $\pm$ 5,85	173 $\pm$ 6,70	180,3 $\pm$ 7,22
$F_y \max$	138,7 $\pm$ 5,46	184,4 $\pm$ 5,35	194,1 $\pm$ 12,05
$F \max$	831,7 $\pm$ 11,56	980,1 $\pm$ 15,24	995,1 $\pm$ 16,78

Аналізуючи результати успішності сутичок та величини опорних реакцій, слід відмітити, що при виконанні занадто сильного відштовхування із запізненням за рахунок надмірної інерції працівнику проблематично виконати блокуючі дії та, як наслідок, більшою стає ймовірність отримати ураження. Важливим є формування у майбутніх правоохоронців умінь

переходити від розслабленого стану до виконання вчасних «вибухових» дій при застосуванні заходів фізичного впливу.

Під час виконання курсантами успішних захисних дій при нападі озброєного супротивника на близькій дистанції (1-1,5 м) були зафіксовані наступні середньостатистичні показники ($X \pm m$) біоелектричної активності м'язів, а саме: прямого м'яза живота (*M. rectus abdominis*) – $1,43 \pm 0,03$ мВ; чотириголового м'яза стегна (*M. quadriceps femoris*) – $1,93 \pm 0,02$ мВ; триголового м'яза литки (*M. gastrocnemius*) – $1,83 \pm 0,03$ мВ; дельтовидного м'яза (*M. deltoideus*) – $1,35 \pm 0,03$ мВ.

Спостереження за показниками ЕМГ у курсантів, які не змогли відбити напад супротивника показало вищу м'язову напруженість у момент, який передував збройному нападу. Тобто, у них виникала м'язова скутість, яка негативно впливала на швидкість реагування.

Графічно середньостатистична модель якісних характеристик курсантів, які забезпечують успішне відбиття нападу супротивника з близької дистанції (1-1,5 м) зображено на рис. 2.13.

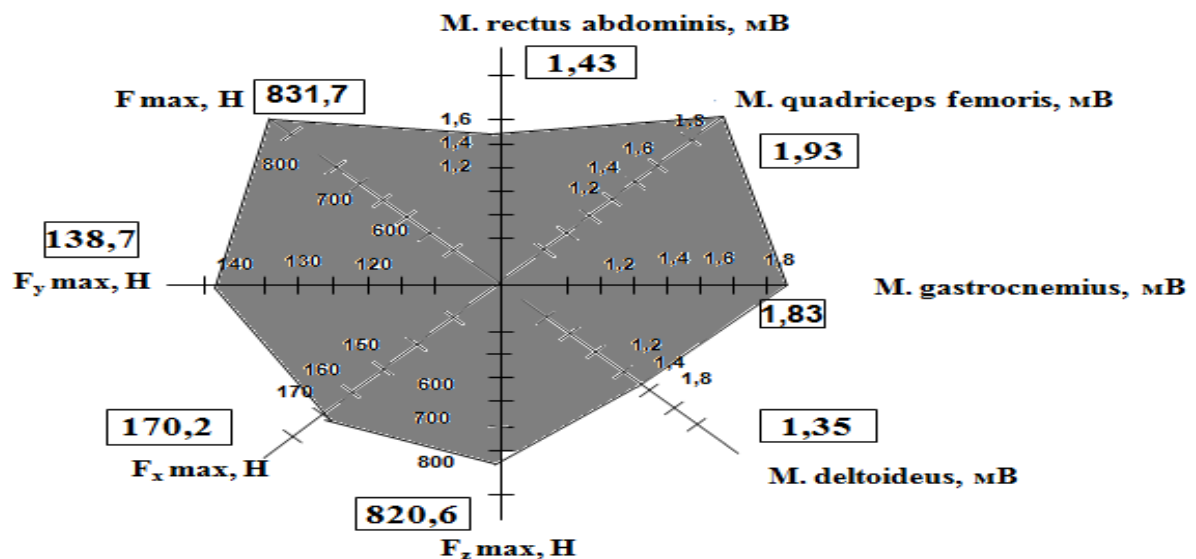

Рис. 2.13. Середньостатистична модель якісних характеристик курсантів, під час успішного відбиття нападу озброєного супротивника з близької дистанції

Математична обробка зареєстрованих результатів якісних

характеристик у сутичках із позитивним наслідком для майбутніх правоохоронців в умовах нападу супротивника озброєного холодною зброєю з «навалюванням», дала змогу встановити середньостатистичні їх величини ($X \pm m$), а саме: $F_z \text{ max} - 912,3 \pm 10,49 \text{ Н}$; $F_x \text{ max} - 173 \pm 6,70$; $F_y \text{ max} - 184,4 \pm 5,35$; $F \text{ max} - 980,1 \pm 15,24 \text{ Н}$.

При виконанні захисних дій в умовах нападу супротивника з «навалюванням» зареєстровані такі показники ЕМГ: м'язове напруження чотириголового м'яза стегна (*M. quadriceps femoris*) – $1,87 \pm 0,02 \text{ мВ}$; триголового м'яза литки (*M. gastrocnemius*) – $1,71 \pm 0,03 \text{ мВ}$, дельтовидного м'яза (*M. deltoideus*) – $1,74 \pm 0,04 \text{ мВ}$; прямого м'яза живота (*M. rectus abdominis*) – $1,61 \pm 0,04 \text{ мВ}$. Графічно середньостатистична модель якісних характеристик курсантів, які забезпечують успішне відбиття нападу супротивника з «навалюванням» зображено на рис. 2.14.

Під час відбиття нападу супротивника з «навалюванням», захопленням за одяг та виконанням удару, були зафіксовані такі величини досліджуваних

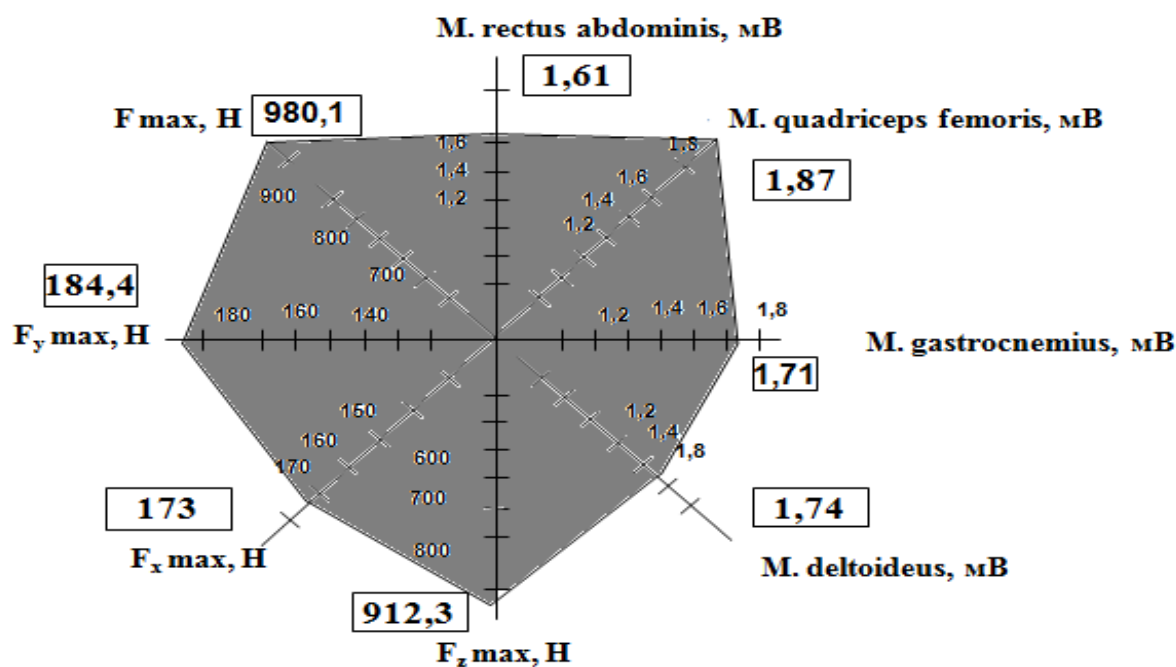

Рис. 2.14. Середньостатистична модель якісних характеристик курсантів під час успішного відбиття нападу супротивника з «навалюванням»

якісних характеристик ($X \pm m$): $F_z \max - 997,3 \pm 15,65$ Н; $F_x \max - 180,3 \pm 7,22$ Н; $F_y \max - 194,1 \pm 12,05$ Н; $F \max - 995,1 \pm 16,78$ Н.

Математична обробка результатів ЕМГ, показники якої були зафіксовані під час виконання курсантами захисних дій при нападі озброєного супротивника з «навалюванням» та захопленням за одяг показала, що сутички із позитивним результатом для працівників характеризувались такими величинами біоелектричної активності м'язів: прямого м'яза живота (*M. rectus abdominis*) – $1,68 \pm 0,04$ мВ; чотириголового м'яза стегна (*M. quadriceps femoris*) – $1,79 \pm 0,02$ мВ; триголового м'яза литки (*M. gastrocnemius*) – $1,78 \pm 0,03$ мВ; дельтовидного м'яза (*M. deltoideus*) $2,07 \pm 0,04$ мВ. Графічно середньостатистична модель якісних характеристик курсантів, які забезпечують успішне відбиття нападу супротивника з «навалюванням» та захопленням за одяг зображено на рис. 2.15.

Аналіз результатів сутичок, силових та просторово-часових параметрів

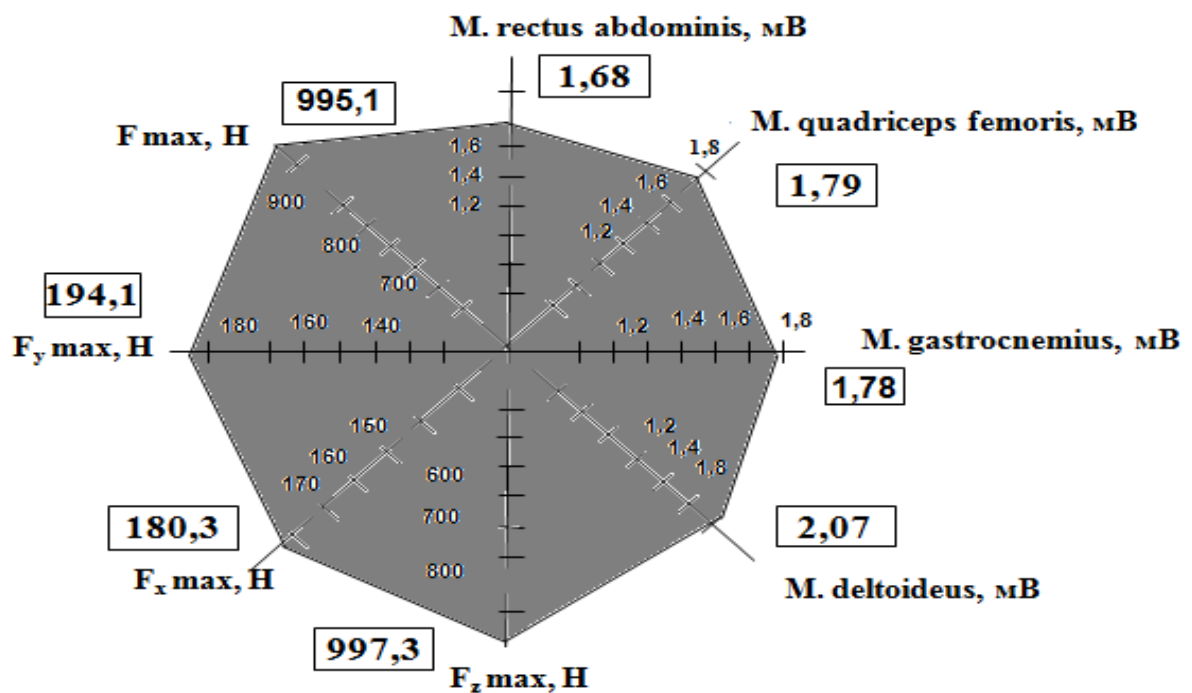

Рис. 2.15. Середньостатистична модель якісних характеристик курсантів, під час успішного відбиття нападу супротивника з «навалюванням» та захопленням за одяг

дозволив виявити компоненти, які надають перевагу правоохоронцю під час відбиття нападу. При цьому розглядались й аналізувались сутички як із позитивним, так і негативним наслідком для «працівників». У результаті обробки проведених експериментальних досліджень з використанням розробленої експериментальної моделі поведінки супротивника встановлено чотири дистанційні зони, що відповідають послідовним діям нападаючого та характеризуються рядом закономірностей, які необхідно знати майбутньому правоохоронцю й враховувати під час виконання захисту.

Перша зона виникає в умовах, коли дистанція до супротивника складає 0,5–0,7 м. Відреагувати ефективними захисними діями при спланованому нападі на такій відстані практично неможливо. У випадку вчасного визначення агресивних намірів необхідно діяти на випередження, застосовуючи прийоми рукопашного бою. Для забезпечення власної безпеки слід не допускати підозрілу особу на таку дистанцію. Результати опитування працівників міліції доводять, що в більшості випадків в умовах несподіваного зіткнення супротивник починав виконувати підготовчі рухи для діставання зброї із більшої дистанції. Ця дистанція складає 1-1,5 м й становить *другу зону*. Така відстань виникає між працівником та правопорушником під час перевірки документів, зауваженнях, уточненнях тощо. При нападі на близькій дистанції у випадку, якщо першим почав діяти нападаючий, позитивного результату досягали особи, які реагувати швидким рухом по діагоналі назад – убік та блокували озброєну руку супротивника. У випадках, коли «працівник» вчасно визначив агресивні наміри у діях супротивника – ефективніше діяти на випередження.

В умовах несподіваного зіткнення ефективніше застосовувати прийоми фізичного впливу під час виконання супротивником підготовчих рухів, які пов'язані із діставанням ножа та прийняттям відповідного позиційного розташування. Якщо вчасно не були помічені підготовчі рухи нападаючого та дії на випередження не застосовувались, то слід реагувати на удар блокуванням передпліччям руки. Спеціалісти у галузі рукопашного бою [60,

61, 176, 101, 108, 204, 206] також доводять, що головну захисну функцію під час відбиття удару ножом виконують руки. Основне навантаження при цьому приймає на себе передпліччя руки. Його рух здійснюється по площині й охоплює площу, оптимальну для відбиття атаки залежно від висоти рівня нападу. Варто зауважити, що у випадку, якщо рука виведена по площині завчасно – це не знімає небезпеки ураження, тому що нападаючий може змінити траєкторію удару.

Спостереження за результатами сутичок показує, що ефективніше діяли особи, в яких захисні дії складались із двох елементів: пересування та виведення передпліччя по площині назустріч удару. Виставляючи руку назустріч нападаючій руці, слід передпліччям відвернути удар убік з таким розрахунком, щоб напрямок руху руки з ножом залишався тим самим, але трохи осторонь від працівника.

Аналізуючи захисні дії «працівників» у відповідь на виконання удару ножом, зауважимо, що ефективніше виводити передпліччя для захисту назустріч швидким рухом приблизно за $0,2 \pm 0,05$ с до виносу озброєної руки. Спостереження показують, що можливі два варіанти захисту рукою: перший – витримати час від початку руху руки з ножом $0,16 \pm 0,02$ с, а потім реагувати могутнім швидким рухом; другий – темп руху рукою відповідає темпу нападаючої руки.

Слід відмітити, що на практиці часто відмічається помилка працівників – при наближенні до злочинця вони тримають руки донизу. Доцільно навчати такій вихідній позиції при спілкуванні з підозрюваним: руки спереду біля ремня; ліва долоня зверху правої. При нападі рукою той, хто навчається, може випередити супротивника на $0,2 \pm 0,1$ с, перекриваючись власною рукою.

Механізм руху «працівника» в умовах зближення при виконанні захисних дій включає: відштовхування лівою ногою при координованому маховому русі вперед правою, відштовхування правою ногою із синхронним виведенням руки в сагітальній площині для виконання захоплення озброєної

руки з подальшим вибиванням зброї та проведенням больового прийому.

При спробі блокувати озброєну руку супротивника шляхом її захоплення в момент виконання удару, більшість осіб, які виконували захисні дії шляхом блокування, наражались рукою на ніж.

Больовий прийом в умовах активного опору виконувати складно. З цією метою використовується короткий, точний і швидкий удар ногою або рукою. Удар (як окремий елемент) наноситься по серед зазначених дій, що тривають не більш секунди. Швидкість нанесення удару перевищує за швидкістю інші елементи руху. Перехід від захоплення (після удару) до больового прийому виконується швидко, різким рухом.

Результати аналізу тензограм доводять, що швидше діяли «працівники», в яких були зафіксовані вищі показники максимального значення вертикальних складових опорних реакцій ($F_{\max}$) (результуючої сили) під час відштовхування при виконанні технічних дій, пов'язаних із блокуванням озброєної руки. Визначивши агресивні наміри, «працівник» реагував зближенням й застосуванням прийомів фізичного впливу.

Третя зона – супротивник починає проявляти агресивні наміри із дистанції 4–6 м. Із такої відстані нападаючий атакує як правило з «навалюванням» або виконує удар при швидкому наближенні та захопленні за одяг. При швидких атакуючих діях супротивника застосувати вогнепальну зброю, якщо вона знаходиться у кобурі, практично не можливо. Потрібно реагувати вигідним позиційним розміщенням й застосовувати прийоми рукопашного бою. У випадку нападу, при виконанні удару ножом із захопленням вільною рукою за одяг, слід у майбутніх правоохоронців розвивати уміння відчувати силу захоплення й реагувати відходом в сторону та блокуванням озброєної руки.

Слід відмітити, що стандартного шаблону дій працівника при виникненні небезпечних умов, пов'язаних із зіткненням з озброєною особою, – немає. Це пояснюється тим, що на розвиток ситуації збройного зіткнення чинять вплив як зовнішні, так і внутрішні фактори. Тому до

виконання поставлених завдань в небезпечних умовах необхідно підходити творчо. Якщо дії нападаючого менш активні – необхідно намагатися збільшити дистанцію та при можливості дістати вогнепальною зброєю для відбиття збройного нападу, але спочатку, відповідно до статті 15 закону України про міліцію [72, 73], слід попередити, що у випадку непокори працівник міліції має право застосувати зброю.

Спостереження показують, що в умовах зіткнення на дистанції 4-6 м частина осіб, які виконували роль «правоохоронців», намагалися дістати пістолет, щоб застосувати його для відбиття нападу, але не враховували при цьому просторово-часових параметрів атакуючих дій. Як наслідок, вони не встигали це зробити та зазнавали уражень. Тобто, у випадку несподіваного нападу, залежно від дистанції, правоохоронець не завжди встигає скористатись вогнепальною зброєю. Це пояснюється часовими обмеженнями, які характеризують тривалість наближення й нанесення удару нападаючим та дій, пов'язаних із дістанням пістолету й виконанням пострілу працівником міліції. Тобто, існуючі методики навчання курсантів не в достатній мірі формують у них уміння відчувати просторово-часові параметри нападу, які б сприяли адекватному реагуванню у відповідь на дії атакуючого.

Четверта зона виникає у випадку зіткнення із супротивником на дистанції більше 6 м. Наближаючись із такої дистанції, супротивник, як правило, виконує удар із «навалювання» або з захопленням за одяг. При цьому позитивного результату досягали «працівники», які враховуючи поведінку супротивника та просторово-часові характеристики, реагували на спроби його наближення розривом дистанції та дістанням вогнепальної зброї для погрози її застосування.

Слід відмітити, що ряд спеціалістів [97] рекомендує для зупинки агресивно налаштованої та озброєної особи при її швидкому наближенні дістати вогнепальну зброю із кобури та виконати перший постріл в землю (але необхідно враховувати при цьому покриття, щоб у випадку пострілу не

було рикошету). Звуковий ефект при цьому сприятиме короткочасній зупинці нападаючого. Далі слід діяти за обставинами.

Ураховуючи результати проведених експериментальних досліджень та аналізуючи реальні сутички, які виникали під час службової діяльності працівників міліції, слід зазначити, що під час зіткнення із підозрілою особою правоохоронці повинні вміти визначати ступінь загрози. Це надаватиме можливість будувати адекватні захисні дії. Аналіз результатів реальних зіткнень показав, що працівники міліції в більшості випадків не могли вірно визначити ступінь загрози, тому атакуючі дії для них були несподіваними. Щоб визначити дії за ступенем загрози, слід спиратись на загальні положення, які характеризують особливості їх прояву. Професор В. І. Плisko [180, с. 142] виділяє наступні рівні прояву ступеня загрози:

- 1) явна ступінь загрози – фіксований прояв дій фізичного характеру з боку правопорушника, як озброєного, так і неозброєного, спрямований проти працівника міліції або іншої особи, та такий, що може викликати незворотні наслідки;
- 2) потенційна загроза – демонстративна агресивна поведінка особи, як озброєної, так і неозброєної, без втілення у конкретні дії. Але при непрофесійній поведінці працівника міліції загроза може стати явною, тобто набути характеристик попереднього рангу;
- 3) прихована загроза – при загальній напрузі у поведінці та діях суб'єкта не спостерігається агресивність, можлива поступливість, але при сприятливих моментах і незручних умовах, що створились для нього, не виключається загроза нападу;
- 4) непряма загроза – поведінка та дії особи не є агресивними, але при цьому вони мають хаотичний некерований характер. Збентеженість обумовлена появою працівника міліції. Може ухилитись від спілкування з представником правоохоронних органів;
- 5) стихійна загроза – безладна поведінка групи осіб на межі порушення правил громадського порядку;

б) відсутність загрози – поведінка та динамічність ситуаційних дій між працівниками міліції та учасниками подій не несе жодної загрози, однак обстановка лишається напруженою.

Найнебезпечнішими для працівника міліції вважаються явна ступінь загрози, потенційна та прихована загрози. Вчасне визначення небезпеки сприятиме тому, що у працівника буде більше часу на осмислення ситуації, яка виникла, та прийняття рішення щодо застосування ефективних захисних дій.

Реальна практика та власні дослідження доводять, що для відбиття нападу в умовах несподіваного зіткнення у правоохоронців не завжди була можливість застосувати вогнепальну зброю. В такому випадку результат сутички залежатиме від психофізичної готовності майбутнього правоохоронця відбивати напад, застосовуючи при цьому прийоми рукопашного бою.

Для застосування вогнепальної зброї в разі нападу злочинця, озброєного ножом, необхідний певний час, а саме:

- час затрачений на прийняття рішення щодо подальших дій;
- час затрачений на діставання пістолету, зняття його із запобіжника, досилання патрону в патронник, спрямування його в ціль до виконання пострілу.

Час, який працівник затрачає на прийняття рішення щодо застосування вогнепальної зброї, може бути дуже варіативним. Це пов'язано із психічним напруженням, яке характеризує ситуацію зіткнення із озброєною особою, та наявністю відволікаючих факторів. Практика показує, що моменти зіткнення з небезпечним злочинцем часто тривають лише секунди. Під час прийняття працівником міліції рішення щодо застосування вогнепальної зброї необхідно враховувати такі складові:

- забезпечення безпеки для себе та оточуючих;
- спосіб виконання технічної дії;
- оцінка власних можливостей та можливостей супротивника;

- прогнозування дій супротивника та наслідків.

Мислинневе поєднання всіх факторів протягом декількох секунд та правильний ситуаційний вибір поведінки, особливо при несподіваному нападі, має втілитись у виконання тактично вірних та швидких дій.

Оцінивши ступінь загрози, наявність сторонніх осіб та прийнявши рішення щодо застосування табельної вогнепальної зброї, правоохоронець повинен мати час для її дістання. Шляхом аналізу ситуацій реального зіткнення та власних експериментальних досліджень встановлено, що в середньому, час витрачений на дістання пістолета, приведення його у готовність до виконання пострілу складає $2,36 \pm 0,61$ с. Експериментально доведено [178], що при наближенні супротивника з дистанції $3 \pm 0,5$ м стає неможливим застосування вогнепальної зброї, тому що нападаючий випереджає. Час виконання атакуючих дій від початку руху до контакту із ціллю із дистанції 1,5–2 м становить – $1,02 \pm 0,23$ с, із дистанції 3 м – $1,36 \pm 0,28$ с. Слід відмітити, що швидкі атакуючі дії та наявність справжнього ножа призводить до виникнення екстремальних умов, які, в більшості випадків, негативно впливають на тривалість виконання дій, пов'язаних із застосуванням вогнепальної зброї для відбиття нападу. За дослідженнями професора В. Г. Андросюка [9], під час виникнення екстремальних ситуацій у свідомості працівника міліції відбуваються зміни, пов'язані з наступними проявами: розгубленість (24%), зниження критичності мислення (11%), зниження координації рухів (29,8%), уповільнення реакції (27%), зниження якості сприймання та уваги (8,95%), порушення логіки міркування (18%). Тобто, зіткнення з озброєним злочинцем негативно впливає на швидкість сприйняття, обробки інформації та прийняття працівником вчасного та вірного рішення. Крім цього, наявність відволікаючих факторів не завжди сприяє вчасній зоровій фіксації агресивно налаштованого супротивника.

Аналіз результатів збройних сутичок, змодельованих з метою визначення та обґрунтування ефективних дій під час нападу озброєного супротивника, доводить, що успішність протиборства визначається

сукупністю відповідних компонентів, які характеризують психофізичну готовність майбутнього працівника до діяльності в умовах небезпечних ситуацій.

На основі систематизації знань щодо поведінки працівника міліції та супротивника під час їх збройного зіткнення в різних умовах та проведених експериментальних досліджень із застосуванням біомеханічних методів була розроблена методика навчання, яка сприяє формуванню спеціальних рухових умінь та навичок майбутніх правоохоронців до діяльності в умовах зіткнення із супротивником, озброєним холодною зброєю. Блок-схема складових елементів авторської методики зображена на рис. 2.16. Мета розробленої методики – формування спеціальних рухових умінь та навичок курсантів вищих навчальних закладів МВС України, ступінь володіння якими забезпечить готовність до ефективної діяльності в небезпечних умовах. Сутність її полягає у формуванні в курсантів умінь та навичок у застосуванні засобів фізичного впливу на основі засвоєних знань щодо моделей рухової та мотиваційної поведінки супротивника та прояву просторово-часових параметрів нападу.

Реалізація розробленої методики формування рухових умінь та навичок відбувається під час навчального процесу з СФП. Її завдання полягають у забезпеченні засвоєння курсантами спеціальних теоретичних знань на базі яких формуються уміння та навички у застосуванні засобів фізичного впливу та розвиваються необхідні психологічні та фізичні якості. Засобами досягнення поставлених завдань виступають фізичні вправи з використанням елементів рукопашного бою та навчально-тренувальні сутички (повністю зумовлені, частково обумовлені та вільні поєдинки).

Раціональне використання під час занять дидактичних принципів забезпечує ефективність спеціальної фізичної підготовки. Підготовка майбутніх правоохоронців за авторською методикою ґрунтується на основі загально-педагогічних принципів свідомості та активності, наочності,

Рис. 2.16. Блок-схема складових авторської методики формування рухових умінь та навичок курсантів вищих навчальних закладів МВС України

доступності та індивідуалізації, систематичності, міцності та специфічних принципах фізичного виховання, які відображають закономірності побудови занять: безперервність, прогресування тренуючих дій, циклічність. Пропорційна насиченість програми теоретичними й практичними розділами дозволяє підвищити послідовність, системність, доступність.

Виходячи із мети та завдань навчального процесу, використовувався комплекс методів, які сприяли наділенню курсантів необхідними теоретичними знаннями. Дані методи включали сенсорну передачу інформації (натуральний показ, демонстрація схем щодо сукупності зовнішніх та внутрішніх факторів тощо); друковану (робота з підручниками, книжками, посібниками, навчальними картками); усну передачу та засвоєння інформації (лекція, розповідь, пояснення, опис та інші форми мовної дії). Для оволодіння руховими вміннями і навичками у застосуванні засобів фізичного впливу використовувались методи цілісної та розчленованої вправи (при формуванні рухової навички по частинах з наступним їх об'єднанням в одне ціле).

З метою удосконалення рухових навичок й розвитку основних фізичних та психологічних якостей були застосовані методи, які передбачали точне нормування та регулювання навантаження у ході виконання завдання (рівномірний, перемінний, повторний, інтервальний, коловий) та методи, що передбачали створення ігрової та змагальної обстановки під час виконання завдань. Особливості та сутність перерахованих методів детально описано у спеціальній літературі [144, 212].

Таким чином, на основі експериментально перевірених захисних дій правоохоронця у відповідь на напад озброєного супротивника, який діяв відповідно до розробленої моделі поведінки, теоретично обґрунтовано авторську методику формування рухових умінь та навичок курсантів вищих навчальних закладів МВС України.

Висновки до 2 розділу

1) З метою удосконалення методики навчання майбутніх правоохоронців до діяльності в умовах ризику проведено аналіз літературних джерел, на основі якого визначена сукупність методів дослідження обраної теми. Для досягнення мети та вирішення основних завдань в даній роботі використано такі методи досліджень: теоретичний аналіз та узагальнення матеріалів наукової, науково-методичної та спеціальної літератури; опитування та анкетування курсантів й працівників практичних підрозділів органів внутрішніх справ, викладачів та інструкторів зі спеціальної фізичної підготовки; педагогічні спостереження; педагогічний експеримент; методи математичної статистики. Визначені етапи дослідження, які охоплюють періоди з 2007 по 2011 роки.

2) На основі систематизації знань, що стосується поведінки осіб протидіє під час їх зіткнення, виділено зовнішні та внутрішні фактори, які впливають на прийняття супротивником рішення щодо нападу. До зовнішніх факторів відносяться: фактори контрольовані працівником та ситуаційні (некеровані) фактори. Групу контрольованих складають фактори, на основі знань закономірностей прояву яких працівник міліції може корегувати свої дії для досягнення переваги в умовах, які передують збройній сутичці. До ситуаційних відносяться незалежні від працівника фактори. На прийняття злочинцем рішення скоїти напад визначальний вплив чинять внутрішні фактори. Серед їх сукупності виділено три основні блоки, а саме: психологічний стан правопорушника на момент зіткнення, його підготовленість та рівень мотивації.

3) Для підвищення ефективності засвоєння курсантами знань щодо особливостей поведінки правопорушника під час зіткнення з працівником міліції, розроблено ситуаційні моделі рухової та мотиваційної поведінки супротивника. Експериментально встановлено основні часові та силові параметри атакуючих дій супротивника при досліджуваних варіантах нападу.

З'ясовано, що при виконанні супротивником нападу з дистанції 0,5–0,7 м, в умовах несподіваного зіткнення із працівником міліції, загальний час атакуючої дії становить $1,05 \pm 0,093$ с, під час спланованого нападу – $0,45 \pm 0,033$ с. Під час несподіваного зіткнення на дистанції 1 м – $1,12 \pm 0,07$ с, спланованого нападу – $0,56 \pm 0,028$ с. При виконанні нападу з «навалюванням» (дистанція 2–2,5 м) в умовах несподіваного зіткнення – $2,22 \pm 0,35$ с, спланованого – $1,26 \pm 0,02$ с. Під час нападу з «навалюванням» та захопленням за одяг (дистанція 2–2,5 м) в умовах несподіваного зіткнення час виконання атакуючої дії становить – $2,33 \pm 0,42$ с, під час спланованого нападу – $1,37 \pm 0,19$ с.

Аналіз кореляційних залежностей даних показників дозволив визначити вагомий їх внесок під час виконання нападу. В умовах несподіваного зіткнення найвищий відсотковий внесок показників у виконання атакуючих дій мали: $F_z \text{ max} - 15,66\%$; $F \text{ max} - 15,61\%$ та час, затрачений на виконання підготовчих рухів – $12,97\%$. У випадку спланованого нападу найбільший внесок мали показники: $F_z \text{ max} - 13,88\%$; $F \text{ max} / P - 13,87\%$ та $F \text{ max} - 13,86\%$.

4) Застосування у констатуючому експерименті моделі рухової та мотиваційної поведінки супротивника сприяло обґрунтуванню захисних дій і розробці моделі готовності майбутнього правоохоронця до діяльності в небезпечних умовах. На основі використання методів електротензодинамографії та електроміографії визначено середньостатистичні моделі якісних характеристик курсантів, які забезпечують успішне відбиття нападу супротивника, озброєного холодною зброєю.

5) Розроблено та теоретично обґрунтовано авторську методику формування рухових умінь та навичок курсантів вищих навчальних закладів МВС України.

Матеріали розділу опубліковані в публікаціях [34, 35, 36, 178].

РОЗДІЛ 3

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ МЕТОДИКИ ФОРМУВАННЯ РУХОВИХ УМІНЬ ТА НАВИЧОК КУРСАНТІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ МВС УКРАЇНИ

Формування рухових умінь та навичок – це тривалий, складний процес, успіх якого залежить від багатьох чинників. Першим серед них є правильне педагогічне керівництво цим процесом. Це пов'язано з тим, що необхідно навчити курсанта творчо підходити до вирішення поставлених завдань в небезпечних умовах.

В умовах ризику важливим для майбутніх правоохоронців є вчасний вибір та застосування засобів фізичного впливу, які адекватні ступеню загрози. Успішне їх застосування можливе при розвитку в курсантів умінь у визначенні рівня небезпеки та навичок виконання спеціальних рухових дій. Базою для формування цих умінь та навичок є наявність теоретичних знань, що стосуються моделі поведінки супротивника.

Однак, наявність самих лише теоретичних знань без практичної навички їх сприйняття та виконання не дає належного ефекту під час вирішення поставлених завдань. Разом з цим уміння технічно застосовувати засоби фізичного впливу без розуміння ступеня загрози і відносно нього прийняття рішення також призводить до неузгодженості та неадекватності дій.

3.1. Формування знань й умінь у майбутніх правоохоронців здійснювати вибір адекватних дій в небезпечних умовах

З метою більш якісної підготовки майбутніх правоохоронців була розроблена, теоретично обґрунтована й застосована методика, яка базується на знаннях моделей рухової та мотиваційної поведінки супротивника. Впровадження методики передбачало введення теоретичного курсу, безпосереднім продовженням якого був практичний курс навчання. Мета

теоретичного курсу – наділення курсантів знаннями щодо: формування ситуацій із різним ступенем загрози та визначенням їх критеріїв; умов та обставин, в яких виникає небезпека і рівнів її прояву; різновидів дій та характеру поведінки супротивника й способу нападаючих або захисних дій. В процесі навчання курсантам доводили: за яких саме обставин можуть використовуватись прийоми, наскільки при цьому вони є ефективними; перелік засобів фізичного впливу, умов й середовища їх використання; просторових та часових характеристик атакуючих дій; біомеханічного аналізу нападаючих та захисних дій з наочною демонстрацією й детальним роз'ясненням усіх їх особливостей. Теоретична підготовка також передбачала наділення майбутніх правоохоронців необхідними знаннями, які направлені на формування умінь зосереджуватись під час виконання прийомів й умінь переходити від розслабленого стану до виконання «вибухових» дій при застосуванні заходів фізичного впливу.

Для засвоєння необхідних теоретичних знань використовувався комплекс педагогічних методів, які включали сенсорну передачу інформації (демонстрація схем щодо сукупності зовнішніх та внутрішніх факторів, які впливають на поведінку супротивника; показ моделей рухової та мотиваційної поведінки супротивника); друковану (робота з підручниками, книжками, посібниками, навчальними картками); усну передачу та засвоєння інформації (розповідь, пояснення, опис та інші форми мовної дії). Застосування даних педагогічних методів сприяло формування у курсантів впевненості у своїх силах, оперативності мислення, розвитку уважності.

Одночасно із засвоєнням необхідних теоретичних знань проводилось формування спеціальних рухових умінь та навичок. Слід відмітити, що формування умінь та навичок у застосуванні засобів фізичного впливу має певні психологічні, функціональні і, як наслідок, дидактичні особливості. Відповідно до природних психофізіологічних процесів, які протікають в організмі людини під впливом багаторазового повторення даних рухових дій, будується педагогічний процес управління формуванням рухових умінь і

навичок. Навчання руховим діям, які пов'язані із застосуванням засобів фізичного впливу, традиційно проводиться в три етапи [212]: ознайомлення, вивчення та вдосконалення.

Ознайомлення – це створення попереднього і, головне, правильного уявлення про рухову дію та чіткого усвідомлення її структури. Ознайомлення з прийомами здійснюється на практичних заняттях зі спеціальної фізичної підготовки, під час консультацій з фахівцями, а також шляхом вивчення техніки їх виконання за допомогою літературних джерел, перегляду відео- чи кінофільмів, відвідування змагань з рукопашного бою, боксу та боротьби [15].

Для ознайомлення курсантів з прийомами фізичного впливу викладач повинен: назвати його; зразково продемонструвати у цілому (у бойовому темпі); обґрунтувати практичне застосування; продемонструвати по частинах, одночасно коментуючи техніку виконання; визначити головні елементи техніки та продемонструвати прийом, акцентуючи на них увагу.

Вивчення – процес відпрацювання прийомів для формування уміння виконувати їх у цілому або в окремих деталях з дотриманням правильної форми та ритму. На цьому етапі повинна відбуватися постійна перевірка правильності створеного уявлення та його коригування, вирішуються завдання оволодіння елементами рухової дії та виконання прийому в цілому. Відпрацювання прийому відбувається до рівня уміння. Далі йде етап поглибленого вивчення. Основна його мета – формування рухової навички. На цьому етапі вирішуються завдання уточнення техніки виконання прийому за кінематичними та динамічними характеристиками, збагачується створене уявлення про техніку виконання прийому, проводиться виконання прийому вільно, зливо, стабільно, формуються передумови для варіативності реалізації навички.

Третій етап навчання прийомам фізичного впливу – вдосконалення. Мета його полягає у формуванні уміння вищого ступеня. На цьому етапі домагаються надійного і варіативного виконання прийому в умовах, що

постійно змінюються, в умовах максимальних фізичних навантажень і психічної напруженості, завершується робота над відпрацюванням індивідуальної техніки. Постійне вдосконалення прийомів надає можливість відпрацювати техніку виконання його деталей, визначити раціональне співвідношення фаз напруження і розслаблення, розширити обсяг тактичних варіантів його використання тощо. Саме на цьому етапі навчання викладач повинен сприяти формуванню умінь у майбутніх правоохоронців творчо підходити до вирішення поставлених завдань при діях в умовах ризику.

З метою формування рухових навичок й розвитку основних фізичних та психологічних якостей були застосовані педагогічні методи, які передбачали точне нормування та регулювання навантаження у ході виконання рухового завдання (рівномірний, перемінний, повторний, інтервальний, коловий) та методи, що передбачали створення ігрової та змагальної обстановки під час виконання завдань. Особливості та сутність перерахованих методів детально описано у спеціальній літературі [144, 212].

Формування спеціальних рухових умінь та навичок у застосуванні засобів фізичного впливу відбувалося під час проведення навчально-тренувальних поєдинків. На початкових етапах підготовки авторська методика передбачала використання повністю обумовлених сутичок, де заздалегідь визначаються ролі партнерів (атакуючі, захисні), набір прийомів атакуючого, послідовність його дій, а також дії того, хто захищається. Це сприяло вихованню у курсантів впевненості у своїх силах, рішучості, цілеспрямованості.

Після впевненого виконання захисних дій в навчальний процес вводилися частково обумовлені сутички, де визначається, хто атакує, без вказівки якими саме прийомами будуть користуватись сторони протистояння. Під час удосконалення умінь та навичок у застосуванні засобів фізичного впливу при діях проти озброєного супротивника необхідно використовувати вільні сутички. У вільних сутичках відпрацьовуються вміння та готовність йти на розумний ризик, тобто таке зближення із супротивником, яке дозволяє

відбити напад та обеззброїти його, незважаючи на усі форми протидії.

Застосування таких методів навчання було направлене на розвиток необхідних для діяльності в небезпечних умовах психологічних якостей та більш ефективному формуванню спеціальних рухових умінь та навичок.

Ефективність розробленої методики навчання була визначена у процесі педагогічного експерименту, який проводився із курсантами 1-го курсу НАВС (набір 2009 року). Загальний розподіл навчального часу в експериментальній (n=30) та контрольній (n=32) групах був однаковий. Основний педагогічний експеримент тривав протягом другого семестру й піддослідні особи проходили підготовку протягом 16 навчальних занять. Слід відмітити, що курсанти, із яких було сформовано експериментальну (ЕГ) та контрольну (КГ) групи, під час навчання в першому семестрі пройшли підготовку за існуючою навчальною програмою зі спеціальної фізичної підготовки, яка передбачала ознайомлення із варіантами застосування заходів фізичного впливу при нападі озброєного супротивника.

Перед початком педагогічного експерименту в обох групах було проведене контрольнo-перевірочне заняття з метою визначення початкової підготовленості курсантів ЕГ та КГ. Оцінка підготовленості майбутніх правоохоронців передбачала тестування рівня теоретичних знань (теоретична підготовленість) та практичних умінь та навичок у застосуванні засобів фізичного впливу під час нападу супротивника, озброєного холодною зброєю (практична підготовленість).

Для визначення теоретичної підготовленості було проведено спеціальне тестування. Тестування проходило у формі опитування за принципом «запитання-відповідь». Під час опитування враховувалась чіткість і стислість відповідей. Оцінювався також латентний час від моменту, коли поставлено запитання, і до завершення повної відповіді. Не лишалась поза увагою швидкість, лаконічність і конкретність. Перелік питань, за якими проводилося опитування курсантів, міститься в додатку Ж. Всього було задано 50 запитань, максимальна кількість балів, яку можна було отримати –

100. За чітку та повну відповідь ставилося 2 бали, за неповну – 1 бал. Якщо курсант не давав відповіді на запитання, то він не отримував балів. Питання стосувались ознак прояву мотивації супротивника до нападу, зовнішніх ознак загрози, підготовчих рухів, які передують нападу, варіантів застосування засобів фізичного впливу тощо. Результати опитування, які представлені в таблиці 3.1, показали, що курсанти ЕГ та КГ мали приблизно однаковий рівень теоретичної підготовленості ($p>0,05$). Із максимально можливих 100 балів курсанти ЕГ набрали $32,4\pm 1,1$ бала, курсанти КГ – $31,2\pm 1,0$ бала. Загалом такі результати свідчать про недостатній рівень підготовленості.

Таблиця 3.1

**Підготовленість курсантів ЕГ та КГ перед проведенням
педагогічного експерименту**

Вид тестування	ЕГ (n=30)			КГ (n=32)			Достовірність ь різниці	
	$\bar{X}$	σ	m	$\bar{X}$	σ	m	t	P
Теоретична підготовленість, бали								
Рівень знань	32,4	6,04	1,1	31,2	5,78	1,0	0,759	>0,05
Практична підготовленість, кількість успішних сутичок із 20 нападів								
Напад у випадку спланованого зіткнення з боку супротивника (60 спроб)								
Близька дистанція (1-1,5 м),	6,2	1,73	0,32	6,6	1,88	0,34	0,728	>0,05
Напад з «навалюванням»	8,5	2,08	0,38	8,7	1,99	0,36	0,403	>0,05
Напад з «навалюванням» та захопленням за одяг	7,9	2,3	0,42	7,6	2,38	0,41	0,585	>0,05
Напад у випадку несподіваного зіткнення із супротивником (60 спроб)								
Близька дистанція (1-1,5 м)	8,2	1,78	0,32	8,5	1,86	0,34	0,741	>0,05
Напад з «навалюванням»	9,5	1,93	0,35	10,3	1,73	0,32	1,564	>0,05
Напад з «навалюванням» та захопленням за одяг	6,9	2,21	0,40	7,4	2,36	0,43	0,845	>0,05

При визначенні практичної підготовленості до діяльності в умовах ризику моделювалися ситуації, як несподіваного зіткнення, так і спланованого нападу з боку супротивника. Учасникам ЕГ та КГ було поставлене завдання захиститись, використовуючи для цього або прийоми

рукопашного бою, або «вогнепальну» зброю. Для застосування адекватних засобів фізичного впливу піддослідним особам необхідно було визначити ступінь загрози та відповідно реагувати. Кожна особа піддавалась з використанням таких варіантів: на близькій відстані (1–1,5 м); при швидкому наближенні з «навалюванням»; при швидкому наближенні із захопленням за одяг та виконанням удару ножом. Курсанти, які брали участь в педагогічному експерименті, піддавались 20-ти спробам кожного з трьох варіантів нападу під час спланованого зіткнення збоку супротивника й 20-ти спробам нападу під час несподіваного зіткнення. Для визначення рівня підготовленості курсантам ЕГ та КГ необхідно було протистояти 120 нападам супротивника, озброєного холодною зброєю.

Результати практичної підготовленості курсантів ЕГ та КГ під час протиборства із супротивником, озброєним холодною зброєю, перед проведенням педагогічного експерименту зображено в таблиці 3.1. Математична обробка отриманих даних дозволила зробити висновок, що перед проведенням педагогічного експерименту курсанти мали приблизно однаковий рівень підготовленості, тобто різниця успішності сутичок в курсантів ЕГ та КГ в умовах як спланованого, так і несподіваного зіткнення була недостовірною ($p > 0,05$).

Принципова різниця у заняттях, які проводились із курсантами ЕГ та КГ, полягала в тому, що під час навчання курсантів ЕГ акцентувалась увага на наділенні їх спеціальними теоретичними знаннями. Особи КГ готувалися за традиційною методикою відповідно до діючої програми зі спеціальної фізичної підготовки [157]. Теоретична частина занять була визначена термінологією та коротким роз'ясненням правил технічного виконання прийомів, тобто тим, що відповідало традиційному підходу до навчання. На заняттях переважно демонструвалося практичне виконання прийомів.

Після закінчення педагогічного експерименту було проведено контрольнo-перевірочне заняття, яке передбачало тестування підготовленості осіб ЕГ та КГ. Завдання даного етапу – виявлення впливу авторської

методики на формування готовності майбутніх правоохоронців до діяльності в умовах зіткнення з супротивником, озброєним холодною зброєю. Результати тестування теоретичної підготовленості показали достовірну різницю ($p < 0,001$) у рівні знань курсантів ЕГ та КГ після проведення педагогічного експерименту (табл.3.2).

Таблиця 3.2

Підготовленість курсантів ЕГ та КГ після проведення педагогічного експерименту

Вид тестування	ЕГ (n=30)			КГ (n=32)			Достовірність різниці	
	$\bar{X}$	σ	m	$\bar{X}$	σ	m		
	t		P					
Теоретична підготовленість, бали								
Рівень знань, бали	87,2	4,88	0,89	42,3	5,43	0,96	34,299	<0,001
Практична підготовленість, кількість успішних сутичок із 20 нападів								
Напад у випадку спланованого зіткнення з боку супротивника (60 спроб)								
Близька дистанція (1-1,5 м)	13,7	1,18	0,21	8,7	1,64	0,30	13,545	<0,001
Напад з «навалюванням»	16,9	1,49	0,27	12	1,76	0,33	11,633	<0,001
Напад з «навалюванням» та захопленням за одяг	16,7	1,40	0,27	11,4	1,88	0,34	12,161	<0,001
Напад у випадку несподіваного зіткнення із супротивником (60 спроб)								
Близька дистанція (1-1,5 м)	16,8	1,09	0,20	11,9	1,47	0,27	14,583	<0,001
Напад з «навалюванням»	17,6	1,20	0,22	12,7	1,71	0,31	13,048	<0,001
Напад з «навалюванням» та захопленням за одяг	18,6	1,51	0,28	12,9	2,08	0,38	11,949	<0,001

Математична обробка даних показала, що в середньому рівень знань курсантів ЕГ підвищився на 62,9% (із $32,4 \pm 1,1$ до $87,2 \pm 0,89$ балів). Покращення результатів теоретичної підготовленості спостерігалася також в курсантів КГ, але рівень їх знань підвищився лише на 26,2% (із $31,2 \pm 1,0$ до

42,3±0,96 балів). Графічно теоретичну підготовленість курсантів ЕГ та КГ до та після проведення педагогічного експерименту зображено на рис. 3.1.

Таке покращення відбулося за рахунок досвіду, який сформувався під час практичного виконання заходів фізичного впливу. Однак слід відзначити, що курсанти КГ, на відміну від курсантів ЕГ, недостатньо швидко та чітко могли висловити свої думки стосовно орієнтації в складних ситуаціях. Тому під час зіткнення з озброєним супротивником вони не завжди вчасно могли відреагувати адекватними захисними діями.

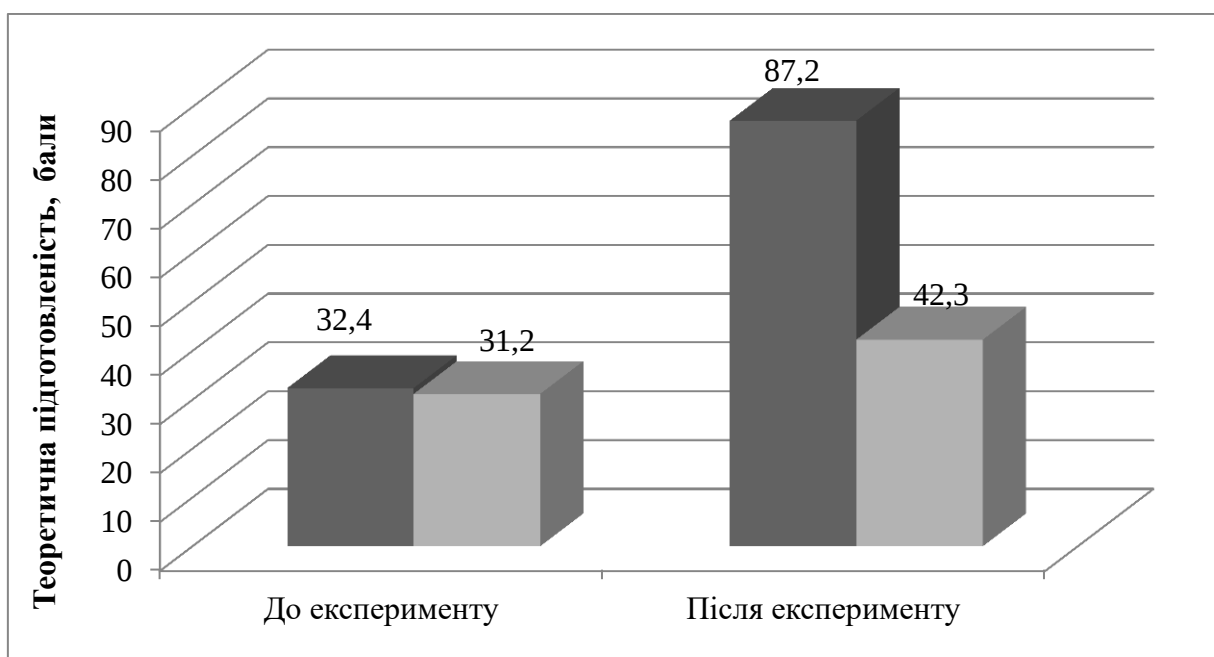

Рис. 3.1. Теоретична підготовленість курсантів ЕГ та КГ

■ – курсанти ЕГ ■ – курсанти КГ

Результати тестування практичної підготовленості показали підвищення кількості сутичок з позитивним наслідком для майбутніх правоохоронців в обох групах (табл.3.2).

На початку проведення експерименту успішність сутичок в умовах спланованого нападу зі сторони супротивника в осіб ЕГ становила 37,8% від загальної кількості сутичок, у КГ – 38,2% (табл.3.3). Після проведення експерименту в курсантів ЕГ успішність підвищилась на 52,1% й склала

78,9%, в КГ – на 28,6% й становила відповідно 53,5%.

В умовах несподіваного зіткнення в курсантів ЕГ кількість сутичок із позитивним наслідком перед проведенням експерименту становила 41%, та 43,7% в курсантів КГ. Після експерименту результативність зросла в осіб ЕГ на 53,6% й склала 88,4%, КГ на 30,2% (62,6%), що на 23,4% менше, ніж у курсантів ЕГ. Слід відмітити, що загальна кількість успішних сутичок в курсантів ЕГ перед проведенням експерименту становила – 39,4%, КГ – 40,9%. Після проведення – 83,6% та 58,1% відповідно. Приріст відповідно становив 52,9% у ЕГ та 29,6% у курсантів КГ (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

**Успішність сутичок під час протиборства курсантів ЕГ та КГ
із озброєним супротивником, %**

Вид нападу	На початку проведення педагогічного експерименту		Після проведення педагогічного експерименту		Приріст успішності	
	ЕГ (n=30)	КГ (n=32)	ЕГ (n=30)	КГ (n=32)	ЕГ (n=30)	КГ (n=32)
<i>Напад у випадку спланованого зіткнення з боку супротивника</i>						
Близька дистанція (1-1,5 м)	31,2	32,9	68,4	43,6	54,4	24,5
Напад з «навалюванням»	42,7	43,7	84,6	59,8	49,5	26,9
Напад з «навалюванням» та захопленням за одяг	39,6	37,9	83,6	57,2	52,6	33,7
Середнє значення успішності	37,8	38,2	78,9	53,5	52,1	28,6
<i>Напад у випадку несподіваного зіткнення із супротивником</i>						
Близька дистанція (1-1,5 м)	40,8	42,5	84,2	59,7	48,5	28,8
Напад з «навалюванням»	47,7	51,5	88,2	63,4	45,9	18,8
Напад з «навалюванням» та захопленням за одяг	34,5	37	92,8	64,6	62,8	42,7
Середнє значення успішності	41	43,7	88,4	62,6	53,6	30,2
Загальна успішність	39,4	40,9	83,6	58,1	52,9	29,6

Аналіз якісних характеристик (величин опорних реакцій та біоелектричної активності м'язів) показав, що у більшості сутичок із позитивним наслідком для «працівників» їхні показники були в діапазоні визначених середньостатистичних модельних величин.

Графічно середні показники успішності сутичок курсантів ЕГ та КГ на початку та наприкінці педагогічного експерименту у випадку спланованого нападу зі сторони супротивника зображено на рис. 3.2, під час несподіваного зіткнення – на рис.3.3. Приріст успішності сутичок – на рис. 3.4.Різниця в успішності (23,4 %) пояснюється тим, що курсанти ЕГ володіли знаннями щодо моделі рухової та мотиваційної поведінки супротивника під час зіткнення із працівником міліції. Це сприяло вчасному прогнозуванню ступеня небезпеки та виконанню рухових дій, пов'язаних із відбиттям збройного нападу.

Проведення детального аналізу результатів збройних зіткнень (табл. 3.3) показало, що в умовах спланованого нападу зі сторони супротивника під час виконання атакуючих дій із близької дистанції

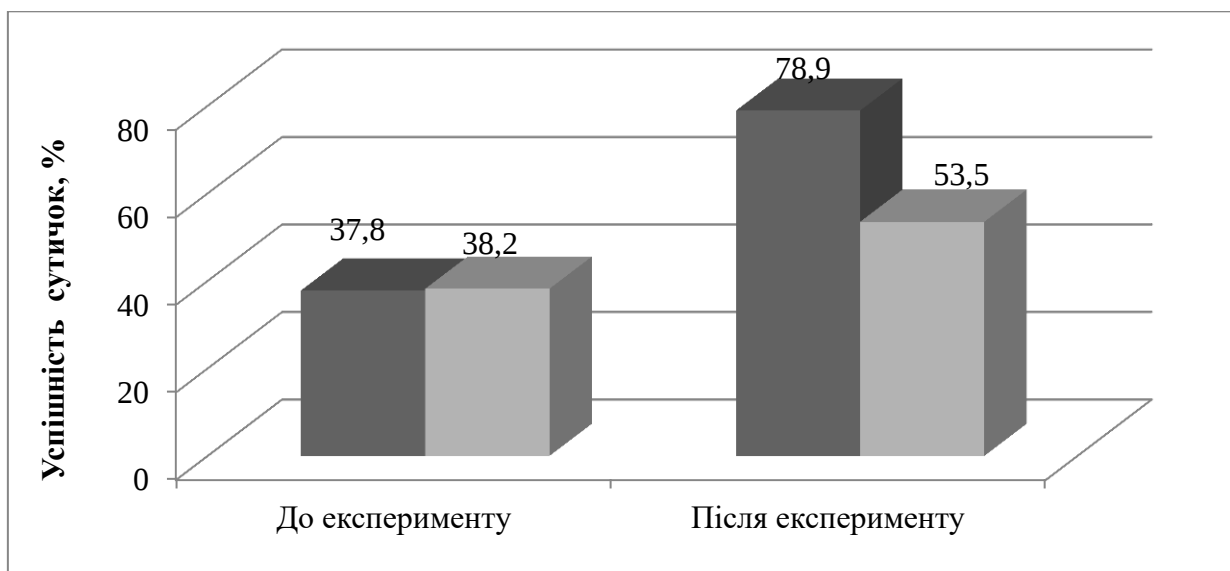

Рис. 3.2. Показники успішності сутичок курсантів ЕГ та КГ під час спланованого нападу озброєного супротивника

■ – курсанти ЕГ

■ – курсанти КГ

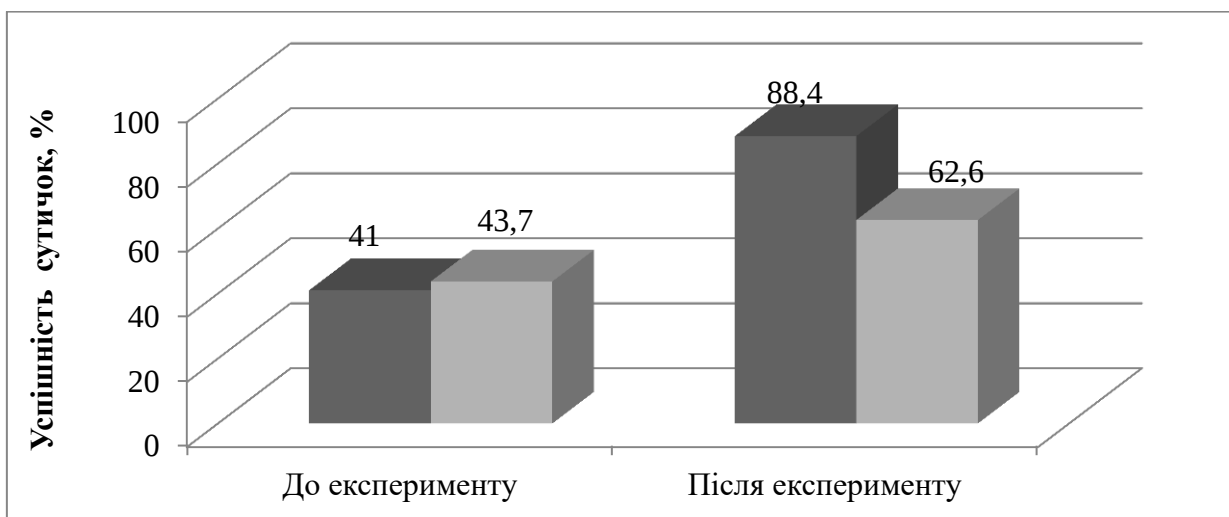

Рис. 3.3. Показники успішності сутичок курсантів ЕГ та КГ під час відбиття нападу у випадку несподіваного зіткнення з озброєним супротивником

■ – курсанти ЕГ ■ – курсанти КГ

успішність сутичок в курсантів ЕГ підвищилась на 54,4% – із 31,2% ($6,2 \pm 0,32$) до 68,4% ($13,7 \pm 0,21$). В курсантів КГ успішність підвищилась на

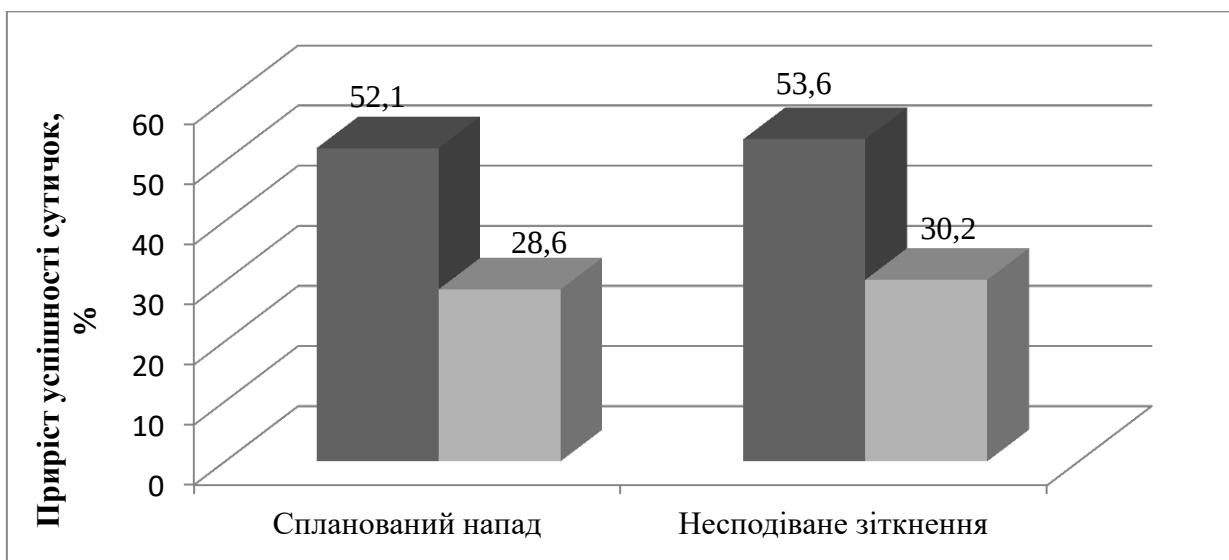

Рис. 3.4. Приріст успішності сутичок із позитивним результатом для курсантів ЕГ та КГ

■ – курсанти ЕГ ■ – курсанти КГ

24,5% – із 32,9% ($6,6 \pm 0,34$) до 43,6% ($8,7 \pm 0,30$). Графічно успішність сутичок курсантів ЕГ та КГ у випадку спланованого нападу збоку супротивника на близькій дистанції зображено на рис. 3.5.

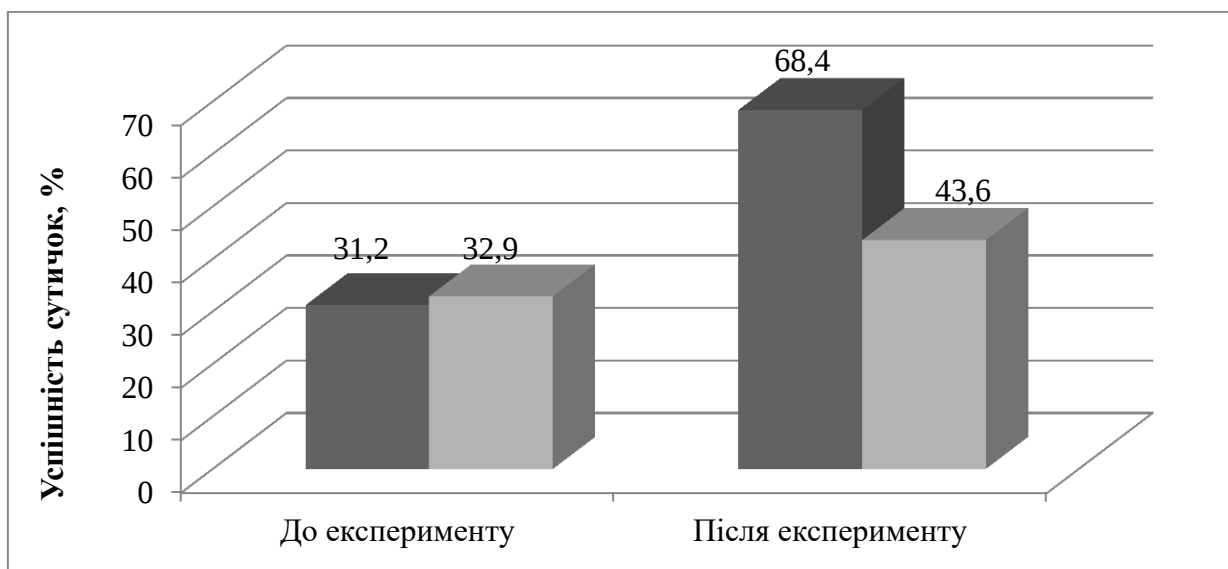

Рис. 3.5. Успішність сутичок курсантів ЕГ та КГ під час спланованого нападу озброєного супротивника на близькій дистанції

■ – курсанти ЕГ ■ – курсанти КГ

Дещо вищими були результати в умовах несподіваного зіткнення із озброєною особою (табл. 3.3). Так перед проведенням педагогічного експерименту успішність в курсантів ЕГ становила 40,8% ($8,2 \pm 0,32$) після періоду навчання – 84,2% ($16,8 \pm 0,20$), тобто підвищилась на 43,4%. В курсантів КГ успішність на початку експерименту відповідно становила 42,5% ($8,5 \pm 0,34$) та 59,7% ($11,9 \pm 0,27$), тобто підвищилась лише на 28,8% (рис. 3.6).

Ефективність сутичок в умовах спланованого нападу (табл. 3.3) збоку супротивника при виконанні атакуючих дій з «навалюванням» у курсантів КГ зросла на 26,9% – із 43,7% ($8,7 \pm 0,36$) до 59,8% ($12 \pm 0,33$). У курсантів ЕГ результати були дещо вищими, а саме успішність підвищилась на 49,5% із 42,7% ($8,5 \pm 0,38$) до 84,6% ($16,9 \pm 0,27$). Графічно успішність сутичок

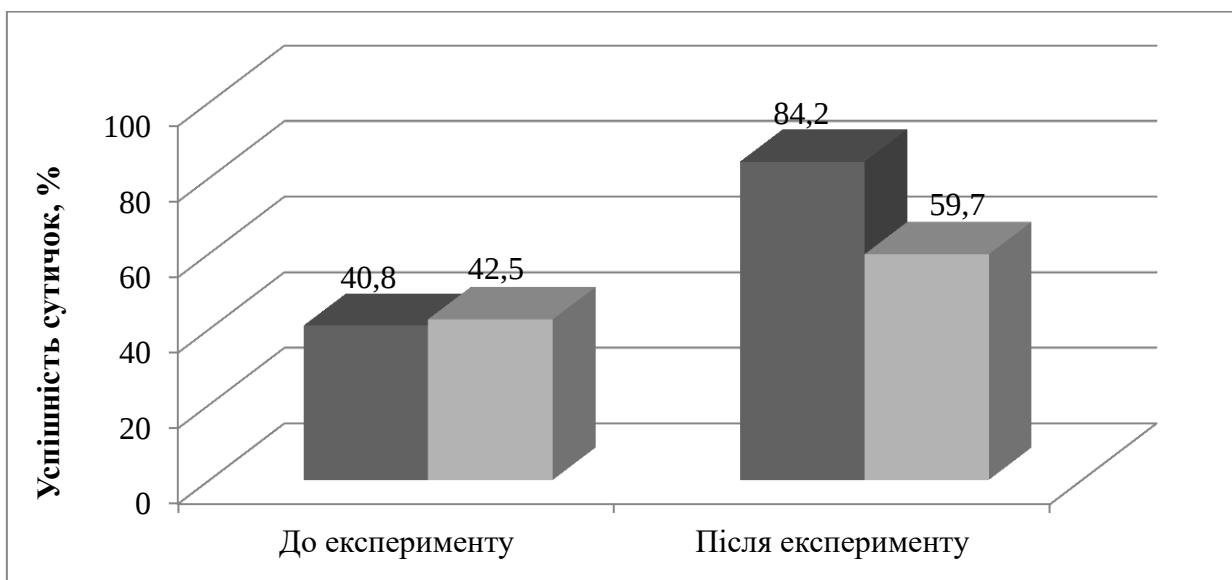

Рис. 3.6. Успішність сутичок курсантів ЕГ та КГ під час нападу озброєного супротивника на близькій дистанції в умовах несподіваного зіткнення

■ – курсанти ЕГ ■ – курсанти КГ

курсантів ЕГ та КГ у випадку спланованого нападу з боку супротивника з «навалюванням» зображено на рис. 3.7. В умовах несподіваного зіткнення

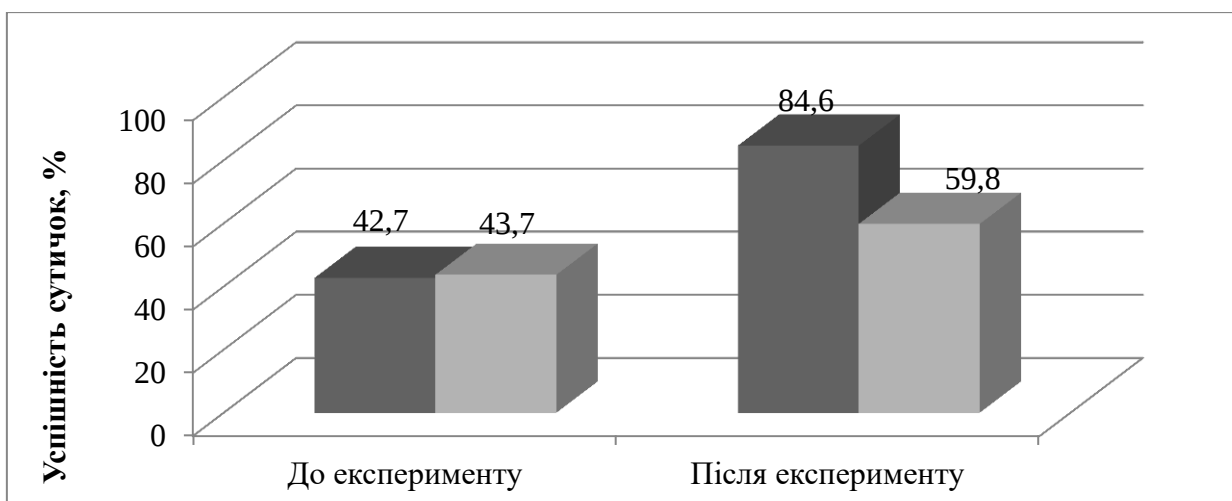

Рис. 3.7. Успішність сутичок курсантів ЕГ та КГ під час спланованого нападу озброєного супротивника з «навалюванням»

■ – курсанти ЕГ ■ – курсанти КГ

успішність сутичок при такому способі нападу також покращилась як в курсантів ЕГ, так і в курсантів КГ. У курсантів КГ із 51,5% ($10,3 \pm 0,32$) до 63,4% ($12,7 \pm 0,31$) – на 18,8%. У курсантів ЕГ результати були вищими ніж у курсантів КГ. Так перед застосуванням експериментальної методики успішність становила 47,7% ($9,5 \pm 0,35$), а після її застосування – 88,2% ($17,6 \pm 0,22$) й підвищилася на 45,9% (рис. 3.8).

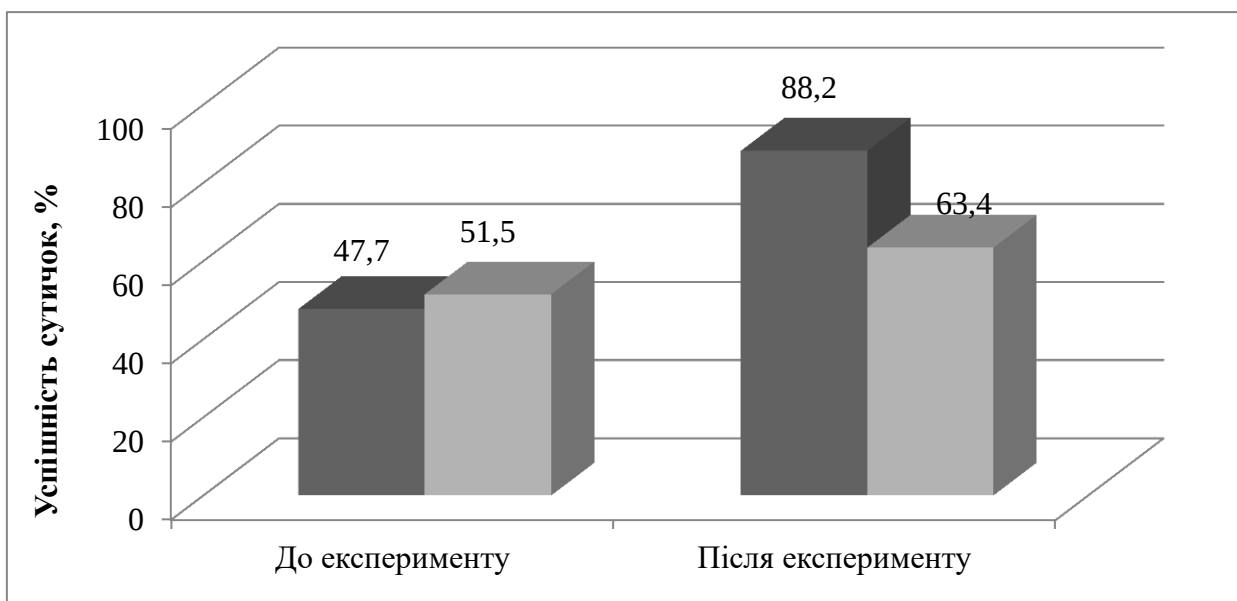

Рис. 3.8. Успішність сутичок курсантів ЕГ та КГ під час нападу озброєного супротивника з «навалюванням» в умовах несподіваного зіткнення

■ – курсанти ЕГ ■ – курсанти КГ

При виконанні нападу з «навалюванням», захопленням за одяг та нанесенням удару також виявлена різниця в успішності сутичок. При визначенні початкової підготовленості курсантів перед проведенням педагогічного експерименту у курсантів КГ кількість успішних сутичок в умовах спланованого нападу становила 37,9% ($7,6 \pm 0,41$), у ЕГ – 39,6% ($7,9 \pm 0,42$) (табл. 3.3). Після визначеного періоду навчання результати покращилися в обох групах. При цьому, успішність сутичок в курсантів КГ становили 57,2% ($11,4 \pm 0,34$) й підвищилася на 33,7%; в ЕГ – 83,6% ($16,7 \pm 0,27$) й підвищилась на 52,6% (рис.3.9).

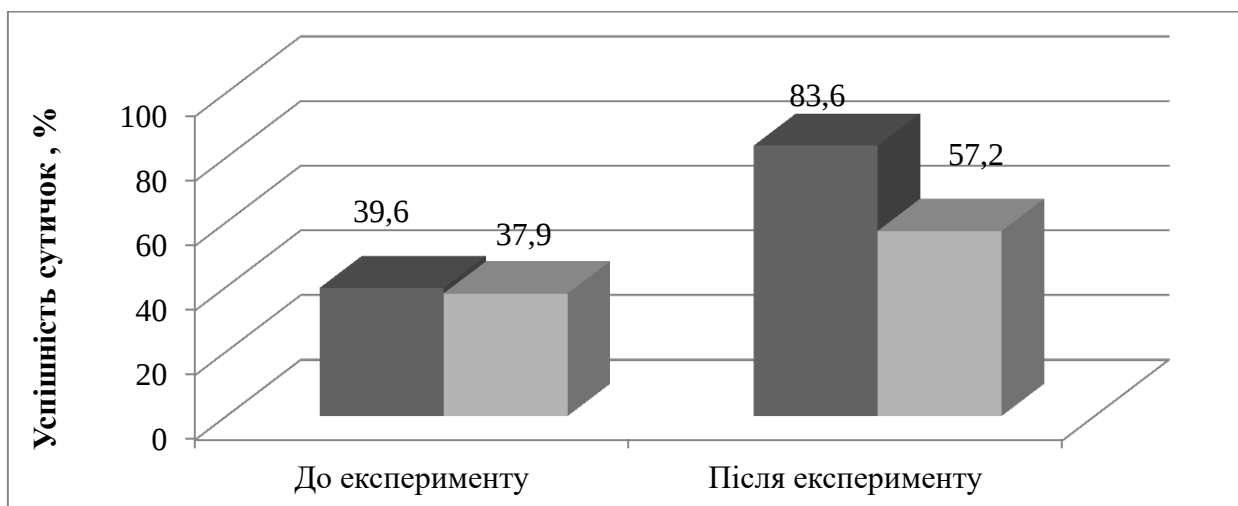

Рис. 3.9. Успішність сутичок курсантів ЕГ та КГ під час спланованого нападу озброєного супротивника з «навалюванням» та захопленням за одяг

■ – курсанти ЕГ ■ – курсанти КГ

В умовах несподіваного зіткнення результати були наступними: у КГ – 37% ($7,4 \pm 0,43$), у ЕГ – 34,5% ($6,9 \pm 0,40$). Після проведення педагогічного експерименту у КГ – 64,6% ($12,6 \pm 0,38$), у ЕГ – 92,8% ($18,6 \pm 0,28$). Тобто успішність покращилась у КГ на 42,7%, у ЕГ – на 62,8% (рис.3.10). Сутички із негативним наслідком у курсантів ЕГ пояснюються тим, що в одних випадках вони проявляли неуважність та недостатню зібраність, в інших випадках – недостатній розвиток швидкісних якостей. Це більше проявлялося під час спланованого нападу збоку супротивника.

Недостатня уважність негативно впливала на виявлення небезпеки і, як наслідок – на ефективність сутичок. Результати сутичок курсантів КГ показують недостатню адаптованість до несподіваного прояву небезпеки. Недостатня теоретична підготовленість не давала їм змоги вчасно виявити агресивні наміри супротивника й відповідно відреагувати. Аналізуючи результати зіткнень, слід відмітити, що в умовах несподіваного зіткнення на близькій дистанції (1–1,5 м) у 37,5% сутичок особи ЕГ реагували на спробу супротивника дістати зброю діями на випередження, застосовуючи при цьому прийоми рукопашного бою. Тобто, розроблена методика навчання

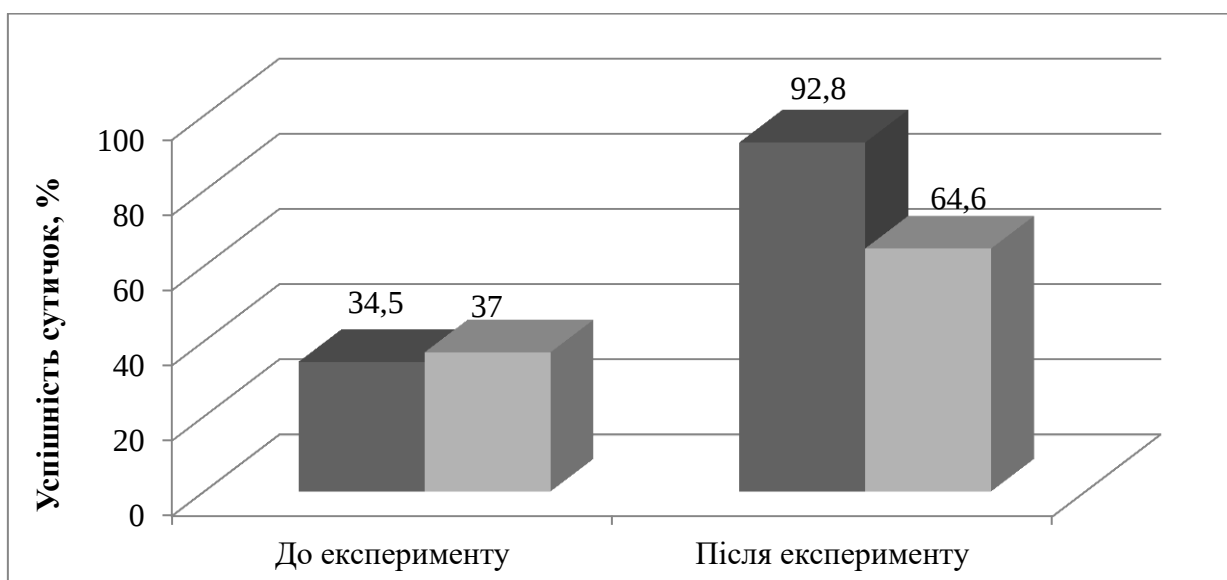

Рис. 3.10. Успішність сутичок курсантів ЕГ та КГ під час нападу озброєного супротивника з «навалюванням» та захопленням за одяг в умовах несподіваного зіткнення

■ – курсанти ЕГ ■ – курсанти КГ

сприяла засвоєнню курсантами знань щодо прояву підготовчих рухів перед виконанням атакуючих дій. За рахунок цього, курсанти ЕГ вчасно виявляли прояв небезпеки й відповідно реагувати. У курсантів КГ дії на випередження були зафіксовані лише в 9,3% сутичок й стосувалися випадків, де супротивник явно демонстрував загрозливі наміри. Спостереження за проведенням сутичок показало, що курсанти ЕГ при виявленні загрози нападу зі сторони озброєного супротивника реагували таким позиційним розташуванням відносно атакуючого, яке давало змогу вчасно виконувати блокування озброєної руки.

Результативність зіткнень при нападі озброєного супротивника з близької дистанції доводить ефективність авторської методики. Різниця у ефективності сутичок пояснюється більшою про інформованістю курсантів ЕГ стосовно ступеня загрози, рівня небезпеки та способу напад. Крім того в процесі підготовки у них сформувалися спеціальні уміння у прогнозуванні ступеня небезпеки та виконанні рухових дій, які пов'язані із відбиттям

збройного нападу. Різниця у результатах успішності збройних сутичок також спостерігається при моделюванні збройних зіткнень, при яких супротивник виконує атакуючі дії при швидкому наближенні з «навалюванням». Ефективніше в таких ситуаціях діяли курсанти ЕГ. Це пояснюється тим, що в традиційних методиках навчання не акцентується увага на таких небезпечних варіантах атакуючих дій й майбутні працівники слабо адаптовані до них. Внаслідок цього, під час реальних зіткнень швидке наближення супротивника викликає у працівника міліції розгубленість. Ураховуючи швидкість атакуючої дії, цього часу достатньо для поразки.

Спостереження за виконанням захисних дій курсантами ЕГ та КГ під час відбиття нападу з «навалюванням» та захопленням за одяг показало, що важливим є відчуття міцності захопленням супротивником за одяг. У курсантів ЕГ за період навчання при проведенні педагогічного експерименту в більшій мірі сформувалися уміння, які допомагали їм реагувати на початковій стадії захоплення, коли захват ще не достатньо міцний.

Підсумовуючи результати педагогічного експерименту, слід відмітити, що підготовленість курсантів ЕГ та КГ має прогресивний характер. Виявлено достовірну різницю як в теоретичній, так і в практичній підготовленості курсантів ЕГ та КГ ($p < 0,001$). Застосування методики дозволило підвищити загальну успішність сутичок у курсантів ЕГ на 52,9% та довести її до 83,6%. В курсантів КГ – підвищення успішності відбулося лише на 29,6%, й становило 58,1% сутичок з позитивним наслідком для майбутніх правоохоронців від загальної кількості сутичок, що свідчить про ефективність розробленої методики навчання.

3.2. Розвиток у курсантів психологічних та спеціальних фізичних якостей у процесі педагогічного експерименту

Результати проведених експериментальних досліджень підтверджують думку про те, що висока результативність протистояння з озброєним супротивником можлива лише при комплексному розвитку рухових умінь і

навичок та фізичних й психологічних якостей. В ході педагогічного експерименту було виявлено, що за основними фізичними параметрами деякі курсанти досягали високого рівня підготовленості при виконанні спеціальних дій. Але при моделюванні ситуацій, наближених до реальних, показники успішності сутичок суттєво знизились. Це свідчить про те, що вони психологічно слабо адаптуються до умов реальних сутичок. Тобто, поведінка майбутнього правоохоронця в небезпечних умовах буде визначатися його психологічною готовністю до швидкого та рішучого застосування засобів фізичного впливу.

Слід також відмітити, що частина працівників показувала стабільність навіть в реальних умовах. Аналіз даних ситуацій доводить, що великою мірою успішність протиборства залежатиме від сформованості у майбутнього правоохоронця «бійцівських» якостей. Як правило, даними якостями людина наділена від природи, тобто вони є вродженими. Але вченими [65, 129] доведено, що шляхом цілеспрямованих тренувань їх частково можна розвинути.

Сучасними дослідженнями науковців [9, 10, 98, 129] встановлено, що вроджені, природно обумовлені та типологічні особливості людини формують присутній їй індивідуальний стиль діяльності. Враховуючи це при пошуку ефективних шляхів формування психофізичної готовності майбутніх правоохоронців до діяльності в умовах ризику, ми прийшли до того, що необхідно проводити ретельний початковий відбір осіб, які бажають служити в ОВС. Під час професійного відбору необхідно враховувати рівень сформованості даних якостей.

На даний час спеціалісти у галузі психології пропонуються різні методи визначення рівня сформованості професійно важливих якостей у майбутніх правоохоронців [30, 93]. Хоча слід відмітити, що на розвиток «бійцівських» якостей під час відбору осіб до ОВС не звертається достатньої уваги.

Що ж стосується питання діагностування даних якостей у людини, то

вченими розроблено різноманітні тестові завдання. Підхід до розробки тестових завдань засновувався на твердженні багатьох науковців, зокрема, Б. Н. Смирнова, А. Ц. Пуні, Г. А. Калашникова, К. Л. Бабаяна і інших про те, що вольові якості у людини виявляються тільки в складних умовах, коли з'являються елементи ризику. Враховуючи це, спеціалістами було розроблено тестові завдання, за допомогою яких у піддослідних осіб можна визначити рівень їх прояву [19, 20].

Слід відмітити [30, 81], що осіб з розвиненими «бійцівськими» якостями вирізняє:

- швидке та усвідомлене прийняття рішення щодо застосування засобів фізичного впливу під час зіткнення з озброєним та агресивно налаштованим супротивником;
- виконання прийнятого рішення без вагань, впевнено;
- відсутність розгубленості під час прийняття рішень в умовах ризику та під час емоційних збуджень;
- вияв рішучих дій в небезпечних ситуаціях;
- готовність до подолання перешкод і небезпеки на шляху до поставленої мети;
- здатність передбачати наслідки своїх дій, приймати свідоме рішення та своєчасно виконувати завдання.

Однак вченими [112] відмічено, що особа з розвиненими «бійцівськими» якостями не завжди може себе стримувати під час емоційного збудження, яке виникає в конфліктних ситуаціях. Специфіка діяльності працівників міліції вимагає прояву емоційної стійкості при зіткненні з правопорушником. Це пояснюється тим, що під час службової діяльності правоохоронцям доводиться стикатись із категоріями громадян, поведінку яких не завжди легко передбачити. При цьому від уважності, емоційної стійкості та самовладання працівника залежатиме ефективність таких зіткнень. Тому під час занять з СФП важливим для викладача є формування у курсантів уважності та емоційної стійкості на рівні з

розвитком «бійцівських» якостей.

Науковці у галузі психології [1, 88, 90] відмічають, що найбільш поширеними методами, які сприяють забезпеченню високого рівня емоційної стійкості, є різні засоби управління несприятливими емоційними станами, а також методи відбору осіб, найбільш придатних до певного виду діяльності. Арсенал засобів управління досить широкий: від прийомів зміни інтенсивності домінуючих збудників, визначення сили та рухомості нервової системи до фармакологічних препаратів; від засобів психорегуляції, фізіотерапевтичних процедур до рефлексотерапії [152, 153]. Але що стосується власне психолого-педагогічних засобів, то їх діапазон неширокий. Вони представлені переважно методами прямої педагогічної дії на психіку людини. Наприклад, якщо в людини спостерігається сором'язливість, то в неї вселяють впевненість в своїх силах. Тобто, використовують засоби психологічної підготовки [147, 152].

Враховуючи дослідження із психології спортивної діяльності, слід відмітити, що методи психологічної підготовки спортсменів частково можна застосовувати під час підготовки майбутніх працівників міліції до діяльності в умовах ризику. Але вони вимагають деякої корекції відповідно до специфіки правоохоронної діяльності.

Результати досліджень В. С. Мадведева та Л. І. Цилінко [147] свідчать про успішність тренінгу, спрямованого на розвиток професійно важливих якостей працівників ОВС. Так, один із методів психологічної підготовки було розглянуто при роботі з курсантами ЕГ під час проведення педагогічного експерименту. Він був застосований з метою знизити в майбутніх правоохоронців психозалежність від страху отримати ураження під час зіткнення з озброєним супротивником.

Слід відзначити, що методи психорегуляції класифікуються за кількома ознаками. За способом впливу вони поділяються на методи впливу ззовні (гетерорегуляція) і методи самовпливу (ауторегуляція), за змістом – на вербальні (реалізовані за допомогою слів) і невербальні.

Вплив на осіб ЕГ відбувався за допомогою вербального методу ауторегуляції. Слід відмітити, що у будь-яких ситуаціях із застосуванням зброї або при відбитті нападу озброєного правопорушника дії працівника міліції відбуваються в умовах обмеженого часу, швидкоплинно. Усвідомлення того, що під час контакту з озброєною особою може мати місце ураження, є потужним психологічним фактором, який іноді дезорганізує дії працівника міліції.

Метою психологічного впливу на курсанта під час проведення педагогічного експерименту була необхідність розвинути в нього мотиваційну орієнтацію (сутність) до дій, пов'язаних із застосуванням засобів фізичного впливу під час діяльності в умовах нападу супротивника, озброєного холодною зброєю. Такий вплив відбувався шляхом застосування методу аутогенного тренування [50].

У психологічній літературі [50, 147, 152] відмічається, що аутогенне тренування – це метод психологічного розвантаження й зняття нервового напруження шляхом частого повторення спеціальних оптимістично-мобілізуючих формул. Загальною для всіх модифікацій аутогенного тренування є та обставина що самовплив здійснюється на фоні специфічного психофізіологічного стану, що виникає при досягненні глибокої релаксації й супроводжується розвитком легкого гіпнотичного фазового стану. Під час фазових станів словесний подразник набуває особливо великої сили впливу що здійснюється на свідомому і підсвідомих рівнях.

Необхідно враховувати особливості впливу тону скелетних м'язів і дихання на центральну нервову систему. Якщо свідомо загальмувати рухові реакції, відповідні психічному стану людини, її внутрішнього переживання, то воно помітно ослабне або зникне. Неспання завжди пов'язане з високим м'язовим тонусом, а повне розслаблення всіх м'язів знижує рівень активності центральної нервової системи до мінімуму, сприяє розвитку сонливості. Ця фізіологічна закономірність лежить в основі всієї системи аутогенних тренувань. Необхідно повністю навчитися розслабляти м'язи свого тіла

перш, ніж зайнятися аутотренінгом.

Дія аутогенного тренування на нервову систему пов'язана з уявленнями та певними чуттєвими образами (зоровими, слуховими тощо). Чуттєві образи – доволі активний інструмент впливу на психічний стан і здоров'я людини. Якщо людина постійно представляє похмурі картини, при цьому відчуючи себе стороною, «яка постраждала», то це, поза сумнівом, відіб'ється на її здоров'ї. Оздоровлюючим же чином діють приємні, радісні образи та уявлення. М'язове розслаблення допомагає підвищити значення тілесних образів. Дія на психофізіологічні функції організму регулюється й програмується словами, які вимовляються не лише вголос, але і в думках. Дія словесного самонавіяння на фізіологічні функції зростає в стані релаксації, досягнутої в процесі аутогенного тренування. Характер цієї дії залежить від сутності і змісту словесних формулювань. Фрази при самонавіянні зазвичай прості й короткі, і в думках вимовляються повільно, в такт диханню. Ці дії в аутогенних тренуваннях використовуються зазвичай у такій послідовності: релаксація – уявлення – словесне самонавіяння. Комплекс вправ, що становить сутність аутогенних тренувань, – це засіб, який сприяє зростанню резервних можливостей людини і удосконалює діяльність програмуючих механізмів мозку. Техніка аутогенних тренувань вимагає попереднього вироблення певних психічних і фізичних навичок, таких як: управління увагою, оперування чуттєвими образами, словесні навіювання, регуляція м'язового тону, управління ритмом дихання.

Увага – одна з найбільш творчих функцій психіки. Якщо особа не може керувати увагою для утримання її на предметі власної діяльності, то не зможе досягти необхідного результату. Спочатку необхідно концентруватися на монотонно рухомих зовнішніх об'єктах. Потім фіксувати увагу на простих предметах. Реальні предмети замінюються уявними. Від простих тілесних образів необхідно перейти до складніших, які включають відчуття тягара, тепло рук, ніг і далі всього тіла. Чуттєві образи ускладнюються, це можуть бути зорові образи (шелест зеленої діброви,

ластівки в небі тощо), що поєднуються з фізичними відчуттями (тепла, освіжаючого вітру) та внутрішніми хвилюваннями (розслаблення, спокій). У частково загальмованому стані на сильний подразник нервові клітини майже не реагують, а ось на слабкий (у даному випадку слово) вони відповідають яскраво вираженою реакцією. Вплив словесних самонавіювань ефективно виявляється в процесі тренування, коли образні уявлення підкріплюються відповідними речовими формулами, які промовляються в думках, що прискорює настання бажаного фізіологічного ефекту. Слово впливає на перебіг фізіологічних процесів шляхом підвищення або пониження рівня активності основних нервових процесів. Формулювання будуються у вигляді граничних простих тверджень (не більше двох слів). При вдиху вимовляється одне слово, при видиху – інше, і лише на видиху, якщо фраза з одного слова.

Аутотренінг включає стани повного розслаблення всіх м'язів (релаксацію), але перед виходом з цього стану для активізації психофізичних функцій необхідно навмисно підвищувати тонус окремих груп м'язів або всього тіла. Під час аутотренінгу використовуються закономірності дії дихання та рівень психічної активності. При вдиху відбувається активація психічного стану, а при видиху настає заспокоєння. Встановлюючи ритм дихання з тривалішим видихом, можна досягти більш вираженого заспокоєння.

Ключовим моментом аутотренінгу є вміння досягти стану аутогенного занурення, свого роду напівдрімоти, коли образні, емоційно забарвлені, позитивні уявлення впливають на вегетативну систему, некеровану свідомо волею людини. Тому за допомогою аутотренінгу можна навчитися розслабляти м'язи, концентрувати чи відволікати увагу, керувати через вегетативну нервову систему діяльністю внутрішніх органів, створювати стан спокою, навіювати собі бажані моделі оптимальної поведінки в конкретній ситуації. Формули, які застосовуються при аутотренінгу, поділяються на ті, що викликають м'язове розслаблення і заспокоєння, а також яскраві образні уявлення, котрі впливають на психічний стан [152,

153].

Використання методу аутогенного тренування під час проведення педагогічного експерименту передбачало наділення курсантів знаннями про те, що «супротивник сам боїться атакувати та виконує напад безцільно». Тобто, у свідомість майбутнього правоохоронця вкладали мотиваційний стимул, який полягав в тому, що «працівник має перевагу перед супротивником». За рахунок цього відчуття страху перед нападаючим знижується.

Слід відмітити, що під час підготовки майбутніх правоохоронців необхідно звертати увагу на те, щоб застосуванням методу аутотренування та наділення курсантів спеціальними знаннями не зруйнувати «бійцівських» якостей, яким наділена особа. Під час навчання також потрібно не відходити від формування загальнолюдських особистісних якостей, за допомогою яких майбутній правоохоронець може творчо підходити до вирішення складних ситуацій та при певних обставинах уникати застосування засобів фізичного впливу.

З метою дослідження впливу авторської методики навчання на розвиток психологічних якостей у курсантів ЕГ та КГ в процесі педагогічного експерименту, ми проаналізували: розподілення та об'єм уваги (тест відшукування чисел); концентрація та стійкість уваги (коректурна проба); емоційна стійкість.

Вибір даних методик визначався їх найбільш повним відображенням розвитку психологічних якостей, що необхідні майбутнім правоохоронцям для одержання переваги в умовах, які передують зіткненню з озброєним супротивником.

Дослідження психологічних якостей курсантів дозволило встановити (табл. 3.4), що на початку експерименту рівень показників розподілення та об'єму уваги курсантів ЕГ та КГ достовірно не відрізнявся ($p > 0,05$) й становив $5,35 \pm 0,17$ ум. од. в курсантів ЕГ та $5,27 \pm 0,16$ ум. од. в курсантів КГ. Після проведення експерименту порівняння даних показників показало

достовірну різницю ($p < 0,05$) й становили відповідно $5,87 \pm 0,1$ та $5,48 \pm 0,15$ ум. од. Тобто підвищилось на 8,86 % у курсантів ЕГ та на 3,83% у КГ. Графічно динаміку показників розподілення та об'єму уваги зображено на рис. 3.11.

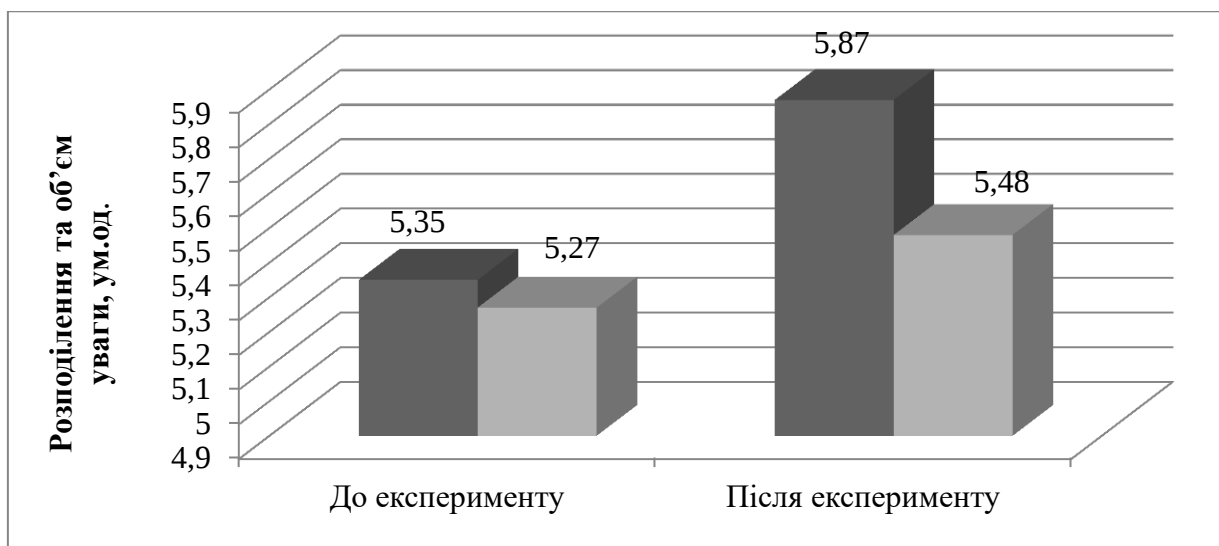

Рис. 3.11. Динаміка показників розподілення та об'єму уваги курсантів ЕГ та КГ за методикою «Відшукування чисел» (в ум.од.)

■ – курсанти ЕГ ■ – курсанти КГ

Показники концентрації та стійкості уваги на початку експерименту у курсантів ЕГ та КГ достовірно не відрізнялися ($p > 0,05$) (табл. 3.4) й відповідно становили $549,58 \pm 4,94$ й $554,48 \pm 10,59$ ум. од. Після проведення експерименту виявлено достовірну різницю ($p < 0,05$) показників концентрації та стійкості уваги в курсантів ЕГ та КГ, динаміка має чітко виражену позитивну тенденцію. Значення цих показників перебільшують аналогічні показники на початку експерименту на 260,07 ум.од. (32,12%) у курсантів ЕГ ($p < 0,001$) й становили відповідно $809,65 \pm 6,36$ та на 234,66 ум.од. (29,70%) у курсантів ЕГ ($p < 0,001$) й становили 789,14 ум.од. (рис. 3.12).

Важливо зазначити, що на початку експерименту рівень концентрації та стійкості уваги у курсантів ЕГ та КГ оцінювався, як «незадовільний». Наприкінці експерименту значення даних показників у курсантів КГ

Таблиця 3.4

Динаміка показників психологічних якостей курсантів

ЕГ та КГ за період експерименту

Етапи	ЕГ (n=30)			КГ (n=32)			Достовірність різниці	
	$\bar{X}$	σ	m	$\bar{X}$	σ	m		
							t	P
<i>Розподілення та об'єм уваги (методика «Відишукування чисел») (ум.од.)</i>								
До експерименту	5,35	1,05	0,17	5,27	0,99	0,16	0,343	>0,05
Після експерименту	5,87	0,72	0,1	5,48	0,97	0,15	2,163	<0,05
<i>Концентрація та стійкість уваги (методика «Коректурна проба») (ум.од.)</i>								
До експерименту	549,58	31,25	4,94	554,48	71,34	10,59	0,389	>0,05
Після експерименту	809,65	41,19	6,36	789,14	33,14	5,24	2,246	<0,05
<i>Емоційна стійкість, (ум.од.)</i>								
До експерименту	4,85	1,40	0,2	4,72	1,35	0,19	0,471	>0,05
Після експерименту	5,15	1,08	0,13	4,84	1,28	0,12	1,752	>0,05

оцінюються, як «задовільні», у курсантів ЕГ – як «добрі».

Показники емоційної стійкості (табл. 3.4) у курсантів ЕГ на початку проведення експерименту становили $4,85 \pm 0,2$, у курсантів КГ – $4,72 \pm 0,19$ ум.од. ($p > 0,05$). Після проведення експерименту достовірної різниці у показниках емоційної стійкості у курсантів ЕГ та КГ не встановлено. У курсантів ЕГ даний показник становив $5,15 \pm 0,13$ ум. од., у КГ – $4,84 \pm 0,12$ відповідно (рис. 3.13). Тобто підвищення показників у ЕГ відбулося 5,83%, КГ – 2,48%.

Стосовно розвитку спеціальних фізичних якостей, слід відмітити, що рухові здібності у майбутніх правоохоронців можуть бути як розвиненими від природи, так і напрацьованими під час занять.

Перед проведенням експерименту курсанти ЕГ та КГ були

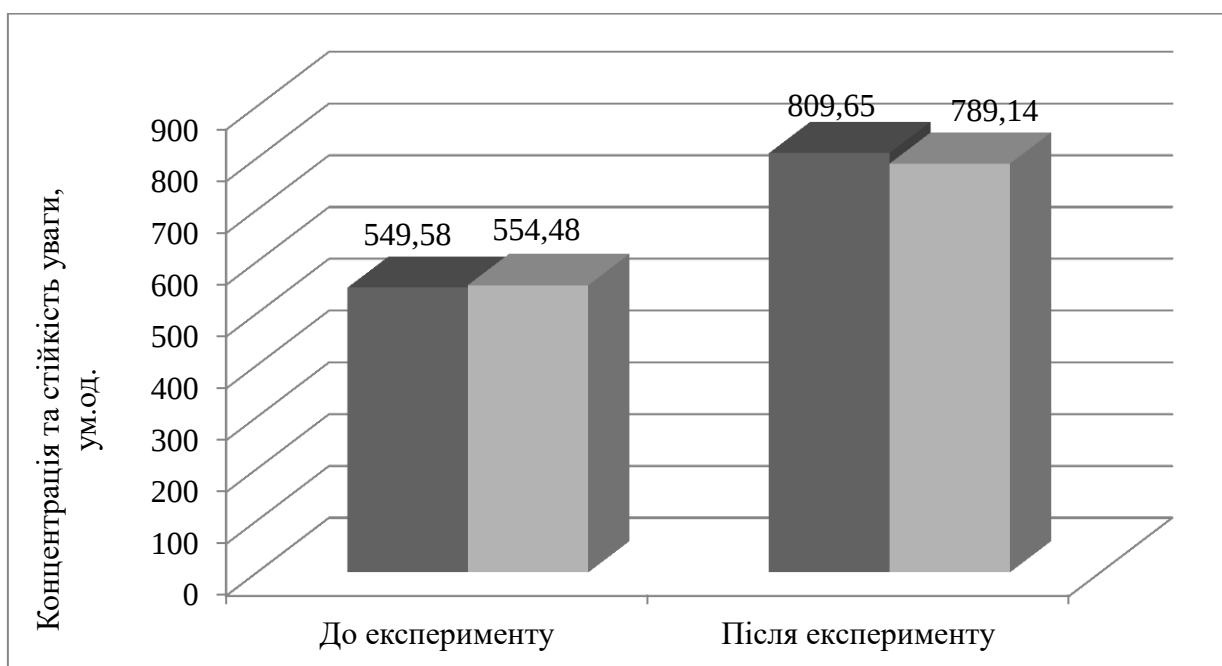

Рис. 3.12. Динаміка показників концентрації та стійкості уваги курсантів ЕГ та КГ за методикою «Коректурна проба» (в ум.од.)

■ – курсанти ЕГ ■ – курсанти КГ

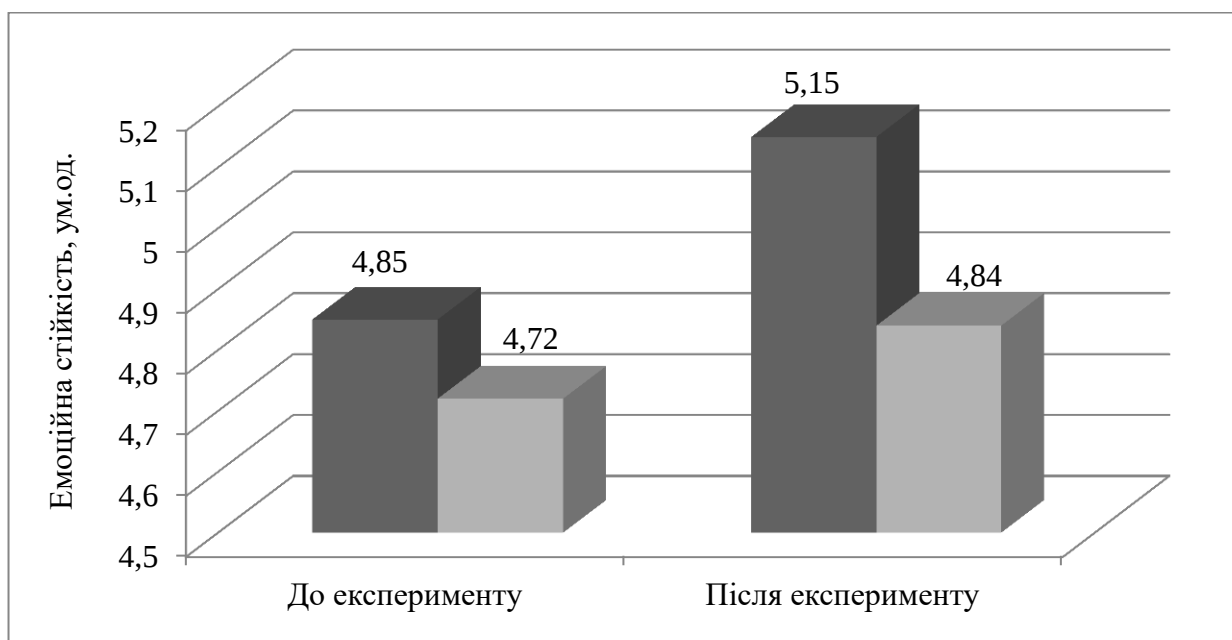

Рис. 3.13. Динаміка показників емоційної стійкості курсантів ЕГ та КГ (в ум.од.)

■ – курсанти ЕГ ■ – курсанти КГ

протестовані з метою визначення розвитку швидкісно-силових якостей («вибухової» сили ніг) та спритності. Результати тестів достовірно не відрізнялись ($p>0,05$). Так, до проведення експерименту результати човникового бігу 4×9 м у курсантів ЕГ становили $9,44\pm 0,09$ с, КГ – $9,35\pm 0,11$ с (табл. 3.5). Після проведення експерименту результати покращились в обох групах, але різниця була достовірною ($p<0,05$). В ЕГ даний показник становив $8,93\pm 0,08$ с (покращився на 5,71%), КГ – $9,21\pm 0,09$ с (на 1,50%) (рис. 3.14).

З метою визначення динаміки розвитку швидкісно-силових якостей, у процесі педагогічного експерименту, курсанти ЕГ та КГ виконували стрибок у довжину з місця. Перед проведенням експерименту результати достовірно не відрізнялись ($p>0,05$). В курсантів ЕГ середній результат в стрибку в довжину з місця становив $225,2\pm 2,32$ см, в курсантів КГ – $227,3\pm 2,43$ см.

Таблиця 3.5

**Динаміка показників спеціальних фізичних якостей курсантів
ЕГ та КГ у процесі педагогічного експерименту**

Етапи	ЕГ (n=30)			КГ (n=32)			Достовірність різниці	
	$\bar{X}$	σ	m	$\bar{X}$	σ	m		
							t	P
<i>Човниковий біг 4×9 м, с</i>								
До експерименту	9,44	0,56	0,09	9,35	0,47	0,11	0,633	$>0,05$
Після експерименту	8,93	0,25	0,08	9,21	0,38	0,09	2,325	$<0,05$
<i>Стрибок в довжину з місця, см</i>								
До експерименту	225,2	14,49	2,32	227,3	15,16	2,43	0,625	$>0,05$
Після експерименту	238,1	13,51	2,19	229,8	19,2	2,63	2,318	$<0,05$

Після проведення експерименту результати достовірно відрізнялись ($p<0,05$). В курсантів ЕГ результат зріс на 12,9 см (5,42%) й становив $238,1\pm 2,19$ см. У КГ – на 2,5 см (1,09%) й досяг $229,8\pm 2,63$ см (рис 3.15).

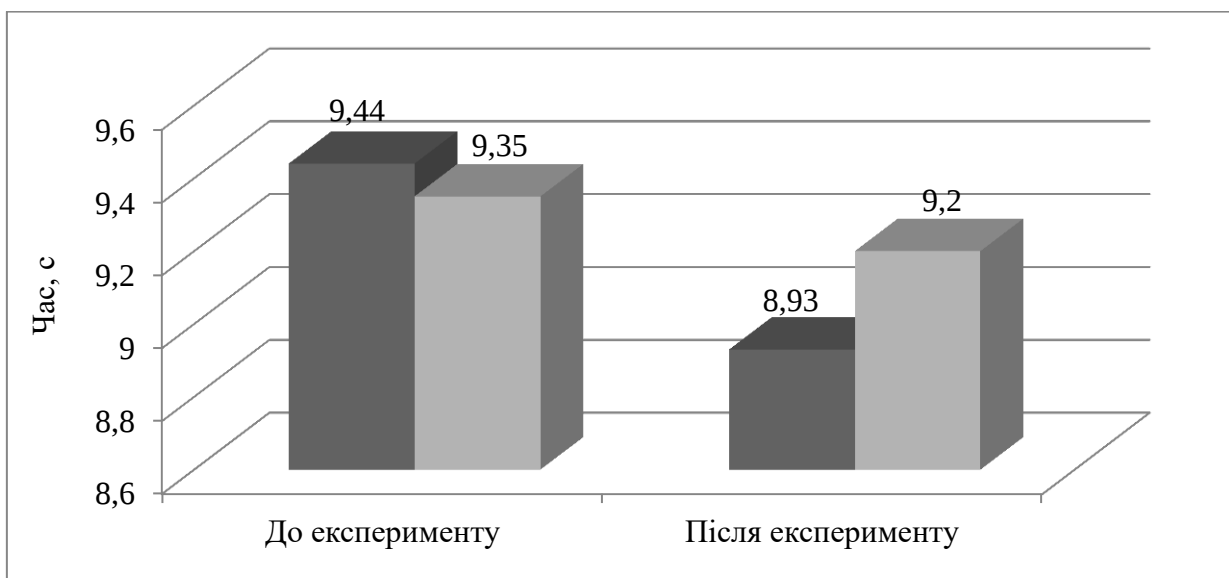

Рис. 3.14. Результати човникового бігу 4×9 м курсантів ЕГ та КГ

■ – курсанти ЕГ ■ – курсанти КГ

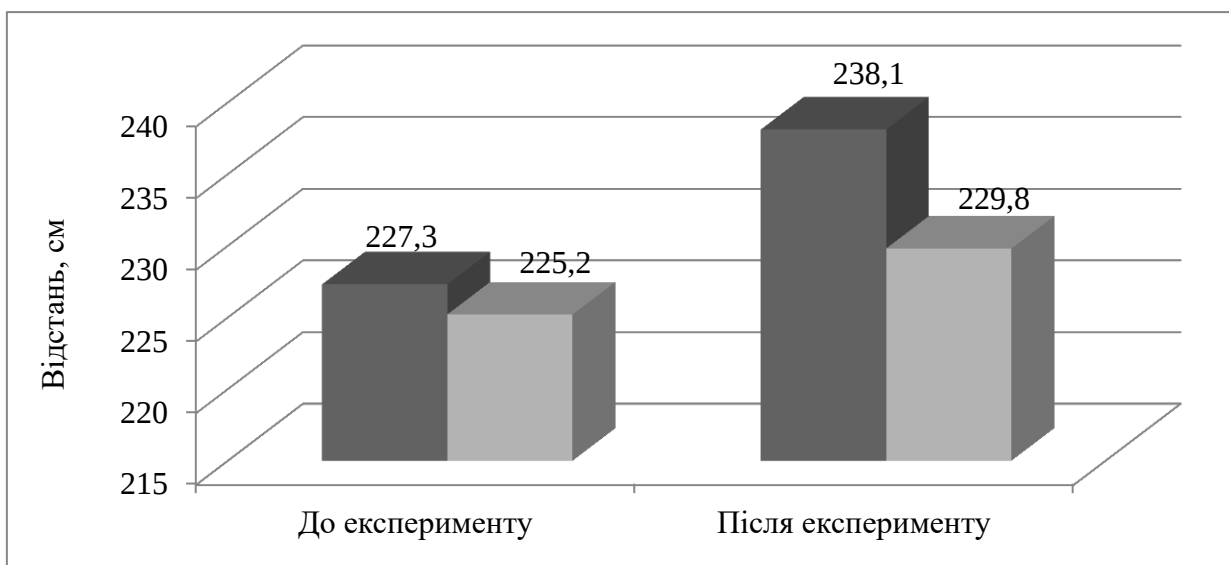

Рис. 3.15. Результати стрибка у довжину з місця курсантів ЕГ та КГ

■ – курсанти ЕГ ■ – курсанти КГ

Отже, результати педагогічного експерименту підтверджують наші припущення щодо необхідності розвитку у курсантів швидкісно-силових якостей («вибухової» сили ніг) та спритності відповідно до розробленої моделі готовності майбутніх правоохоронців до діяльності в небезпечних умовах. Розвиток у курсантів даних якостей сприятиме вчасному реагуванню

у випадку несподіваного нападу супротивника або дій на випередження під час виконання атакуючим підготовчих рухів безпосередньо перед нападом.

Спостереження за збройними сутичками з негативним наслідком для «працівників» показує, що в багатьох випадках їм не вистачало «вибухової» сили ніг під час дій у відповідь на напад супротивника. Хоча за рахунок наявності у курсантів ЕГ знань щодо особливостей прояву підготовчих рухів перед виконанням атакуючих дій їм частково вдавалося компенсувати час, який курсантами КГ витрачався на оцінку ситуації та прийняття рішення виконувати захисні дії.

Для розвитку у майбутніх правоохоронців спеціальних фізичних якостей, які надаватимуть їм перевагу під час зіткнення з озброєним супротивником, слід застосовувати в навчально-педагогічному процесі різні види навчально-тренувальних сутичок із комплексним використанням методу вправ. Під час проведення навчально-тренувальних сутичок важливим є виконання дій супротивником відповідно до моделі рухової та мотиваційної поведінки. Атакуючі дії за просторовими та швидкісними характеристиками повинні бути максимально наближеними до реальних.

3.3. Розробка цільової педагогічної програми на основі обґрунтованої методики формування рухових умінь та навичок курсантів вищих навчальних закладів МВС України у процесі занять зі спеціальної фізичної підготовки

Результати експериментальних досліджень сформованості рухових умінь та навичок майбутніх правоохоронців для досягнення стану готовності до діяльності в умовах зіткнення з озброєним супротивником дозволили приступити до розробки цільової педагогічної програми навчання курсанта зі спеціальної фізичної підготовки. Завданнями програми є навчання та виховання майбутніх правоохоронців з метою формування у них спеціальних умінь та навичок у застосуванні засобів фізичного впливу, розвитку не лише психофізичних, а й загальнолюдських особистісних якостей, які в сукупності

становлять модель готовності майбутнього працівника міліції до діяльності в небезпечних умовах.

Цільова педагогічна програма включає:

1) наділення майбутніх правоохоронців комплексом спеціальних теоретичних знань щодо моделей рухової та мотиваційної поведінки супротивника й просторово-часових характеристик основних способів нападу;

2) формування на базі набутих теоретичних знань спеціальних рухових умінь та навичок й розвиток необхідних фізичних та психологічних якостей.

Розробка цільової педагогічної програми спирається на раціональний розподіл тематики занять, спрямованої на засвоєння необхідних знань, умінь і формування навичок у цілому.

Запропонована педагогічна програма ґрунтується на використанні загально педагогічних та специфічних принципів фізичного виховання. Відповідно до розробленої програми на першому етапі навчання заняття слід проводити в умовах спортивних приміщень, а згодом перенести в умови, що відповідають реальній обстановці. Вивчення техніки самозахисту в обумовлених ситуаціях повинно займати 30-40 % навчального часу, а 60-70 % відводитись на відпрацювання дій в умовах несподіваного нападу та з додатковими труднощами. На початку занять доцільним є надання вправ, що розвивають у тих, хто займається, такі якості, як зосередженість і увагу. Крім цього, у навчальному процесі необхідно пропонувати моделі ситуацій, на яких можна було б навчатись будувати власну поведінку. Особливе місце в системі підготовки майбутніх правоохоронців повинна займати технологія, яка передбачає швидке включення організму у виконання інтенсивної роботи. Це обумовлено тим, що працівнику під час відбиття нападу озброєного супротивника немає часу для розминки, необхідно діяти швидко та впевнено. Враховуючи це, специфіка занять з курсантами повинна передбачати проведення окремих занять зі скороченою вступною частиною.

Відомо, що успішність будь-якого педагогічного процесу залежить від вдалого вибору засобів навчання та виховання. Головне завдання засобів навчання полягає у забезпеченні навчальної мети завдяки включенню, активізації різноманітних пізнавальних можливостей курсанта.

Розроблена педагогічна програма передбачає введення теоретичного курсу, який сприятиме наділенню курсантів знаннями щодо:

- формування ситуацій із різним ступенем загрози та визначенням їх критеріїв;
- умов та обставин, в яких виникає небезпека і рівнів її прояву;
- різновидів дій та характеру поведінки супротивника й способу нападаючих або захисних дій;
- обставин в яких можуть використовуватись прийоми, наскільки при цьому вони є ефективними;
- засобів фізичного впливу, умов й середовища їх використання;
- просторових та часових характеристик атакуючих дій;
- основних біомеханічних характеристик нападаючих та захисних дій.

Теоретичний курс також сприяє наділенню майбутніх правоохоронців необхідними знаннями, які направлені на формування умінь зосереджуватись під час виконання прийомів й умінь переходити від розслабленого стану до виконання «вибухових» дій при застосуванні заходів фізичного впливу.

Запропонована педагогічна програма з СФП передбачає застосування словесних, наочних та практичних методів навчання. Для формування необхідних рухових умінь та навичок першочерговим є застосування практичних методів, із яких найефективнішим у випадку формування готовності до діяльності в умовах ризику є навчально-тренувальні сутички, під час яких у курсантів формуються спеціальні рухові умінні та навички у застосуванні засобів фізичного впливу й частково бійцівські якості.

Розроблена нами цільова педагогічна програма передбачає використання більшої частини навчального часу для відпрацювання

курсантами захисних дій від нападу озброєного супротивниками в умовах несподіваності та з додатковим труднощами.

У процесі підготовки майбутніх правоохоронців до діяльності в небезпечних умовах навчання та виховання становлять нерозривну єдність. Це пояснюється тим, що готовність визначається також сформованістю у майбутніх спеціалістів особистісних якостей, які сприяють творчому підходу до вирішення складних завдань. Дані якості пов'язані з проявом професійної уваги, емоційної стійкості, відповідальності, патріотичності, оцінкою ступеня ризику й усвідомленням обов'язків, які покладені на нього як на працівника міліції.

В психолого-педагогічній літературі [205, с. 357] відмічається, що процес виховання – це система виховних заходів, спрямованих на формування всебічно і гармонійно розвиненої особистості. Виховання формує внутрішній світ курсанта, проникнути в який дуже важко. Тому воно вимагає таких методик, які давали б змогу не тільки виявляти погляди, переконання і почуття вихованців, а й збагачувати їх духовність, за потреби корегувати якості психіки.

Розроблена цільова педагогічна програма, що направлена на підготовку майбутніх правоохоронців до діяльності в умовах зіткнення із супротивником, озброєним холодною зброєю, передбачає певну послідовність степів виховання, знання особливостей яких дає викладачеві змогу спланувати виховну роботу, передбачивши її зміст і методику проведення. Таких етапів чотири:

- визначення сукупностей рис і якостей особистості, які слід сформувати в курсанта;
- вивчення індивідуальних особливостей курсантів, їх недоліків у характері та поведінці, визначення рис, які ще не сформовані. Знання особистості курсанта, порівняння її з моделлю якостей дає змогу спрогнозувати її розвиток;
- реалізація педагогічної програми шляхом залучення курсантів до

різних видів діяльності, участь у яких сприяє формуванню досвіду поведінки відповідно до моделі;

- самостійна робота курсанта над собою.

Комплексне використання методик навчання та виховання сприятиме більш ефективній підготовці курсантів, які за своїми якостями будуть наближуватися до моделі готовності майбутніх спеціалістів до діяльності в небезпечних умовах.

Проведена нами систематизація знань щодо поведінки озброєного супротивника, яка сприяла теоретичні розробці авторської методики навчання та практична її перевірка під час педагогічного експерименту, доводить, що у навчальній програмі слід розподіляти час на теоретичний та практичний блоки, що тісно пов'язані між собою. Тобто, необхідно дотримуватись основного принципу: від знань та умінь – до навичок.

До складу теоретичного блоку слід включити необхідний матеріал, який озброюватиме майбутніх правоохоронців знаннями щодо оцінки ступеня небезпеки ситуації, що виникла, прийняття вірних рішень, позиційного розташування до супротивника тощо. Наближення та безпосереднє технічне виконання дій складають практичний блок. Виконання будь-якого одного блоку без іншого не забезпечує достатньої ефективності. Результати проведеного педагогічного експерименту це підтверджують. Отримані в результаті експерименту дані дозволяють удосконалювати навчально-педагогічний процес та сприяти підготовці майбутніх правоохоронців, які здатні ефективно діяти в небезпечних умовах ОСД, забезпечуючи виконання покладених на них завдань.

Висновки до 3 розділу

1. Досліджено ефективність впровадження авторської методики формування спеціальних рухових умінь та навичок курсантів вищих навчальних закладів МВС України.

2. У результаті проведеного педагогічного експерименту, який передбачав тестування теоретичної та практичної підготовленості, встановлено, що рівень знань, на основі яких формуються уміння та навички у застосуванні засобів фізичного впливу, наприкінці експерименту у курсантів ЕГ становив $87,2 \pm 0,89$ балів, що достовірно ($p < 0,001$) відрізнявся від курсантів КГ, в яких він становив відповідно $42,3 \pm 0,96$ балів. Цьому сприяло введення в навчальний процес із СФП теоретичного розділу.

3. Результати тестування практичної підготовленості курсантів ЕГ та КГ після проведення педагогічного експерименту показали достовірну різницю в кількості успішних сутичок ($p < 0,001$). А саме, під час спланованого нападу збоку супротивника кількість збройних сутичок із позитивним наслідком для курсантів ЕГ підвищилась на 52,1 %, в КГ на 28,6 % й відповідно успішність становила 78,9 % та 53,5 % ($p < 0,001$). В умовах несподіваного зіткнення в курсантів ЕГ успішність сутичок досягла – 88,4 %, КГ – 62,6 %, тобто зросла на 53,6 %, та 30,2 % відповідно ($p < 0,001$). Загальна успішність сутичок підвищилась у курсантів ЕГ на 52,9%, в курсантів КГ на 29,6% та відповідно становила 83,6% та 58,1% ($p < 0,001$). Такі результати свідчать про позитивний вплив навчально-тренувальних занять за авторською методикою на формування у курсантів спеціальних рухових умінь та навичок необхідних для ефективної діяльності в умовах нападу супротивника, озброєного холодною зброєю.

4. Використання методу аутогенного тренування сприяло розвитку у курсантів ЕГ необхідних психологічних якостей, що підтверджується більш впевненою та рішучою їх поведінкою у ситуаціях, які передували безпосередньому контакту з озброєним супротивником. Тестування

психологічних якостей курсантів ЕГ та КГ дозволило встановити, що після проведення експерименту показники розділення та об'єму уваги (за методикою «Відшукування чисел») мали достовірну різницю у рівні їх прояву ($p < 0,05$), покращились на 8,86% та 3,83% й становили відповідно $5,87 \pm 0,1$ та $5,48 \pm 0,15$ ум. од. Показники концентрації та стійкості уваги (за методикою «Коректурна проба») після проведення експерименту також достовірно відрізнялися ($p < 0,05$). В курсантів ЕГ даний показник становив $809,65 \pm 6,36$ ум. од., у КГ – $789,14$ ум.од. й відповідно підвищився на 32,12% та 29,7%. В показниках емоційної стійкості після проведення експерименту достовірної різниці не встановлено ($p > 0,05$). У курсантів ЕГ даний показник покращився на 5,83% й становив $5,15 \pm 0,13$ ум. од., у КГ – на 2,48% й становив $4,84 \pm 0,12$ ум. од. відповідно.

5. Застосування різних видів навчально-тренувальних сутичок та спеціальних фізичних вправ сприяло розвитку у курсантів швидкісно-силових якостей («вибухової» сили ніг) та спритності. Тестування спеціальних фізичних якостей показало достовірну різницю ($p < 0,05$) у рівні їх прояву після проведення експерименту. А саме, результат стрибка в довжину з місця в курсантів ЕГ зріс на 12,9 см (5,71%) й становив $238,1 \pm 2,19$ см. У курсантів КГ – на 2,5 см (1,5%) й досяг $229,8 \pm 2,63$ см ($p < 0,05$). Результати човникового бігу 4×9 м на кінець експерименту у курсантів ЕГ становили $8,93 \pm 0,08$ с, КГ – $9,21 \pm 0,09$ с ($p < 0,05$) й покращились на 5,42% та 1,09% відповідно.

6. За результатами проведеного педагогічного експерименту розроблено цільову педагогічну програму, яка базується на обґрунтованій методиці формування рухових умінь та навичок курсантів вищих навчальних закладів МВС України та передбачає поділ навчального часу на теоретичну та практичну частини. Використання будь-якого одного блоку без іншого не забезпечуватиме достатньої ефективності навчально-педагогічного процесу.

Матеріали розділу опубліковані в таких публікаціях [33, 181].

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено нове розв'язання проблеми формування рухових умінь та навичок курсантів вищих навчальних закладів МВС України, що знайшло своє відображення в теоретичному обґрунтуванні та впровадженні авторської методики навчання.

Результати проведеного дослідження засвідчили ефективність розв'язання поставлених завдань і дали підстави для формулювання таких висновків:

1. За результатами аналізу літературних джерел встановлено, що сформованість рухових умінь та навичок у застосуванні засобів фізичного впливу в комплексі з розвинутими особистісними якостями є одним із визначальних показників ефективності діяльності майбутніх працівників міліції в небезпечних ситуаціях.

З'ясовано, що рухові уміння та навички у працівників міліції повинні бути сформованими до стану готовності ефективно застосовувати заходи фізичного впливу. Готовність працівників міліції до ефективної діяльності в умовах зіткнення з озброєним правопорушником визначається наявністю спеціальних теоретичних знань, що стосуються поведінки супротивника перед виконанням нападу, просторово-часових параметрів атакуючих дій; сформованістю на цій базі умінь та навичок у застосуванні засобів фізичного впливу; розвитком психофізичних та особистісних якостей.

2. Аналіз чинної системи СФП у вищих навчальних закладах МВС України виявив низку причин, що знижують її ефективність: на заняттях не достатньо забезпечується засвоєння курсантами знань, що стосуються моделей виникнення та перебігу ситуацій збройного зіткнення; відпрацювання прийомів захисту та обеззброєння відбувається без урахування відчуття небезпеки; умовний супротивник не відповідає параметрам реального злочинця та інші.

3. На основі опитування працівників практичних підрозділів та

аналізу ситуацій реального зіткнення з озброєним правопорушником виділено зовнішні та внутрішні фактори, що впливають на прийняття рішення супротивником щодо нападу на правоохоронця. До зовнішніх належать фактори контрольовані працівником, та ситуаційні (некеровані) фактори; до внутрішніх – психологічний стан правопорушника на момент зіткнення, його підготовленість та рівень мотивації. Досліджено ряд зовнішніх ознак у поведінці супротивника, які знаходяться у взаємозв'язку й визначають його спрямованість до нападу, а саме: специфіка ходи при наближенні, наявність зброї, особливості поведінки та психологічний стан на момент зіткнення.

4. За допомогою біомеханічних методів дослідження експериментально визначено просторово-часові й силові параметри атакуючих дій. З'ясовано, що несподіване зіткнення з правопорушником відрізняється від спланованого нападу з його боку. Встановлено, що при виконанні супротивником нападу з дистанції 0,5–0,7 м, в умовах несподіваного зіткнення з правоохоронцем загальний час атакуючої дії становить $1,05 \pm 0,093$ с, під час спланованого нападу – $0,45 \pm 0,03$ с. У випадку нападу із дистанції 1 м тривалість атакуючої дії при несподіваному зіткненні – $1,12 \pm 0,07$ с, під час спланованого нападу – $0,56 \pm 0,028$ с. При нападі з «навалюванням» (дистанція 2-2,5 м) час атакуючої дії становить – $2,22 \pm 0,35$ с та $1,26 \pm 0,02$ с відповідно. У випадку проведення атакуючих дій при швидкому наближенні, захопленні за одяг та виконанні удару (дистанція 2-2,5 м) тривалість становить – $2,33 \pm 0,42$ с та – $1,37 \pm 0,19$ с.

На основі проведених досліджень розроблено ситуаційні моделі рухової та мотиваційної поведінки супротивника, які візуально показують алгоритм поведінки правопорушника, що призводить до нападу на працівника міліції. Застосування даних моделей в навчальному процесі з СФП сприяє ефективнішому формуванню необхідних рухових умінь та навичок курсантів.

Експериментально обґрунтовано дії у відповідь на напад супротивника, озброєного холодною зброєю й розроблено модель готовності майбутнього правоохоронця до діяльності в небезпечних умовах. Дана модель візуально показує, яким комплексом знань, умінь, навичок та розвинених психологічних й фізичних якостей необхідно володіти майбутньому правоохоронцю для отримання переваги в умовах зіткнення із супротивником, озброєним холодною зброєю. Використовуючи біомеханічні методи дослідження визначено середньостатистичні показники якісних характеристик курсантів, що забезпечують успішне відбиття нападу озброєного супротивника.

5. Розроблено та експериментально перевірено авторську методику формування рухових умінь та навичок курсантів вищих навчальних закладів МВС України. Сутність методики полягає у забезпеченні засвоєння знань, що стосуються моделей виникнення та перебігу ситуацій збройного зіткнення, та формуванням на цій базі спеціальних умінь та навичок у застосуванні засобів фізичної впливу. Розвиток необхідних психологічних якостей відбувається під час проведення навчально-тренувальних сутичок та за рахунок використання методів аутогенного тренування.

6. Заняття за авторською методикою сприяли більш вираженому зростанню рівня сформованості у курсантів рухових умінь та навичок у застосуванні засобів фізичного впливу під час протиборства із супротивником, озброєним холодною зброєю ($p < 0,001$), ніж за чинною системою підготовки. Впровадження авторської методики дозволило підвищити загальну успішність сутичок у курсантів ЕГ на 52,9%, в курсантів КГ на 29,6% та відповідно довести її до 83,6% та 58,1% ($p < 0,001$).

Підвищено швидкісно-силові якості курсантів ЕГ на 5,45% ($p < 0,05$), розвиток спритності на 5,71% ($p < 0,05$). Покращено показники розділення та об'єму уваги на 8,86% ($p < 0,05$), концентрації та стійкості уваги на 32,12% ($p < 0,05$), емоційної стійкості на 5,83% ($p > 0,05$). Позитивна динаміка отриманих результатів педагогічного експерименту підтверджена

використанням методів математичної статистики, чим доведено ефективність розробленої методики.

Дисертаційна робота не вирішує всіх аспектів досліджуваної проблеми щодо формування рухових умінь та навичок курсантів вищих навчальних закладів МВС України. Зокрема, подальшого дослідження потребують засоби та методи формування та діагностування бійцівських якостей у майбутніх правоохоронців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Аболин Л. М. Психологические механизмы эмоциональной устойчивости человека / Л. М. Аболин. – Казань : Изд-во Казанского университета, 1987. – 262 с.
2. Абульханова-Славская К. А. Типологический подход к личности профессионала / К. А. Абульханова-Славская // Психологические исследования проблемы формирования личности профессионала. – М., 1991. – С. 58 – 66.
3. Авдеев В. В. Психологические основы повышения эффективности деятельности работников органов внутренних дел в экстремальных ситуациях : [учебное пособие] / В. В. Авдеев. – М., 1988. – 46 с.
4. Александров Д. О. Психологічне забезпечення оперативно-службової діяльності працівників міліції. Професійна психологічна підготовка працівників оперативних підрозділів : [навчально-методичний посібник] / Д. О. Александров, В. Г. Андросюк. – К. : НАВСУ, 2003. – 183 с.
5. Алексеев Н. А. Социально-педагогический аспект формирования нравственно-волевой личности курсанта, занимающегося физической подготовкой / Н. А. Алексеев, В. П. Зайцев // Физическое воспитание студентов творческих специальностей. – Харків, 2002. – № 2. – С. 59 – 66.
6. Ананченко К. В. Техніко-тактична підготовка дзюдоїстів високого класу на основі аналізу модельних характеристик : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з фіз. виховання і спорту : спец. 24.00.01. «Олімпійський та професійний спорт» / К. В. Ананченко; Харк. держ. акад. фіз. культури. – Х., 2006. – 19 с.
7. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания / Б. Г. Ананьев. – Санкт-Петербург : «Питер», 2001. – 442 с.
8. Андросюк В. Г. Адаптація випускників вищих навчальних закладів МВС України до службової діяльності : психолого-педагогічні рекомендації / В. Г. Андросюк, Л. І. Казміренко, І. Г. Кириченко. – К. : НАВСУ, 2001. – 46 с.

9. Андросюк В. Г. Юридична психологія : [підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. і фак.] / В. Г. Андросюк, Л. І. Казміренко, Я. Ю. Кондратьєв. – К. : Видавничий Дім „Ін Юре”, 1999. – 352 с.

10. Андросюк В. Г. Які якості вимагаються від працівника міліції : методологічні засади розробки професіограм та кваліфікованих характеристик / В. Г. Андросюк, Л. І. Казміренко, Г. О. Юхновець // Науковий вісник Української академії внутрішніх справ. – К. : НАВСУ, 1996. – № 1. – С. 105 – 116.

11. Анохин П. К. Философские аспекты теории функциональной системы / П. К. Анохин // Избран. труды. – М. : Наука, 1978. – 400 с.

12. Анохін Є. Д. Зміст та методика проведення занять з рукопашного бою : [навчально-методичний посібник] / Є. Д. Анохін, І. О. Боринський, С. А. Єрємін, Б. В. Климович, Д. О. Логінов, – К. : Друкарня ГШ ЗСУ, 2008. – 173 с.

13. Антоненко С. А. Експериментальне обґрунтування методики формування навичок рукопашного бою фахівців податкової міліції в системі професійного навчання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з фіз. виховання і спорту : спец. 24.00.02. «Фізична культура, фізичне виховання різних груп населення» / С. А. Антоненко; Харк. держ. акад. фіз. культури. – Харків, 2005. – 18 с.

14. Антоненко С. А. Формування рухових навичок рукопашного бою і психологічної стійкості майбутніх співробітників правоохоронних органів / С. А. Антоненко // Актуальні проблеми фізичної культури і спорту. – Харків, 2005. – № 6 – 7. – С. 125 – 129.

15. Ануфрієв М. І. Основи спеціальної фізичної підготовки працівників органів внутрішніх справ : [навчальний посібник] / М. І. Ануфрієв, С. Є. Бутов, О. Ф. Гіда, С. М. Решко. – К., 2003. – 336 с.

16. Арзютов Г. Н. Многолетняя подготовка в спортивных единоборствах / Г. Н. Арзютов. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 1999. – 410 с.

17. Арзютов Г. Н. Модельные характеристики личностных

особенностей дзюдоиста, как факторы эффективности и надежности соревновательной деятельности / Г. Н. Арзютов // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту : науковий журнал. – Харків : ХХІІІ. – 1999. – № 12. – С. 43 – 50.

18. Артем'єв В. О. Шляхи удосконалення процесу навчання прийомам фізичного впливу курсантів навчальних закладів МВС / В. О. Артем'єв, О. А. Ярещенко // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту : науковий журнал. – Харків, 2005. – № 23. – С. 97 – 99.

19. Артюшенко А. О. Вольові якості школярів і методики їх оцінки / А. О. Артюшенко // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту : науковий журнал. – Харків, 2001. – № 18. – С. 31 – 35.

20. Артюшенко А. О. Особливості прояву вольових зусиль в учнів різного віку при виконанні фізичних вправ статичного й динамічного характеру / А. О. Артюшенко, Р. В. Безрукавий, П. О. Артюшенко // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту : науковий журнал. – Харків, 2006. – № 5. – С. 5 – 8.

21. Асмолов А. Г. Психология личности : [учебник] / А. Г. Асмолов – М. : Изд-во МГУ, 1990. – 367 с.

22. Бабаян К. Л. Факторная структура волевых качеств спортсменов / К. Л. Бабаян // Теория и практика физической культуры. – М., 1977. – № 10. – С. 21 – 24.

23. Бабенко В. Г. Заходи фізичного впливу. Методичні рекомендації по проведенню занять / В. Г. Бабенко, О. В. Попов, І. В. Янко. – К. : 2001. – 24 с.

24. Бабенко В. Г. Формування мотивації фізичної підготовки в системі професійної освіти працівників МВС України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / В. Г. Бабенко. – К., 2005. – 19 с.

25. Бабовоз С. П. Специальная тактика по пересечению массовых

беспорядков и задержанию вооруженных преступников / С. П. Бабовоз, В. А. Даровских. – Минск, 1990. – 59 с.

26. Багас О. П. Особливості психофізичної готовності слухачів Академії Прикордонних військ / О. П. Богас // Фізична культура, спорт та здоров'я нації : Зб. наук. праць. – Ч. 2. – Київ; Вінниця, 1998. – С. 221 – 224.

27. Бака М. М. Фізичне і військово-патріотичне виховання молоді : [навч.-метод. посіб. для викл. фіз. виховання] / М. М. Бака, В. П. Корж. – К. : Книга пам'яті України, 2001. – 464 с.

28. Балл Г. О. Про психологічні засади формування готовності до професійної праці / Г. О. Балл // Психолого-педагогічні проблеми професійної освіти. – К. : ІСДО, 1994. – С. 98 – 100.

29. Барабанщиков А. В. Военная педагогика и психология : [учебное пособие] / А. В. Барабанщиков. – М. : Воениздат, 1989. – 240 с.

30. Барко В. І. Професійний відбір кадрів до органів внутрішніх справ (психологічний аспект) : монографія / В. І. Барко. – К. : Ніка-Центр, 2002. – 296 с.

31. Бернштейн Н. А. Очерки по физиологии движений и физиологии активности / Н. А. Берштейн. – М. : Медицина, 1966. – 349 с.

32. Бондаренко В. В. Вдосконалення методики навчання прийомам затримання супротивника, озброєного холодною зброєю / В. В. Бондаренко // Проблеми та тенденції розвитку рукопашної підготовки військовослужбовців. – К. : НУОУ, 2011. – С. 106 – 111.

33. Бондаренко В. В. Ефективність впровадження методики формування психофізичної готовності майбутніх правоохоронців до діяльності в умовах ризику / В. В. Бондаренко // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту : науковий журнал. – Харків : ХОВНОКУ – ХДАДМ, 2011. – С. 10 – 13.

34. Бондаренко В. В. Компоненти успішності виконання захисних дій при нападі супротивника озброєного холодною зброєю / В. В. Бондаренко // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і

спорту : науковий журнал. – Харків : ХОВНОКУ – ХДАДМ, 2010. – № 3. – С. 11 – 13.

35. Бондаренко В. В. Модель якостей працівника міліції, яка надає йому перевагу в умовах несподіваного зіткнення з озброєним супротивником / В. В. Бондаренко // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка. – Чернігів : ЧНПУ, 2010. – Вип. 81. – С. 136 – 140.

36. Бондаренко В. В. Специфіка підготовчих дій при нападі супротивника, озброєного ножом / В. В. Бондаренко // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка. – Чернігів : ЧДПУ, 2009. – Вип. 69. – С. 41 – 45.

37. Бондаренко В. В. Шляхи вирішення проблеми формування у курсантів спеціальних якостей, необхідних для успішного протистояння нападу озброєного супротивника // В. В. Бондаренко // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту : науковий журнал. – Харків : ХОВНОКУ – ХДАДМ, 2010. – № 10. – С. 7 – 8.

38. Бондаренко В. В. Шляхи розв'язання проблеми затримання супротивника, озброєного холодною зброєю / В. В. Бондаренко // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка. – Чернігів : ЧДПУ, 2009. – Вип. 67. – С. 257 – 260.

39. Бородиев А. Н. Динамика русского рукопашного боя. Стил В. Спиридонова, А. Кадочникова / А. Н. Бородиев. – Х. : Спорт-пресс, 2002. – 160 с.

40. Бородич А. А. Физическая подготовка работников милиции к действиям по задержанию вооруженного преступника / А. А. Бородич // Проблемы совершенствования боевой и физической подготовки в учебных заведениях МВД СССР; Материалы всесоюзной научно-практической конференции. – Омск : Омская высшая школа милиции МВД СССР, 1982. – С. 99 – 103.

41. Бородін Ю. А. Динамика взаємосвязи оценки по рукопашному бою

и показателей физической подготовки в процессе обучения курсантов Национальной академии внутренних дел Украины / Ю. А. Бородин, А. Н. Максимцов // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту : науковий журнал. – Харків, 2002. – № 20. – С. 78 – 85.

42. Бріскін Ю. А. Оцінювання готовності спортсмена до оптимального рішення в ситуації спортивного двобою (на матеріалі дослідження спортсменів – фехтувальників) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна і вікова психологія» / Ю. А. Бріскін. – К., 1998. – 23 с.

43. Будагьянц Г. Н. Этапы обучения технике рукопашного боя : [учебно-методическое пособие] / Г. Н. Будагьянц, С. В. Попов, Н. Б. Анисов, В. В. Серебряк. – Луганск : РИО ЛГУВД имени Э. А. Дидоренко, 2008. – 64 с.

44. Будгьянц Г. Н. О некоторых специфических методических приемах специальной подготовки работника криминальной милиции / Г. Н. Будгьянц, А. Н. Литвинов // Материалы международной научно-практической конференции «Человеческий фактор в повышении эффективности деятельности правоохранительных органов». – Луганськ, 1995. – С. 150 –151.

45. Булочко К. Т. Обучение рукопашному бою / К. Т. Булочко. – М. : Воениздат, 1942. – 86 с.

46. Бурцев Г. А. Основы рукопашного боя / Г. А. Бурцев, С. Г. Малащенко. – М. : Воениздат, 1991. – 208 с.

47. Вако И. И. Формирование эмоциональной и волевой устойчивости сотрудников органов внутренних дел посредством физических упражнений / И. И. Вако // Фізична культура, спорт та здоров'я нації. III міжнародна науково-практична конференція. – Київ – Вінниця, 1998. – Ч.1. – С. 11 – 13.

48. Варваров В. И. Командир и подчиненные / В. И. Варваров, Л. Е. Мерзляк. – М. : Воениздат, 1986. – 166 с.

49. Васильев В. Л. Юридическая психология / В. Л. Васильев – [3-е изд.] – СПб : Издательство «Питер», 2000. – 624 с.

50. Вихляев Ю. Н. Активизированная аутогенная тренировка, как метод формирования моральных качеств будущих учителей и тренеров / Ю. Н. Вихляев // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту : науковий журнал. – Харків, 2005. – № 10. – С. 13 – 17.

51. Волков В. Н. Курс самозащиты без оружия «Самбо» : [учебное пособие для школ НКВД]. Ч 1 / В. Н. Волков. – М. : 1940. – 272 с.

52. Воронова В. І. Психологія спорту : [навчальний посібник] / В. І. Воронова. – К. : Олімпійська література, 2007. – 298 с.

53. Выготский Л. С. Педагогическая психология / Л. С. Выготский. – М. : Педагогика, 1991. – 479 с.

54. Галімов А. В. Особливості психофізичної готовності майбутніх офіцерів-прикордонників до роботи з підлеглими / А. В. Галімов // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту : науковий журнал. – Харків, 2003. – № 23. – С. 192 – 199.

55. Гаткин Е. Все о самбо / Е. Гаткин. – М. : АСТ : Астрель; Владимир : ВКТ, 2008. – 349с.

56. Гіжевський В. К. Методичні рекомендації щодо психологічної особливості спілкування працівників патрульно-постової служби міліції з різноманітними категоріями громадян / В. К. Гіжевський, В. Ф. Годованець, Т. В. Малкова. – К. : УАВС, 1996 – 22 с.

57. Горелов І. Ю. Психологічна готовність працівників ОВС до застосування вогнепально-силового впливу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.09 «Психологія діяльності в особливих умовах» / І. Ю. Горелов; Університет цивільного захисту України. – Харків, 2008. – 19 с.

58. Горлинич О. О. Позитивний вплив занять спортом на учбову та службову діяльність курсантів військового навчального закладу / О. О. Горлинич // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту : науковий журнал. – Харків, 2007. – № 5. –

С. 5 – 7.

59. Дворник Г. М. Формирование профессионально-прикладных навыков самозащиты без оружия на основе метода моделирования динамических ситуаций : автореф. дис. на стиск. науч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теория и методика физического воспитания и спортивной тренировки» / Г. М. Дворник; Белорусский ин-т физ. культуры. – Минск, 1987. – 19 с.

60. Дворякин И. А. Ударные приемы обезоруживания : [учебно-методическое пособие] / И. А. Дворякин. – М. : Московская высшая школа милиции МВД СССР, 1984. – 58 с.

61. Дементьев П. В. Нападение и защита / П. В. Дементьев. – Запорожье, ИПК «Запоріжжя», 1994. – 144 с.

62. Деминский А. Ц. Педагогический контроль за развитием специальных способностей фехтовальщиков в процессе многолетней подготовки : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теория и методика физического воспитания и спортивной тренировки» / А. Ц. Деминский. – К., 1986. – 23 с.

63. Демьяненко Ю. П. Влияние физических нагрузок и физической подготовленности на профессиональную деятельность, связанную с быстротой и точностью движений : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теория и методика физического воспитания и спортивной тренировки» / Ю. П. Демьяненко. – Л., 1963. – 22с.

64. Дубова І. О. Психологічні особливості професійного спілкування працівників міліції в екстремальних умовах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.06 «Юридична психологія» / І. О. Дубова. – Київ, 2003. – 19 с.

65. Дунин Г. С. Психологическая готовность сотрудников МВД России к деятельности в чрезвычайных ситуациях / Г. С. Дунин // Весник Московского университета МВД России. – М., 2006. – № 1. – С. 146 – 154.

66. Дьяченко И. О. Развитие двигательного-координационных

способностей курсантов посредством обучения приемам физического воздействия на вооруженного ножом противника / И. О. Дьяченко, О. Н. Назаренко, О. А. Ярещенко // Право і безпека. – Харків, 2005. – № 4/5. – С. 186 – 188.

67. Дьяченко М. И. Готовность к деятельности в напряженных ситуациях. Психологический аспект / М. И. Дьяченко, Л. А. Кандыбович, В. А. Пономаренко. – Минск : Университетское, 1985. – 206 с.

68. Дяченко В. І. Фахова підготовка майбутнього працівника ОВС : готовність до дій у надзвичайних ситуаціях та професійна усталеність / В. І. Дяченко // Південноукраїнський правничий часопис. – Одеса, 2008. – № 1 – С. 198 – 201.

69. Денисова Л. В. Измерения и методы математической статистики в физическом воспитании и спорте : [учебное пособие] / Л. В. Денисова, И. В. Хмельницкая, Л. А. Харченко. – К. : Олимп. л-ра, 2008. – 127 с.

70. Ємчук О. І. Формування вольових якостей, як чинника психологічної готовності працівника органів внутрішніх справ в процесі спеціальної фізичної підготовки до застосування прийомів рукопашного бою / О. І. Ємчук // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту : науковий журнал. – Харків, 2006. – № 2. – С. 43 – 47.

71. Ермаков С. С. Модели биомеханических систем в организации эффективного действия спортсмена / С. С. Ермаков // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту : науковий журнал. – Харків, 2001. – № 17. – С. 40 – 47.

72. Закон України «Про міліцію». Статут патрульно-постової служби міліції України. – К. : Скіф, 2008. – 150 с.

73. Закон України про міліцію (станом на 15.01.2008 р.). – Х. : «ІГВІНІ», 2008. – 39 с.

74. Закорко И. П. Основные тенденции в методическом обеспечении специальной физической подготовки курсантов в ВУЗах МВД Украины /

И. П. Закорко // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту : науковий журнал. – Харків, 2001. – № 29. – С. 99 – 105.

75. Закорко І. П. Особливості відпрацювання психологічної стійкості у співробітників правоохоронних органів в процесі підготовки до ведення рукопашного поєдинку з озброєним злочинцем / І. П. Закорко // Проблеми пенітенціарної теорії і практики. – К. : РВВ КІВС, 2000. – № 5 – С. 225 – 227.

76. Закорко І. П. Спеціальна фізична підготовка у вищих навчальних закладах МВС України з урахуванням індивідуальних особливостей моторики курсантів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з фіз. виховання і спорту : спец. 24.00.02 «Фізична культура, фізичне виховання різних груп населення» / І. П. Закорко; Нац. ун-т фіз. виховання і спорту України. – К., 2001. – 18 с.

77. Занина Л. В. Основы педагогического мастерства / Л. В. Занина, Н. П. Меньшикова. – Ростов н /Дону : Феникс, 2003. – 288 с.

78. Занюк С. Психология мотивации / С. Занюк. – К. : Эльга-Н, 2002. – 352 с.

79. Зациорский В. М. Спортивная метрология : [учебник] / В. М. Зациорский. – М. : ФиС, 1982. – 256 с.

80. Заярін Г. О. Загальна та спеціальна фізична підготовка працівників міліції / Г. О. Заярін, С. О. Матюхін, О. М. Несін. – Донецьк : ДІВС, 2002. – 304 с.

81. Зонь В. В. Виховання вольових якостей у курсантів вищих військових навчальних закладів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / В. В. Зонь. – К., 2002. – 20 с.

82. Зуброва О. А. Формування професійних особистісних якостей майбутнього учителя-філолога у навчально-виховному процесі класичного університету : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / О. А. Зуброва; Херсон. держ. ун-т. –

Херсон, 2008. – 20 с.

83. Зязюн І. А. Педагогіка добра : ідеали і реалії : [науково-методичний посібник] / І. А. Зязюн. – К. : МАУП, 2000. – 312 с.

84. Иванова Т. В. Культура педагогического общения : монография / Т. В. Иванова. – К. : ЦВП, 1999. – 357 с.

85. Иванов-Катанский С. А. Рукопашный бой : теория и практика / С. А. Иванов-Катанский, Т. Р. Касьянов. – М. : Гранд. Фаир-Пресс, 2003. – 550 с.

86. Игошев К. Е. Типология личности преступника и мотивация преступного поведения / К. Е. Игошев; Горьковская высшая школа МВД СССР. – Горький, 1974. – 168 с.

87. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы : [учебное пособие] / Е. П. Ильин. – СПб. : Питер, 2003. – 508 с.

88. Ильин Е. П. Психология воли / Е. П. Ильин. – СПб. : Питер, 2000. – 288 с.

89. Ильин Е. П. Психофизиология физического воспитания / Е. П. Ильин. – М. : Просвещение, 1980. – 199 с.

90. Ильин Е. П. Психология физического воспитания / Е. П. Ильин. – СПб. : Изд-во РГПУ имени Герцена, 2000. – 486 с.

91. Искрин В. В. Организация занятий по самозащите без оружия методом моделирования и отработки учебно-методических ситуаций / В. В. Искрин. – Ташкент, 1987. – 143 с.

92. Ірхін Ю. Б. Професіограма керівника органу (підрозділу) внутрішніх справ : [практичний посібник] / Ю. Б. Ірхін. – К. : Київський національний університет внутрішніх справ, ДП «Друкарня МВС», 2007. – 35 с.

93. Ірхін Ю. Б. Психологічна підготовка працівників оперативних підрозділів : [навчальний посібник] / Ю. Б. Ірхін. – К. : РВЦ КНУВС, ДП «Друкарня МВС», 2007. – 93 с.

94. Ісаєнко М. М. Формування комунікативних умінь у курсантів

вищих закладів освіти МВС : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04. «Теорія та методика професійної освіти» / М. М. Ісаєнко. – Одеса, 2002. – 21 с.

95. Ісаєнко Т. К. Виховання моральної культури курсантів у педагогічному процесі вищих військових закладів освіти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / Т. К. Ісаєнко. – Харків, 2005. – 20 с.

96. Каверін О. В. Формування психологічної готовності до охорони громадського порядку курсантів вищих навчальних закладів МВС України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд психол. наук : спец. 19.00.06 «Юридична психологія» / О. В. Каверін; Київ. нац. ун-т внутр. справ. – К., 2009. – 19 с.

97. Кадочников А. А. Русский рукопашный бой : науч. основы / А. А. Кадочников. – М. : Рус. стиль, 2003. – 215 с.

98. Казміренко Л. І. Психологічна готовність до дії. / Л. І. Казміренко // Міліція України. – К., 1998. – № 7 – 8. – С. 10 – 11.

99. Калиниченко І. О. Особливості психофізіологічних властивостей та особистісних якостей учнів старших класів загальноосвітніх навчальних закладів різного тип / І. О. Калиниченко // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту : науковий журнал. – Харків, 2003. – № 4. – С. 76 – 83.

100. Каліберда О. Г. Рукопашний бій : [навчальний посібник] / О. Г. Каліберда, А. П. Кухаренко. – Одеса : Юридична література, 2002. – 128 с.

101. Карякин Б. П. Самозащита / Б. П. Карякин. – М. : Сов. спорт, 1991. – 80 с.

102. Келлер В. С. Деятельность спортсменов в вариативных конфликтных ситуациях / В. С. Келлер. – К. : Здоров'я, 1977. – 182 с.

103. Кириленко Т. С. Психологія спорту. Регуляція психічних станів / Т. С. Кириленко. – К. : Інститут післядипломної освіти Київського

Національного університету імені Тараса Шевченка, 2002. – 112 с.

104. Кін Є. В. Сучасні технології навчання працівників ОВС прийомам рукопашного бою : [навчальний посібник] / за ред. В. О. Тюріної. – К. : Наук. Світ, 2001. – 72 с.

105. Коваленко Г. П. Боевое самбо : техника, тактика и правомерность применения : учебное пособие / Г. П. Коваленко. – М. : МВШ МВД СССР, 1987. – 64 с.

106. Козловська І. М. Теоретичні проблеми інтегрування у професійному навчанні / І. М. Козловська // Педагогічна і психологічна наука в Україні. Збірник наукових праць. Т. 5 : Неперервна професійна освіта : теорія і практика. – К. : Педагогічна думка, 2007. – С. 138 – 146.

107. Козяр М. М. Педагогічні основи виховання у курсантів навчальних закладів системи МВС відповідального ставлення до виконання своїх обов'язків : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / М. М. Козяр. – К., 1998. – 18 с.

108. Колтунець М. И. Самооборона. Самоучитель / М. И. Колтунець. – Ростов на Дону : Феникс, 2003. – 416 с.

109. Колюхов В. Г. Анализ и структура психологических факторов самозащиты / В. Г. Колюхов, В. М. Покровский // Проблемы совершенствования боевой и физической подготовки в учебных заведениях МВД СССР. – Омск, 1982. – С. 116 – 118.

110. Комяга А. В. Тренування курсантів (працівників ОВС) для дій у штатних і екстремальних ситуаціях / А. В. Комяга // Південноукраїнський правничий часопис. – О., 2008. – № 1 – С. 205 – 206.

111. Кондрашова Л. В. Методика подготовки будущих учителей к педагогическому взаимодействию с учащимися / Л. В. Кондрашова. – М. : Прометей, 1990. – 160 с.

112. Корнєв О. М. Професійно-психологічна підготовка працівників підрозділів швидкого реагування міліції України : автореф. дис. на здобуття

наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.06 «Юридична психологія» / О. М. Корнєв. – К., 2001. – 18 с.

113. Криволапчук В. О. Тактика дій працівників міліції у типових та екстремальних ситуаціях під час виконання службових обов'язків із охорони громадського порядку : [навчально-методичний посібник] / В. О. Криволапчук, А. С. Васильєв. – К. : ВПЦ МВС України, 2006. – 133 с.

114. Кубіцький С. О. Система оцінювання готовності майбутніх офіцерів до професійної діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / С. О. Кубіцький. – К., 2001. – 20 с.

115. Кубіцький С. О. Структура професійної готовності майбутніх офіцерів / С. О. Кубіцький // Психологія на перетині тисячоліть. – Київ : Гнозис. – 1998. – Т.2. – С. 230 – 238.

116. Кузьмина Н. В. Способности, одаренность, талант учителя / Н. В. Кузьмина – Л., 1985. – 54 с.

117. Кухтій С. Моделювання техніко-тактичних дій дзюдоїстами у змагальній сутичці / С. Кухтій // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту : науковий журнал. – Харків, 2004. – № 15. – С. 86 – 91.

118. Лаврентьєв О. М. Застосування прийомів рукопашного бою в обмежених умовах / О. М. Лаврентьєв // Молода спортивна наука України : збірник наукових праць в галузі фізичної культури та спорту. – Львів, 2004. – Т. 1. – С. 228 – 230.

119. Лапутин А. Н. Дидактическая биомеханика : проблемы и решения / А. Н. Лапутин // Наука в олимпийском спорте. – К., 1995. – № 2. – С. 42 – 51.

120. Лапутин А. Н. Практическая биомеханика / А. Н. Лапутин, В. В. Гамалий, А. А. Архипов и др. – К. : Наук. світ, 2000. – 298 с.

121. Левенець О. А. Професійні вміння у структурі діяльності працівників органів внутрішніх справ / О. А. Левенець // Проблема пенітенціарної теорії і практики : щорічний бюлетень. – К. : КЮІ КНУВС,

2005. – С. 611 – 618.

122. Левитов Н. Д. Психология труда. / Н. Д. Левитов. – М. : Учпедиз., 1963. – 234 с.

123. Левченко А. И. Психологические особенности действия работников милиции в экстремальных условиях / А. И. Левченко, В. В. Серебряков // Материалы международной научно-практической конференции «Человеческий фактор в повышении эффективности деятельности правоохранительных органов». – Луганск, 1995. – С. 138 – 139.

124. Леонтьев А. Н. Проблемы развития психики / А. Н. Леонтьев. – М. : Мысль, 1965. – 246 с.

125. Леонтьев В. П. Техніка обеззброєння противника при ударі ножом / В. П. Леонтьев // Проблеми та тенденції розвитку рукопашної підготовки військовослужбовців. Матеріали міжвідомчого науково-методичного семінару. – К. : НУОУ, 2011. – С. 102 – 105.

126. Лефретов В. О. Психологические детерминанты гибели и ранений работников органов внутренних дел : [монография] / В. О. Лефретов, О. В. Тимченко. – Донецк : ДИВД МВД Украины, 2002. – 324 с.

127. Либин А. В. Дифференциальная психология : на пересечении европейских, российских и американских традиций : [учебное пособие для студентов высших учебных заведений] / А. В. Либин. – М. : Смысл; Издательский центр «Академия», 2004. – 527 с.

128. Линенко А. Ф. Професійна діяльність та готовність до неї / А. Ф. Линенко // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – 1998. – № 2. – С. 168 – 170.

129. Логачов М. Г. Психологічна підготовка особового складу спеціальних підрозділів ОВС до дій в екстремальних ситуаціях : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.06 «Юридична психологія» / М. Г. Логачов; Університет внутрішніх справ. – Харків, 2001. – 16 с.

130. Луговой С. И. Самооборона без оружия. В помощь оперативному

работнику : [учебное пособие] / С. И. Луговой, Е. В. Шаленко, А. М. Посохов. – Харьков, 1990. – 92 с.

131. Лунеев В. В. Мотивация преступного поведения / В. В. Лунеев. – М. : Наука, 1991. – 383 с.

132. Лучшие психологические тесты профотбора и профориентации : описание и руководство к использованию / [под ред. А. Ф. Кудряшова]. – Петрозаводск : Петроком, 1992. – 318 с.

133. Луцак А. Р. Діагностика психофізичної підготовки курсантів навчальних закладів освіти МВС України / А. Р. Луцак. – Івано-Франківськ : ТОВ «Поліскан», 2001. – 78 с.

134. Луцак А. Р. Оптимізація психофізичної підготовки курсантів вищих закладів освіти МВС України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з фіз. виховання і спорту : спец. 24.00.02 «Фізична культура, фізичне виховання різних груп населення» / А. Р. Луцак; Львівський державний ін-т фізичної культури. – Львів, 2001. – 20 с.

135. Луцак А. Р. Основи методики психофізичної підготовки працівника міліції до самооборони без зброї / А. Р. Луцак. – Івано-Франківськ : ТОВ «Поліскан», 2000. – 58 с.

136. Луцак А. Роль спеціальної фізичної підготовки у навчально-тренувальному процесі працівника міліції / А. Луцак // Молода спортивна наука України : збірник наукових статей з галузі фізичної культури та спорту. – Львів : ЛДІФК, 2000. – Вип. 4. – С. 190 – 192.

137. Лях В. И. Вопросы диагностики координационных способностей / В. И. Лях // Теория и практика физ. культуры. – М., 1987. – № 7. – С. 56–58.

138. Мазниченко В. Д. Методологические предпосылки к пониманию сущности и механизмов двигательных навыков / В. Д. Мазниченко // Теория и практика физ. культуры. – М., 1984. – № 7. – С. 49 – 51.

139. Мазуров С. И. О психической устойчивости человека в экстремальных ситуациях / С. И. Мазуров // Личность в системе общественных отношений : тезисы научных докладов психологов к 4-му

съезду общества психологов СССР. – М., 1983. – Ч. 1. – С. 44 – 45.

140. Максименко С. Д. Генезис существования личности / С. Д. Максименко. – К. : Изд-во ООО «КММ». – 2006. – 240 с.

141. Максимцов О. Динаміка взаємозв'язку ефективності навчання рукопашному бою з професійним навчанням курсантів МВС / О. Максимцов // Матеріали наук.-метод. конф. «Фізична підготовка військовослужбовців». – К., 2003. – С. 130 – 134.

142. Малахов М. А. Психолого-педагогічні засади дослідження психологічної готовності майбутніх офіцерів під час навчання у вищому військовому навчальному закладі / М. А. Малахов // Вісник Національної академії оборони України. – 2009. – № 2 (10). – С. 102 – 105.

143. Марчук І. П. Формування професійно-моральних якостей майбутніх працівників правоохоронних органів у вищих навчальних закладах МВС України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / І. П. Марчук. – Кіровоград, 2005. – 25 с.

144. Матвеев Л. П. Теория и методика физической культуры : [учеб. для ин-тов физ. культуры] / Л. П. Матвеев. – М. : ФиС, 1991. – 543 с.

145. Медведев А. Н. Бой при ограниченных возможностях : [учебное пособие для В.С., ВМФ, правоохранительных структур и служб безопасности] / А. Н. Медведев. – М. : ВОСХОД, 1998. – 272 с.

146. Медведев В. С. Кримінальна психологія : [підручник для студ. юрид. спец. ВНЗ] / В. С. Медведев. – К. : Атіка, 2004. – 368 с.

147. Медведев В. С. Психологічний тренінг у системі професійно-психологічної підготовки працівників органів внутрішніх справ // Теорія та досвід застосування тренінгових технологій у практичній психології / В. С. Медведев, Л. І. Цилінко. – К. : КЮІ МВС, 2005. – С. 27 – 32.

148. Методики психодіагностики в спортe : [учебное пособие для студентов педагогических ин-тов по спец. «Физ. воспитание»] / В. Л. Марищук, Ю. М. Блудов, В. А. Плахтиенко, Л. К. Серова. – М. :

Просвещение, 1990. – 256 с.

149. Методы организации и проведения военно-научных исследований по физической подготовке и спорту / [под общ. ред. В. А. Щеголева, М. Т. Лобжа]. – Л. : ВДКИФК, 1991. – 146 с.

150. Минжанов Н. А. Повышение профессионально-психологической подготовленности слушателей учебных заведений органов внутренних дел в процессе физической подготовки : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теория и методика профессионального образования» / Н. А. Минжанов; Акад. МВД СССР. – М., 1992. – 18 с.

151. Мительський В. В. Рукопашний бій як засіб психологічної підготовки військовослужбовців / В. В. Мительський // Актуальні проблеми спеціальної та фізичної підготовки курсантів і студентів вищих навчальних закладів: матеріали науково-практичного семінару. – Львів, 2005. – С. 21 – 24.

152. Мороз Л. І. Основи професійно-психологічного тренінгу : [навчальний посібник] / Л. І. Мороз. – К. : КЮІ МВС, 2004. – 112 с.

153. Мороз Л. І. Теоретичні засади та організація психологічного тренінгу в органах внутрішніх справ : [монографія] / Л. І. Мороз. – К. : Вид. ПАЛИВОДА А. В., 2005. – 228 с.

154. Мосякин В. Н. Самооборона : эффективные приемы защиты на улице / В. Н. Мосякин. – Х. : Книжный клуб «Клуб Семейного Досуга», 2007. – 320 с.

155. Мунтян В. С. Стратегия, технико-тактическая и психологическая подготовка. Стратегия преодоления страха / В. С. Мунтян. – Харьков : ХаГАФК, 2001. – 76 с.

156. М'ясоїд П. А. Загальна психологія : [навчальний посібник] / П. А. М'ясоїд. – К. : Вища школа, 2006. – 487 с.

157. Навчальна програма з фізичного виховання для вищих закладів освіти МВС України. – К. : НАВСУ, 2002. – 24 с.

158. Надирашвили Ш. А. Основные положения общепсихологической

теории установок и формирование личности / Ш. А. Надирашвили // Теория установки и актуальные проблемы психологии. – Тбилиси : «Мецниереба», 1990. – С. 196 – 210.

159. Назаров О. О. Динаміка первинної психологічної адаптації до умов навчання та служби в навчальних закладах МВС України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.01 «Загальна психологія, історія психології» / О. О. Назаров; Ун-т внутр. справ. – Харків, 2000. – 17 с.

160. Начинская С. В. Основы спортивной статистики / С. В. Начинская. – К. : Вища школа, 1987. – 189 с.

161. Небылицын В. Д. Основные свойства нервной системы человека / В. Д. Небылицын. – М., 1966. – 125 с.

162. Непомнящий С. В. Экспериментальное обоснование средств и методов физической подготовки для воспитания профессионально важных физических и психических качеств у работников патрульно-постовой службы милиции : [методические рекомендации] / С. В. Непомнящий. – Волгоград : ВСШ МВД СССР, 1987. – 75 с.

163. Несин А. Н. Развитие эмоционально-волевых качеств – неотъемлемая часть профессионально-прикладной психофизической подготовки курсантов Вузов МВД / А. Н. Несин // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту : науковий журнал. – Харків, 2005. – № 10. – С. 44 – 47.

164. Несін О. Роль компонентів спеціальної фізичної підготовки працівників органів у силовій затримці правопорушників / О. Несін, А. Павлов // Молода спортивна наука України : збірник наукових статей з галузі фізичної культури та спорту. – Львів : ЛДІФК, 2003. – Вип. 7. – Т. 2. – С. 355 – 358.

165. Ознобишин Н. Н. Искусство рукопашного боя / Н. Н. Ознобишин. – М. : НКВД РСФСР, 1930. – 320 с.

166. Перевощиков Ю. О. Удосконалення оціночно-ціннісного

компоненту професійної готовності на заняттях спеціальною фізичною підготовкою / Ю. О. Перевощиков, О. П. Романчук, В. М. Шалаєв // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту : науковий журнал. – Харків, 2003. – № 19. – С. 7 – 13.

167. Петренко К. Г. Удосконалення процесу фізичної підготовки у вищих навчальних закладах МВС України / К. Г. Петренко // Актуальні проблеми спеціальної та фізичної підготовки курсантів і студентів вищих навчальних закладів: матеріали науково-практичного семінару. – Львів, 2005. – С. 28 – 33.

168. Півень М. І. Теоретико-методологічні проблеми формування особистості курсанта засобами фізичної підготовки / М. І. Півень // Міжнародна науково-практична конференція : фізична культура, спорт та здоров'я нації. – Вінниця, 1994. – Ч. 1. – С. 66 – 68.

169. Платонов В. М. Фізична підготовка спортсмена : [навчальний посібник] / В. М. Платонов, М. М. Булатова. – К. : Олімпійська література, 1995. – 320 с.

170. Платонов В. Н. Система подготовки спортсменов в олимпийском спорте. Общая теория и ее практическое приложение / В. Н. Платонов. – К. : Олимпийская литература, 2004. – 808 с.

171. Платонов І. В. Динаміка психологічної готовності майбутніх офіцерів внутрішніх військ до правоохоронної діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 20.02.02. «Військова психологія та педагогіка» / І. В. Платонов. – Хмельницький, 2001. – 17 с.

172. Платонов І. В. Емоційно-вольова готовність майбутніх офіцерів до правоохоронної діяльності / І. В. Платонов // Психологія. Збірник наукових праць. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2001. – Вип. 12. – С. 401 – 407.

173. Платонов К. К. Структура и развитие личности / К. К. Платонов. – М. : Наука, 1986. – 255 с.

174. Плиско В. И. Защитные действия при нападении преступника, вооруженного ножом / В. И. Плиско. – К. : РИО МВД СССР, 1989. – 64 с.

175. Плиско В. И. Развитие специальных двигательных качеств. Методические рекомендации по проведению практических занятий / В. И. Плиско. – К. : РИО МВД Украины, 1993. – 18 с.

176. Плиско В. И. Самозащита без оружия. Методические рекомендации по проведению практических занятий / В. И. Плиско, В. Н. Костенко. – К. : РИО МВД Украины, 1993. – 36 с.

177. Плиско В. И. Формирование у сотрудников устойчивого психомоторного состояния к внешним проявлениям опасности / В. И. Плиско. – К. : РИО МВД Украины, 1991. – 128 с.

178. Пліско В. І. Алгоритм дій майбутнього офіцера міліції в умовах зіткнення зі злочинцем, озброєним холодною зброєю / В. І. Пліско, В. В. Бондаренко // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту : науковий журнал. – Харків : ХОВНОКУ – ХДАДМ, 2011. – № 2. – С. 101 – 104.

179. Пліско В. І. Визначення критеріїв оцінки проявів небезпеки в екстремальних ситуаціях працівниками органів внутрішніх справ : [посібник] / В. І. Пліско, С. Є. Бутов. – К., 2008. – 36 с.

180. Пліско В. І. Використання заходів фізичного впливу з тактичним осмисленням ситуацій відповідно до ступеня загрози : [монографія] / В. І. Пліско, О. М. Носко. – Чернігів : Чернігівський національний педагогічний університет імені Т. Г. Шевченка, 2010. – 284 с.

181. Пліско В. І. Вплив експериментальної методики навчання майбутніх правоохоронців на успішність сутичок в умовах нападу озброєного супротивника / В. І. Пліско, В. В. Бондаренко // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка. – Чернігів : ЧНПУ, 2011. – Т. 2. – Вип. 91. – С. 214 – 217.

182. Пліско В. І. Теоретичні та методичні засади формування готовності працівників правоохоронних органів до діяльності в умовах екстремальних ситуацій : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.04 / Пліско Валерій Іванович; Національна академія внутрішніх справ України. –

К., 2004. – 475 с.

183. Площинский Г. В. Реализация проблемных методов обучения на занятиях по физической подготовке в военно-учебном заведении / Г. В. Площинский // Збірник наукових статей. – Одеса : Видав. О.І.С.В, 1995. – № 6. – С. 28 – 30.

184. Площинський Г. В. Суть спеціальної направленості фізичної підготовки в Прикордонних військах України / Г. В. Площинський, О. М. Мозолев // Сб. наук.-метод.робіт. – Ч. 2. – Хмельницький, 1997. – С. 24 – 27.

185. Покровский В. М. Самооборона без оружия (специальный раздел) : [учебно-методическое пособие] / В. М. Покровский, Н. С. Данилов. – Горький : ГВШ МВД СССР, 1990. – 72 с.

186. Половникова Ж. Ю. Организационно-методические рекомендации по разработке модели формирования профессионально-психологической готовности сотрудников охраны (психологический аспект) / Ж. Ю. Половникова. – К., 1998. – 40 с.

187. Про організацію професійної підготовки осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ України: наказ МВС України від 25. 11. 2003 № 1444.

188. Проданчук В. А. Психолого-педагогічні аспекти фізкультурно-спортивної діяльності на кафедрі фізичного виховання і спорту / В. А. Проданчук // Проблеми та тенденції розвитку рукопашної підготовки військовослужбовців. – К. : НУОУ, 2011. – С. 134 – 139.

189. Психологический словарь / [под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского]. – М. : Политиздат, 1990. – 494 с.

190. Пуни А. Ц. Психологические основы волевой подготовки в спорте / А. Ц. Пуни. – М. : Физкультура и спорт, 1977. – 96 с.

191. Разуменко Д. О. Професійно важливі особистісні якості майбутнього спеціаліста / Д. О. Разуменко // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту : науковий

журнал. – Харків, 2001. – № 29. – С. 29 – 32.

192. Разумов А. Н. Техника и тактика самообороны / А. Н. Разумов. – М. : ВО Внешторгиздат, 1991. – 136 с.

193. Родионов А. В. Проблемы психологии спорта / А. В. Родионов // Теория и практика физической культуры. – М., 2006. – № 6. – С. 2 – 4.

194. Родионов А. В. Психодиагностика спортивных способностей / А. В. Родионов. – М. : Физкультура и спорт, 1973. – 216 с.

195. Родионов А. В. Психологические основы тактической деятельности в спорте / А. В. Родионов // Теория и практика физической культуры. – М., 1993. – № 2. – С. 7 – 9.

196. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. / С. Л. Рубинштейн, Т. 2 – М. : Педагогика, 1989. – 328 с.

197. Рубинштейн С. Л. Саморегуляция и прогнозирование социального поведения личности / С. Л. Рубинштейн. – Л., 1979. – 264 с.

198. Руководство пользователя. «Стабилан-01» : программно-методическое обеспечение компьютерного стабیلіграфічного комплексу StabMed 2. – Таганрог : ЗАО «ОКБ РИТМ», 2009. – 245 с.

199. Селиванов В. И. Воля и ее воспитание / В. И. Селиванов. – М. : Изд-во «Знание», 1976. – 64с.

200. Семенова А. В. Основи психології і педагогіки : [навчальний посібник] / А. В. Семенова, Р. С. Гурін, Т. Ю. Осипова. – К. : Знання, 2006. – 319 с.

201. Сергієнко Ю. П. Спеціальна фізична підготовка у системі професійного навчання фахівців податкової міліції : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з фіз. виховання і спорту : спец. 24.00.02 / «Фізична культура, фізичне виховання різних груп населення» / Ю. П. Сергієнко; Харк. держ. акад. фіз. культури. – Х., 2005. – 19 с.

202. Сергієнко Ю. П. Теоретико-методичні аспекти організації формування фізичних якостей в процесі спеціальної підготовки курсантів навчальних закладів силових структур / Ю. П. Сергієнко // Педагогіка,

психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання та спорту : науковий журнал. – Харків, 2002. – № 5. – С. 21 – 27.

203. Сластенин В. А. Психология и педагогика : [учеб. пособие для вузов] / В. А. Сластенин, В. П. Каширин. – М. : Академия, 2001. – 479 с.

204. Спиридонов В. А. Основы самозащиты. Тренировка и методика / В. А. Спиридонов. – М. : ФАИР-ПРЕСС, 2005. – 320 с.

205. Степанов О. М. Основы психології і педагогіки : [посібник] / О. М. Степанов, М. М. Фіцула. - К. : Академвидав, 2003. – 504 с.

206. Степанов С. С. Самозащита без оружия : [учебно-методическое пособие] / С. С. Степанов. – М. : Академия МВД СССР, 1991. – 75 с.

207. Стешенко П. А. Экспериментальное обоснование эффективности применения специального комплекса рукопашного единоборства в процессе физической подготовки : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теория и методика физического воспитания и спортивной тренировки» / П. А. Стешенко. – Л., 1972. – 20 с.

208. Столяренко А. М. Психологическая подготовка личного состава органов внутренних дел / А. М. Столяренко. – М. : Академия МВД СССР, 1987. – 70 с.

209. Столяренко А. М. Экстремальная психодиагностика / А. М. Столяренко – М. : ЮНИТА-ДАНА, 2002. – 607 с.

210. Столяренко Л. Д. Основы психологии : [учебное пособие] / Л. Д. Столяренко. – Ростов н/Д : Феникс, 2006. – 672 с.

211. Тарас А. Е. Подготовка разведчика : система спецназа ГРУ / А. Е. Тарас, Ф. Д. Заруцкий. – М. : Харвест, 2000. – 608 с.

212. Теорія і методика фізичного виховання : в 2 т. / [під ред. Т. Ю. Круцевич]. – К. : Олімпійська література, 2008. – 391 с.

213. Теплов Б. М. Избранные труды / Б. М. Теплов. – М. : Воениздат, 1985. – 328 с.

214. Терещенко В. І. Боротьба самбо та рукопашний бій / В. І. Терещенко. – К. : «МП Леся», 2001. – 180 с.

215. Терещенко В. І. Науково-методичні основи підготовки єдиноборців : [навчальний посібник для студентів вищих навч. закладів] / В. І. Терещенко; Акад. держ. податк. служби України. – Ірпінь, 2002. – 220 с.
216. Тимошенко Б. М. Рухові здібності людини і методика їх розвитку : [навчальний посібник] / Б. М. Тимошенко, Т. М. Чередніченко. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський державний університет, 2007. – 284 с.
217. Тімченко О. В. Концептуальні положення професійно-психологічної підготовки персоналу ОВС до дій в екстремальних ситуаціях оперативно-службової діяльності / О. В. Тімченко // Право і безпека. – К., 2005. – № 1. – С. 42 – 44.
218. Узнадзе Д. Н. Общее учения об установке / Д. Н. Узнадзе // Хрестоматия по психологи. – М. : Просвещение, 1987. – 446 с.
219. Узун Л. С. Теория и практика профессиональной подготовки курсантов вузов МВД России к действиям в экстремальных ситуациях : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.08 / Узун Леонид Спиридонович. – СПб., 1999. – 420 с.
220. Усков С. В. Формування професійних умінь курсантів у процесі спеціальної техніко-тактичної підготовки у вищих навчальних закладах МВС України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.02 «Теорія та методика навчання» / С. В. Усков. – Київ, 2010. – 18 с.
221. Уэйнберг Р. С. Основы психологии спорта и физической культуры / Р. С. Уэйнберг, Д. Гоулд. – К. : Олимпийская литература, 1998. – 336 с.
222. Федоткин С. Н. Самооборона без оружия / С. Н. Федоткин. – М., 1992. – 87 с.
223. Фіцула М. М. Педагогіка : [навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти] / М. М. Фіцула. – К. : Академвидав, 2003. – 528 с.
224. Фролов Д. Ю. Комбинационная техника при обучении боевым приемам борьбы : [учебное пособие] / Д. Ю. Фролов, К. А. Герасимов, Д. Ю. Чувилкин. – Саратов : СЮИ МВД России, 2001. – 88 с.

225. Хазан А. Д. Обучение фехтовальщиков шпажистов технике дистанционно-временных взаимодействий : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теория и методика физического воспитания и спортивной тренировки» / А. Д. Хазан. – К., 1986. – 23 с.

226. Харлампиев А. А. Борьба самбо / А. А. Харлампиев. – М. : ФиС, 1964. – 387 с.

227. Харлампиев А. А. Система самбо. Боевое искусство / А. А. Харлампиев. – М. : Сов. спорт, 1995. – 96 с.

228. Цед Н. Г. Азбука защиты / Н. Г. Цед. – Л. : Ин-т физкультуры имени П. Ф. Лесгафта, 1990. – 125 с.

229. Черепяхин Г. А. Основы теории и методики самозащиты без оружия (самбо) : [учебное пособие] / Г. А. Черепяхин. – К. – Донецк : ИСМО Министерство образования Украины, 1996. – 190 с.

230. Чуносков М. А. Особенности формирования адекватного поведения работника ОВД при выполнении служебных обязанностей в опасных ситуациях / М. А. Чуносков // Право і безпека. – К., 2004. – № 3. – Т.3 – С. 218 – 21.

231. Чуносков М. О. Формування адекватної поведінки працівниками ОВС у ризиконебезпечних ситуаціях виконання оперативно-службових завдань : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.06 «Юридична психологія» / М. О. Чуносков. – Харків, 2005. – 20 с.

232. Чух А. М. Перспективи удосконалення фізичної підготовки курсантів військового інституту Національної гвардії України / А. М. Чух // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. – Харків, 1998. – № 2. – С. 7 – 10.

233. Шадриков В. Д. Деятельность и способности / В. Д. Шадриков. – М. : Изд. Корпорация «Логос», 1994. – 320 с.

234. Шайхлісламов З. Р. Прогнозування емоційної стійкості працівників органів внутрішніх справ в екстремальних умовах службово-

оперативної діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.01 «Загальна психологія, історія психології». – Харків, 1997. – 25 с.

235. Шалаєв В. М. Диференційний підхід до удосконалення професійної готовності курсантів ВНЗ МВС України на заняттях зі спеціальної фізичної підготовки / В. М. Шалаєв, О. П. Романчук // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту : науковий журнал. – Харків, 2002. – № 21. – С. 74 – 82.

236. Юрчук Ю. Г. Педагогічні умови розвитку культури учіння майбутніх офіцерів внутрішніх військ МВС України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 20.02.02 «Військова педагогіка та психологія» / Ю. Г. Юрчук; Нац. акад. прикордон. військ України імені Б. Хмельницького. – Хмельницький, 2000. – 18 с.

237. Юхно Ю. О. Біомеханічний контроль за технічною підготовкою дзюдоїстів високої кваліфікації у перед змагальному періоді підготовки / Ю. О. Юхно, О. В. Журавель, І. П. Закорко, Б. Б. Шаповалов // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту : науковий журнал. – Харків, 2004. – № 21. – С. 80 – 89.

238. Яворська Г. Х. Педагогіка для правників : [навчальний посібник] / Г. Х. Яворська. – Київ : Знання, 2004. – 335 с.

239. Яворський С. Х. Підготовка курсантів навчальних закладів МВС до професійних дій у нетипових ситуаціях оперативно-службової діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / С. Х. Яворський; Південноукр. держ. пед. ун-т імені К. Д. Ушинського. – Одеса, 2004. – 21 с.

240. Ягупов В. В. Педагогіка : [навчальний посібник для студентів педагогічних спеціальностей] / В. В. Ягупов. – Київ : Либідь, 2002. – 560 с.

241. Ягупов В. В. Педагогічне проектування як провідний вид професійної діяльності викладача ВВНЗ / В. В. Ягупов // Військова освіта : збірник наукових праць. – К., 2003 – № 12. – С. 15 – 26.

242. Яремко М. Вплив занять східними одноборствами на формування духовних якостей особистості / М. Яремко, А. Шемечко // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту : науковий журнал. – Харків, 2003. – № 18. – С. 17 – 21.

243. Ярещенко О. А. Обґрунтування змісту і організації спеціальної фізичної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з фіз. вихов. та спорту : спец. 24.00.02 «Фізична культура, фізичне виховання різних груп населення» / О. А. Ярещенко; Харківська державна академія фізичної культури. – Харків, 2008. – 20 с.

244. Ярещенко О. А. Современные технологии обучения курсантов приемам физического воздействия против нападающего ножом / О. А. Ярещенко, И. О. Дьяченко, В. В. Сергиенко // Проблемы и перспективы развития спортивных игр и единоборств в высших учебных заведениях : Сборник статей II международной электронной научной конференции. – Харьков-Белгород-Красноярск, 2006. – С. 280 – 282.

245. Brutscher B. Waffen und Einsatzmunition der Polizei / von B. Brutscher, C. Baum. – Auflage. – Hilden – 1998. – 360 S.

246. Internationale Polizei Taktiken und Ausbildungen / von B. Siegfried, F. Hübner. – Auflage. – Stuttgart, 1995. – 238 S.

247. Olszewski H. Streß abbauen und Konflikte bewältigen. Verhaltens – und Kommunikationstraining / von H. Olszewski. – 3 Auflage. – 1993. – 128 S.

248. Taschenmacher R. Dienst – und Einsatzlehre – Ergänzungsband NW – Leitfaden für Theorie und Praxis / von R. Taschenmacher. – 8. Auflage. – 1995. – 212 S.

249. Wedding J. Der Mehrzweck Einsatzstock MES / Tonfa in der praktischen Anwendung / von J. Wedding und Uwe Claussen. – 4. Auflage. – Boorberg, 1999. – 220 S.

250. Wolf H. Judokampfsport. Die Technik und Methodik der judogrundschule / von H. Wolf. – Berlin : Sportverlag, 1961. – 143 S.

Додаток А

АНКЕТА

Дана анкета спрямована на дослідження особливостей виникнення та зовнішнього прояву небезпеки під час зіткнення працівників міліції з озброєними та агресивно налаштованими злочинцями, а також визначення ефективних засобів фізичного впливу в умовах протиборства. Ваші відповіді дозволять знайти шляхи подальшого удосконалення методики формування рухових умінь та навичок курсантів ВНЗ МВС України. При заповненні анкети, будь ласка, відмітьте варіант відповіді або дайте відповідь, що стосується особливостей прояву небезпечних моментів у ситуацій в яких Вам доводилося діяти.

1. П.І.П. _____
2. Рік народження _____
3. Стаж робота в ОВС _____
4. Підрозділ МВС _____
5. Спортивний розряд _____
6. Кількість реальних ситуацій зіткнення з озброєним правопорушником _____
7. Умови зіткнення із правопорушником:
 - несподіване чи прогнозоване зіткнення _____
 - час доби та освітленість місця зіткнення _____
 - погодні умови _____
 - співвідношення кількості правоохоронців та правопорушників, під час збройного зіткнення _____
 - наявність сторонніх осіб _____
8. Дистанція між правоохоронцем та правопорушником :
 - під час візуальної фіксації появи правопорушника _____
 - в момент виконання нападаючим атакуючих дій _____
9. Дії правопорушника під час зіткнення з правоохоронцем :
 - спроба зникнути;
 - виконання нападу.
10. Вихідна позиція працівника:
 - обличчям до супротивника, руки опущені;
 - обличчям до супротивника, руки зігнуті в ліктьових суглобах;
 - боком до супротивника, руки опущені;
 - інший варіант _____
11. Вихідна позиція правопорушника:

Продовження додатку А

- рука зі зброєю опущена вздовж тулуба;
- рука зі зброєю в кишені;
- рука прихована позаду;
- бойова стійка, не приховує наявності зброї;
- інший варіант _____

12. Місце розташування зброї у правопорушника:

- кишеня штанів;
- кишеня піджака, куртки тощо;
- за поясом штанів;
- у сумці;
- інше місце _____

13. Зовнішній прояв агресії у діях нападаючого

14. Варіанти нападу з використанням холодної зброї:

- знизу в живіт;
 - збоку в тулуб;
 - прямий удар в тулуб;
 - зверху;
 - навідліг;
 - інші способи нападу _____
-

15. Застосування засобів фізичного впливу для відбиття нападу:

- табельна вогнепальна зброя _____
- прийоми рукопашного бою _____
- інші засоби _____

16. Що, на Вашу думку, необхідно впроваджувати в навчальний процес зі спеціальної фізичної підготовки для більш ефективної підготовки майбутніх правоохоронців до діяльності в умовах зіткнення із супротивником, озброєним холодною зброєю?

- 16.1. _____
- 16.2. _____
- 16.3. _____

(підпис) _____

Дякуємо за відповіді!

Додаток Б

**МЕТОДИКИ
ВИЗНАЧЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЯКОСТЕЙ
КУРСАНТІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ МВС УКРАЇНИ**

Додаток Б.1

ТЕСТ «ВІДШУКАННЯ ЧИСЕЛ»

ПІБ _____

Дата заповнення _____

Перед Вами бланк, на якому числа від 1 до 40. Всього у таблиці 25 чисел, відповідно 15 пропущено. Вам потрібно відшукати по порядку числа у таблиці протягом 1,5 хвилини. На контрольному листі перед Вами ряд чисел від 1 до 40. Якщо Ви не знайдете будь-яке число у таблиці – викресліть його на контрольному листі. Виправлення не допускаються.

10	17	2	20	14
28	31	24	39	6
5	40	16	12	38
36	19	35	29	1
13	3	22	8	27

Контрольний лист

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
21	22	23	24	25	26	27	28	29	30
31	32	33	34	35	36	37	38	39	40

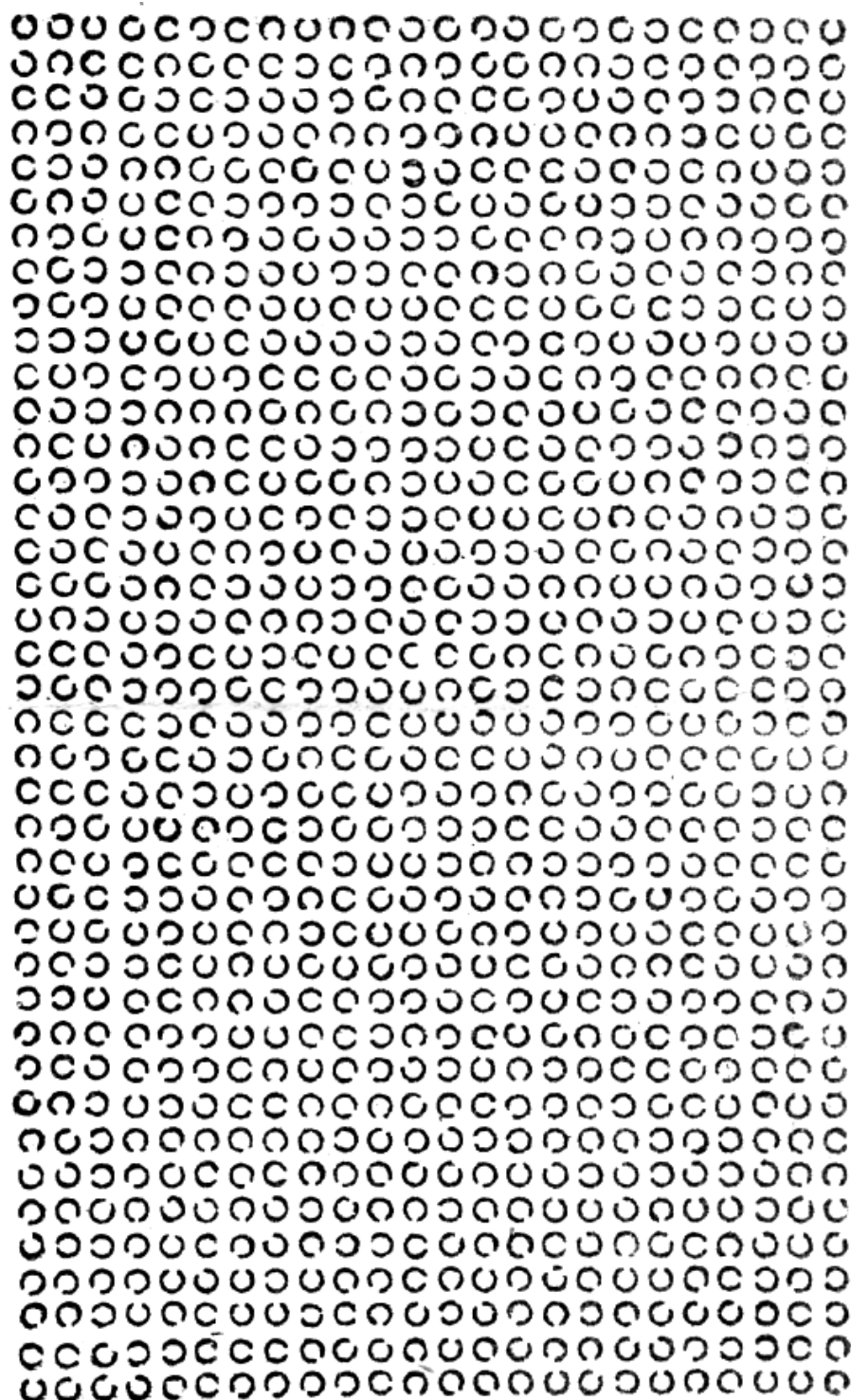
Дякуємо за відповіді!

Додаток Б.2

КОРЕКТУРНА ПРОБА

Бланк з кільцями Ландольдта

ПІБ _____ Дата _____

Додаток В**ТЕНЗОДИНАМОМЕТРИЧНІ ТА ЧАСОВІ ХАРАКТЕРИСТИКИ
ОСНОВНИХ СПОСОБІВ НАПАДУ СУПРОТИВНИКА, ОЗБРОЄНОГО
ХОЛОДНОЮ ЗБРОЄЮ**

Додаток В.1

Тензодинамометричні та часові характеристики досліджуваних варіантів атакуючих дій в умовах несподіваного зіткнення з супротивником

№ з/п	Дистанція	$F_z \text{ max, Н}$	$F_x \text{ max, Н}$	$F_y \text{ max, Н}$	$F \text{ max, Н}$	$F \text{ max/P}$	t_1 (підготовчі рухи), с	t_2 (винос руки до контакту з ціллю), с	t_3 (загальний),с
1	0,5 – 0,7 м	758,9±48,60	93,1±28,04	60,1±25,30	762,5±43,42	1,148±0,40	0,75±0,060	0,36±0,037	1,05±0,093
2	1 м.	794,7±38,18	130,1±19,91	194,9±26,76	798,5±37,30	1,203±0,37	0,65±0,077	0,44±0,051	1,12 ±0,07
3	2-2,5 м (напад із «навалюванням»)	911,2±38,05	109,8±23,55	129,4±31,15	919,5±34,70	1,385±0,75	0,95±0,081	0,40±0,085	2,22±0,35
4	2-2,5 м (напад із «навалюванням», захопленням за одяг та виконанням удару)	927,8±43,10	115,7±33,85	168,9±38,60	935,3±41,85	1,408±0,82	0,96±0,079	0,42±0,093	2,33±0,42

Додаток В.2

Тензодинамометричні та часові характеристики досліджуваних варіантів атакуючих дій в умовах спланованого нападу супротивника

№ з/п	Дистанція	F _z max, Н	F _x max, Н	F _y max, Н	F max, Н	F max/P	t ₁ (винос руки), с	t ₂ (виконання удару), с	t ₃ (загальний),с
1	0,5 - 0,7 м	776,7±33,44	100,6±27,92	63,3±23,60	780,10±31,45	1,175±0,34	0,22±0,020	0,23±0,018	0,45±0,033
2	1 м	835,1±38,07	152,4±29,84	194,5±33,92	839,2±37,65	1,264±0,48	0,26±0,020	0,28±0,043	0,56±0,028
3	2-2,5 м (напад із «навалюванням»)	939,1±57,82	122,6±39,20	157,7±34,30	945,5±53,55	1,424±0,68	0,23±0,026	0,23±0,019	1,26±0,021
4	2-2,5 м (напад із «навалюванням», захопленням за одяг та виконанням удару)	958,1±68,26	137,7±35,47	203,2±35,20	963,2±64,52	1,451±0,77	0,25±0,049	0,25±0,020	1,37±0,19

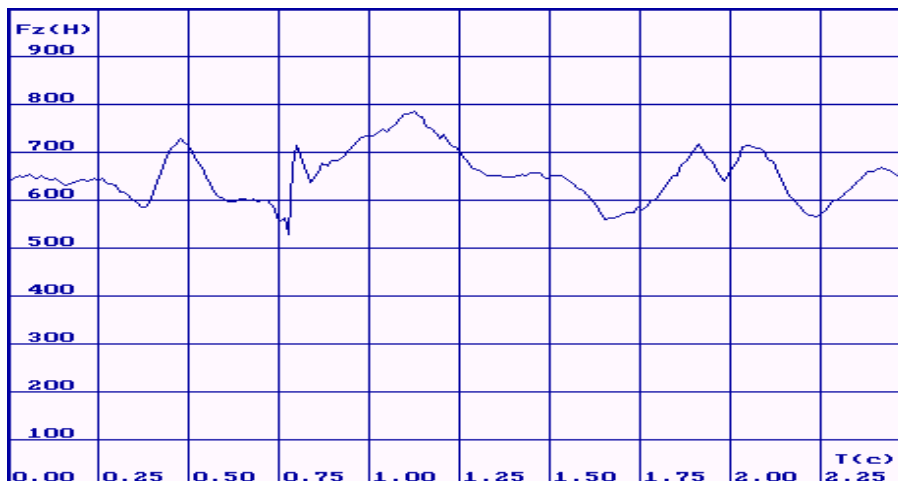
Додаток Д

ГРАФІЧНЕ ЗОБРАЖЕННЯ ВЕЛИЧИН ОПОРНИХ ВЗАЄМОДІЙ ТІЛА НАПАДАЮЧОГО ПРИ ВИКОНАННІ АТАКУЮЧИХ ДІЙ

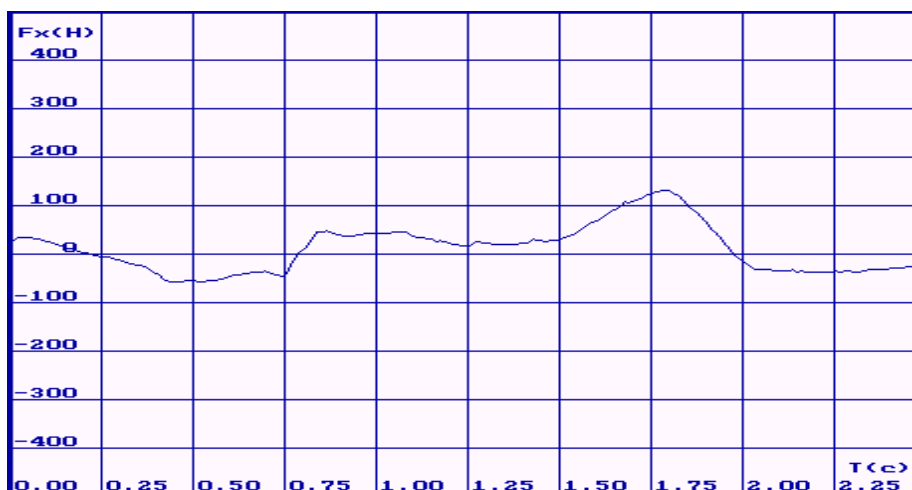
Додаток Д.1

Виконання нападу під час несподіваного зіткнення (дистанція 1 м)

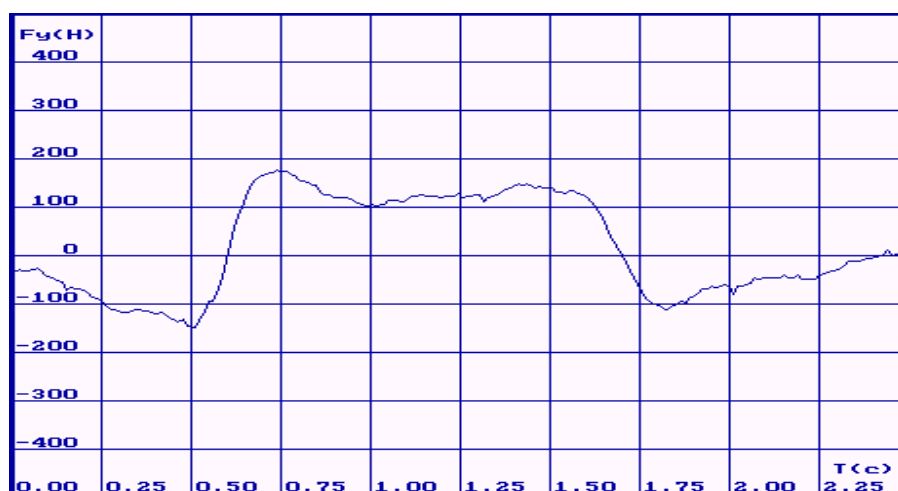
$F_z \text{ max} - 794,7 \pm 38,18 \text{ Н}$

$F_x \text{ max} - 130,1 \pm 19,91 \text{ Н}$

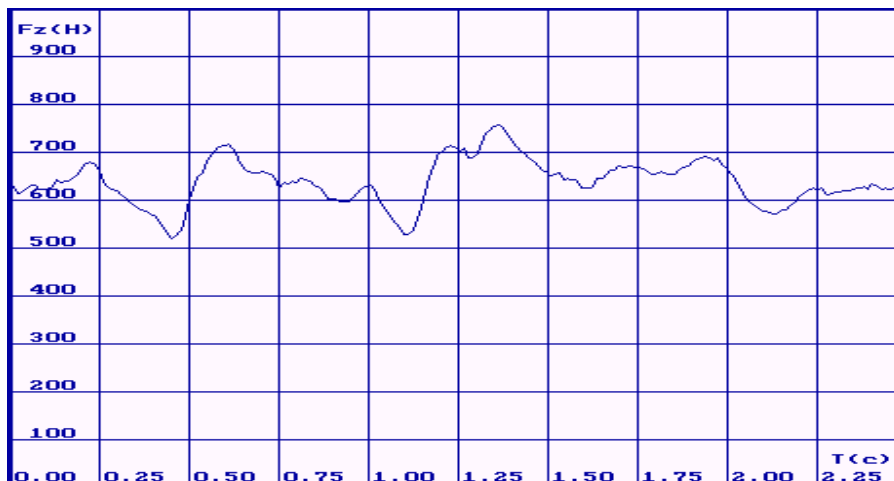
$F_y \text{ max} - 194,9 \pm 26,76 \text{ Н}$

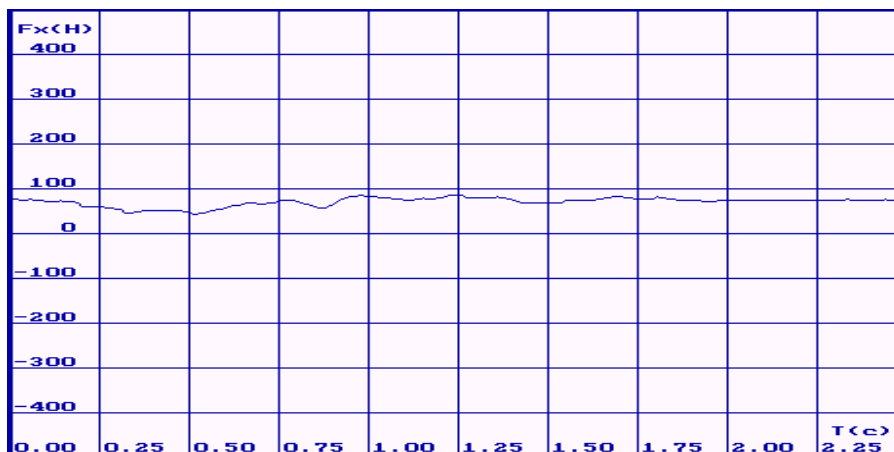
Додаток Д.2

Виконання нападу під час несподіваного зіткнення (дистанція 0,5-0,7 м)

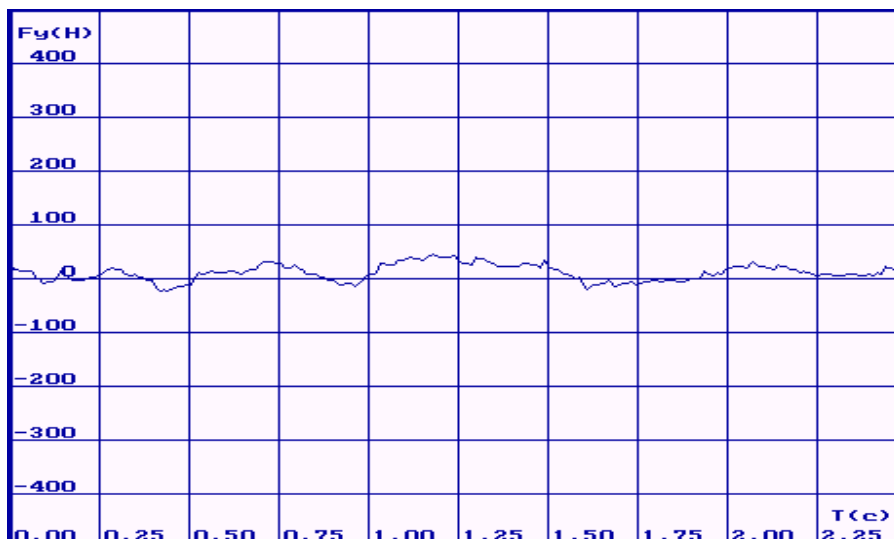
$F_z \text{ max} - 758,9 \pm 48,60 \text{ Н}$

$F_x \text{ max} - 93,1 \pm 28,04 \text{ Н}$

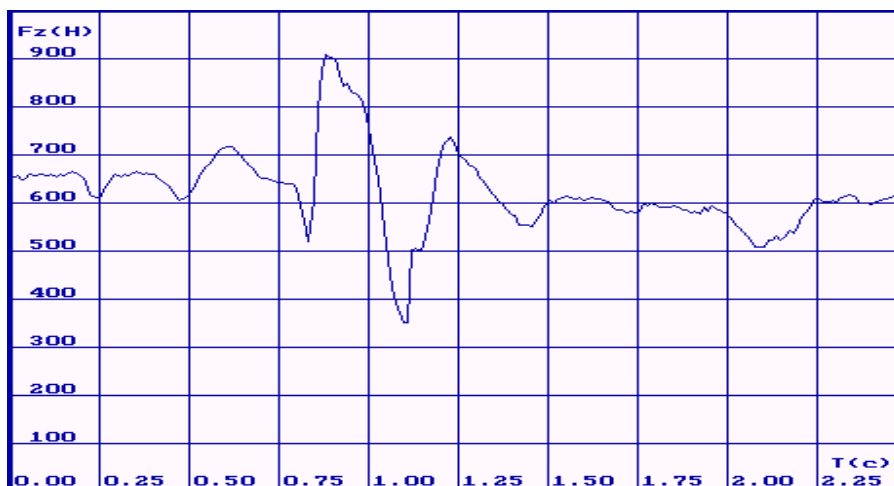
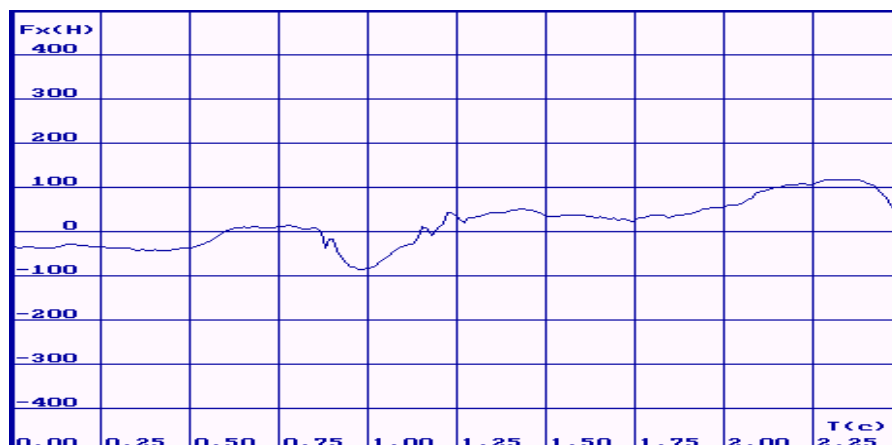
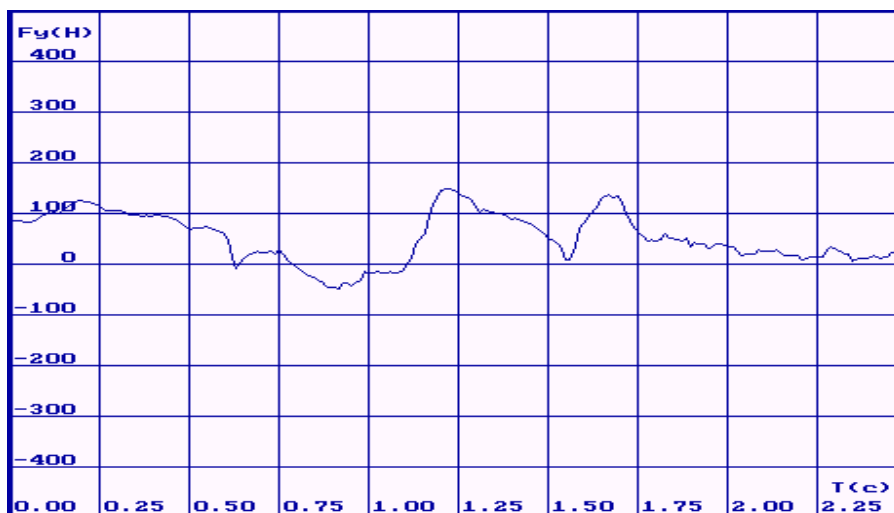
$F_y \text{ max} - 60,1 \pm 25,30 \text{ Н}$

Додаток Д.3

Напад з «навалюванням» в умовах несподіваного зіткнення

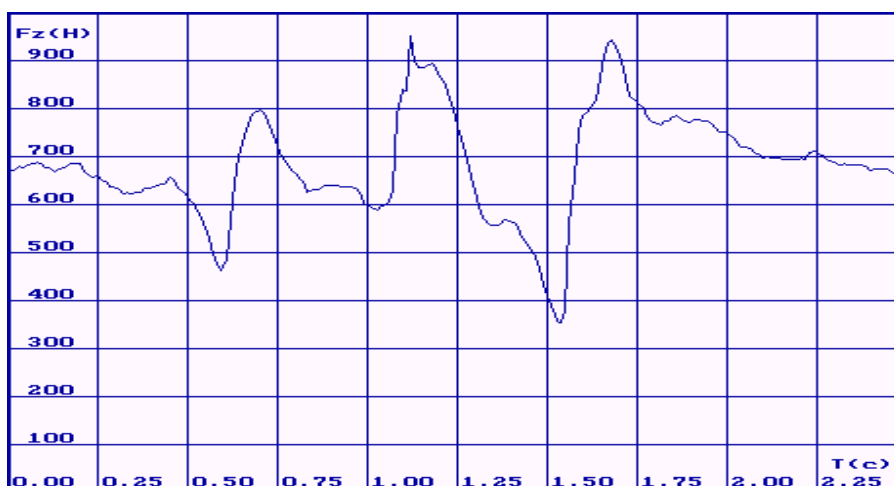
(дистанція 2–2,5 м)

 $F_z \text{ max} - 911,2 \pm 38,05 \text{ Н}$ $F_x \text{ max} - 109,8 \pm 23,55 \text{ Н}$ $F_y \text{ max} - 129,4 \pm 31,15 \text{ Н}$

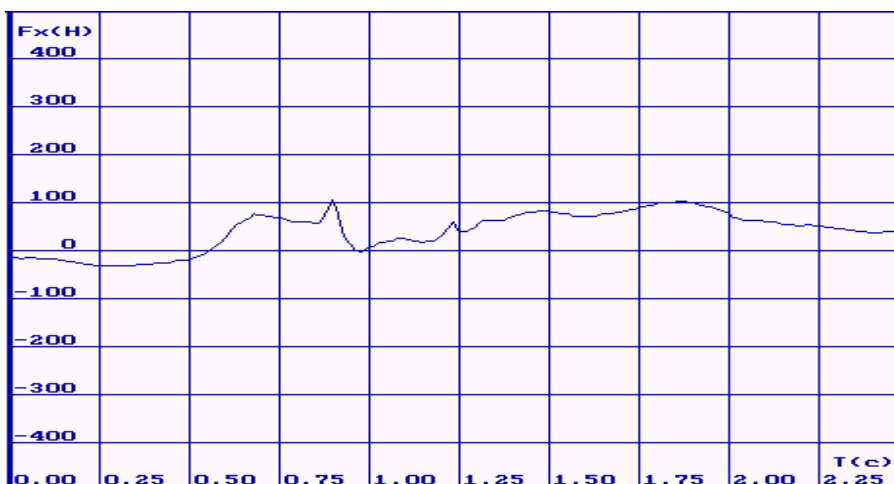
Додаток Д.4

Напад із «навалюванням», захопленням за одяг та виконанням удару в умовах несподіваного зіткнення (дистанція 2-2,5 м)

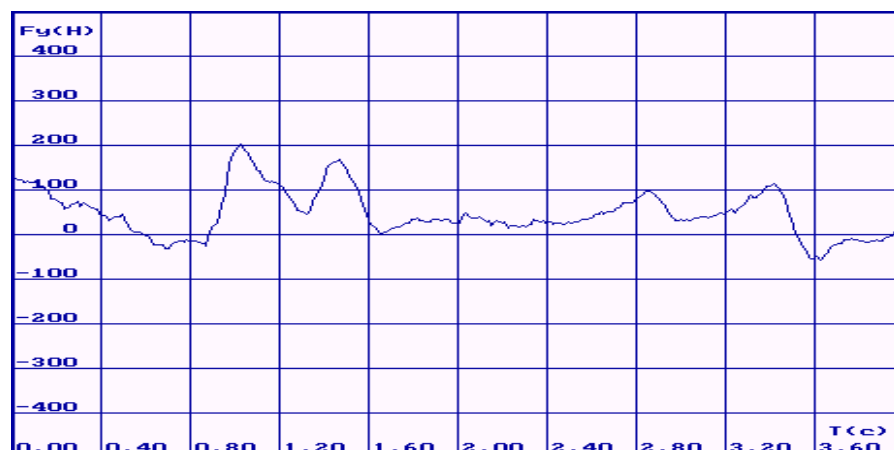
$F_z \max - 927,8 \pm 43,10 \text{ Н}$

$F_x \max - 115,7 \pm 33,85 \text{ Н}$

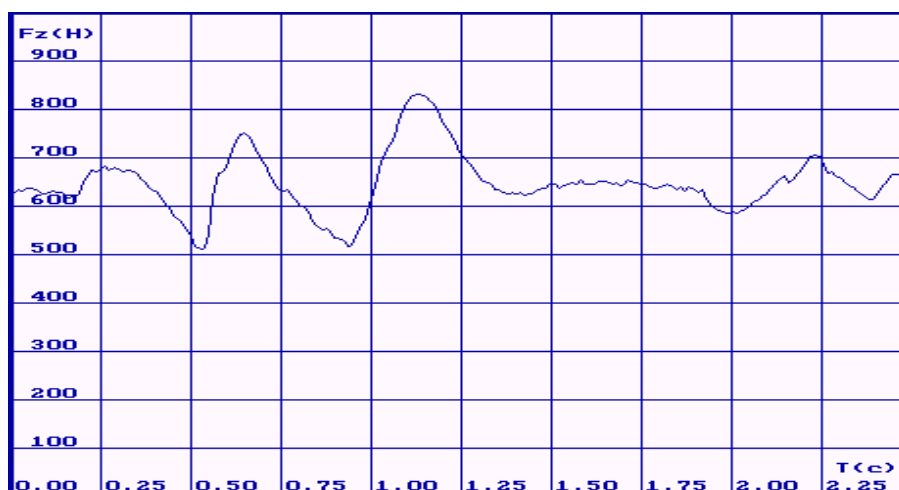
$F_y \max - 168,9 \pm 38,60 \text{ Н}$

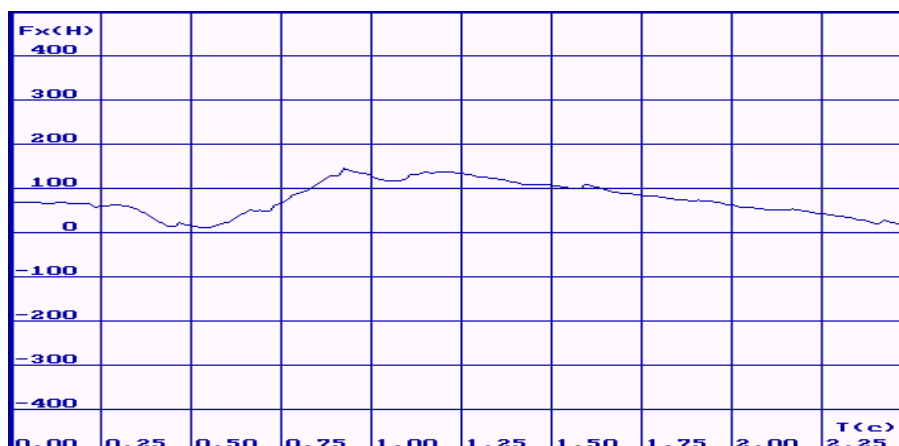
Додаток Д.5

Атакуючі дії під час спланованого нападу з боку супротивника
(дистанція 1 м)

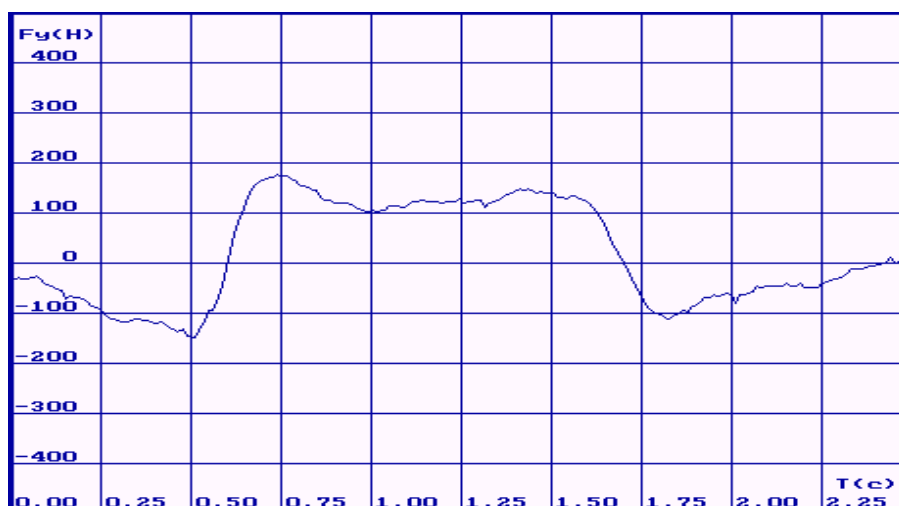
$F_z \max - 835,1 \pm 38,07 \text{ Н}$

$F_x \max - 152,4 \pm 29,84 \text{ Н}$

$F_y \max - 194,5 \pm 33,92 \text{ Н}$

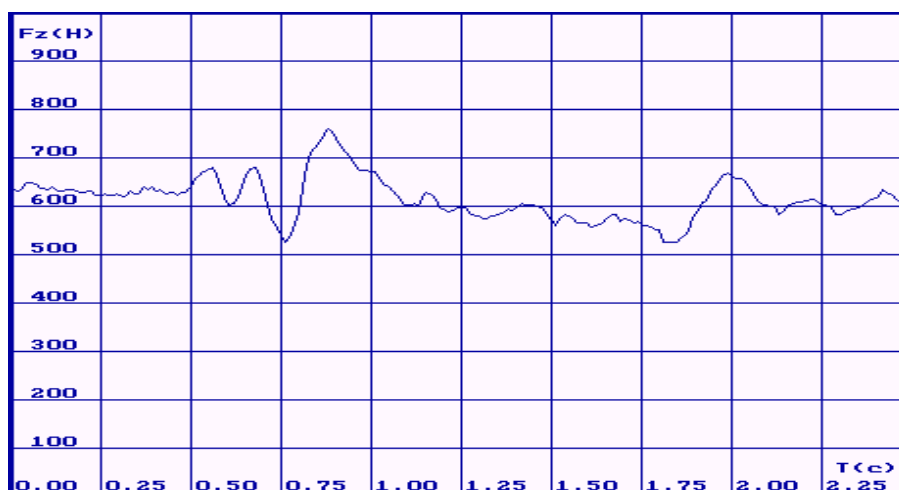

Додаток Д.6

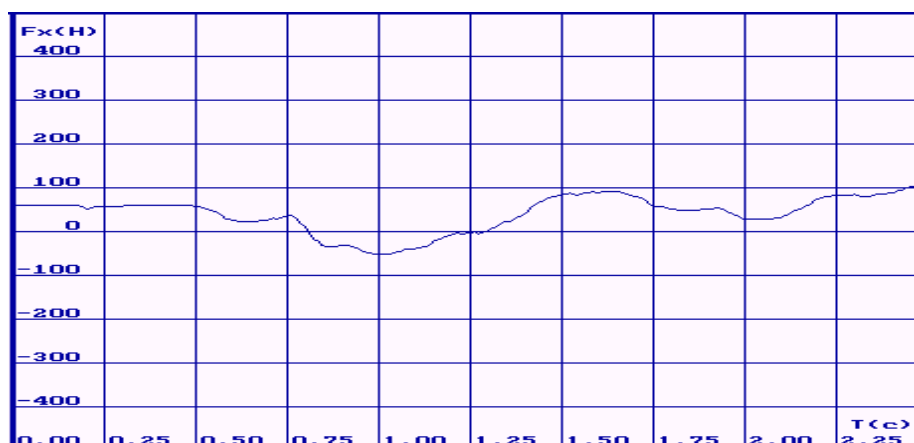
Атакуючі дії під час спланованого нападу збоку супротивника

(дистанція 0,5-0,7 м)

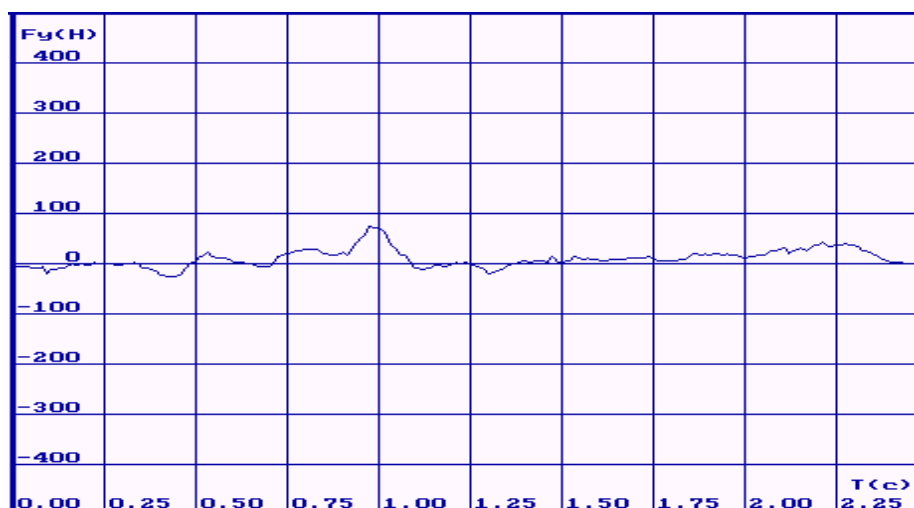
$F_z \text{ max} - 776,7 \pm 33,44 \text{ Н}$

$F_x \text{ max} - 100,6 \pm 27,92 \text{ Н}$

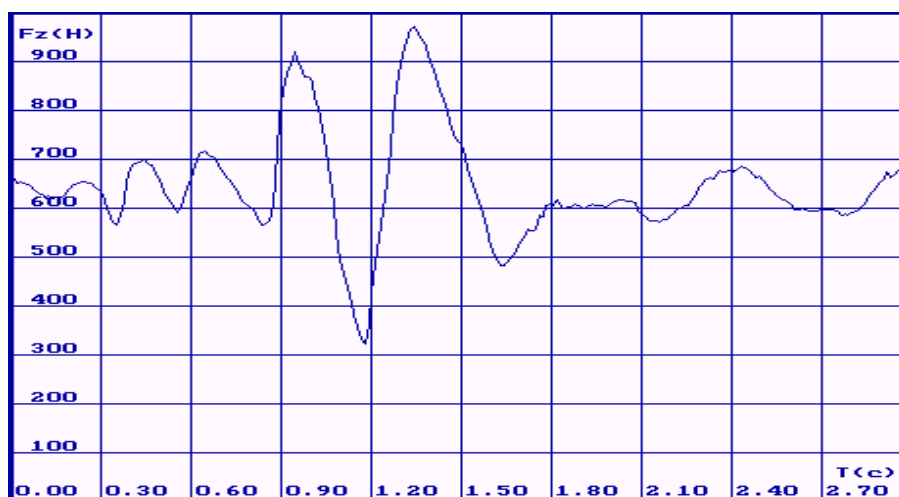
$F_y \text{ max} - 63,3 \pm 23,60 \text{ Н}$

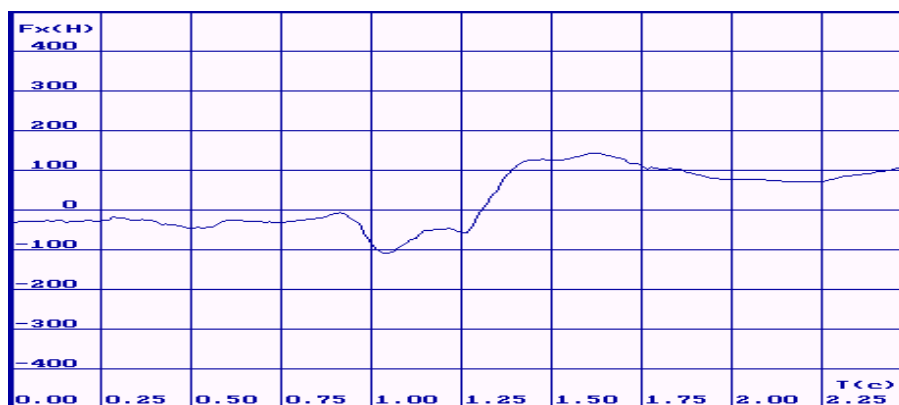
Додаток Д.7

**Напад з «навалюванням» в умовах спланованого нападу збоку
супротивника (дистанція 2-2,5 м)**

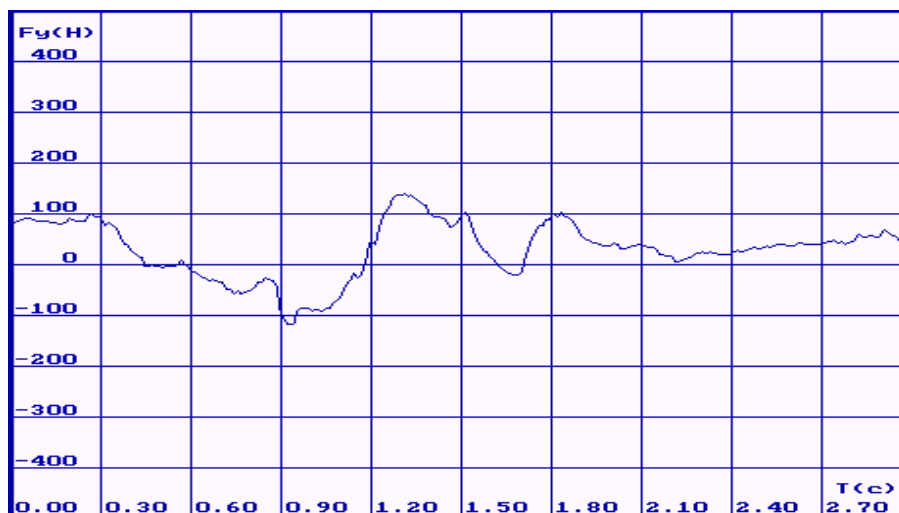
$F_z \max - 939,1 \pm 57,82 \text{ Н}$

$F_x \max - 122,6 \pm 39,20 \text{ Н}$

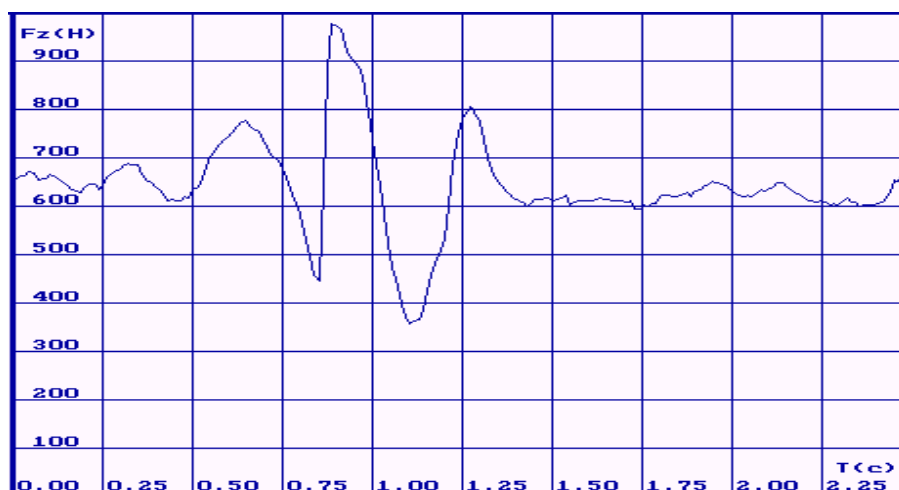
$F_y \max - 157,7 \pm 34,30 \text{ Н}$

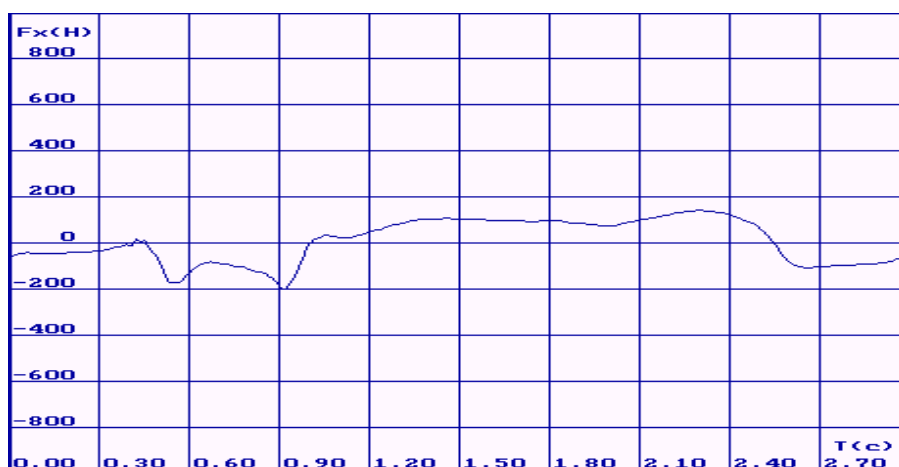
Додаток Д.8

Напад із «навалюванням», захопленням за одяг та виконанням удару в умовах спланованого нападу збоку супротивника (дистанція 2-2,5 м)

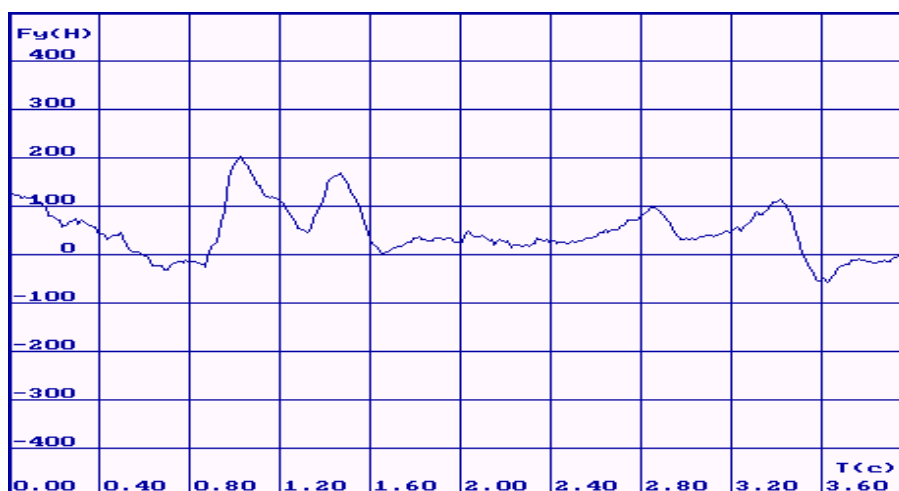
$F_z \max - 958,1 \pm 68,26 \text{ Н}$

$F_x \max - 137,7 \pm 25,47 \text{ Н}$

$F_y \max - 203,2 \pm 35,20 \text{ Н}$

Додаток Е

**КОРЕЛЯЦІЙНІ ЗАЛЕЖНОСТІ ПОКАЗНИКІВ
ТЕНЗОДИНАМОМЕТРИЧНИХ ТА ЧАСОВИХ ХАРАКТЕРИСТИК
СУПРОТИВНИКА ПРИ ВИКОНАННІ АТАКУЮЧИХ ДІЙ З
ВИКОРИСТАННЯМ ХОЛОДНОЇ ЗБРОЇ**

Додаток Е.1

Кореляційна залежність тензодинамометричних та часових характеристик супротивника при виконанні атакуючих дій з використанням холодної зброї в умовах спланованого нападу

Супротивник, який атакує	1	2	3	4	5	6	7	8
Fz max, Н								
Fx max, Н	0,381							
Fy max, Н	0,702	0,925						
F max, Н	0,999	0,379	0,700					
F/P	0,999	0,379	0,701	0,999				
t₁ (винос руки), с	0,476	0,995	0,959	0,474	0,474			
t₂ (виконання удару), с	-0,417	0,617	0,290	-0,416	-0,417	0,538		
t₃ (загальна тривалість атакуючої дії), с	0,983	0,213	0,568	0,983	0,983	0,313	-0,576	
Сума r	4,957	3,889	4,845	4,950	4,951	4,228	3,270	4,619
%	13,88	10,89	13,57	13,86	13,87	11,84	9,16	12,94
Ранг	1	7	4	3	2	6	8	5

Додаток Е.2

Кореляційна залежність тензодинамометричних та часових характеристик супротивника при виконанні атакуючих дій з використанням холодної зброї в умовах несподіваного зіткнення

Супротивник, який атакує	1	2	3	4	5	6	7	8
F_z max, Н								
F_x max, Н	0,226							
F_y max, Н	0,418	0,972						
F max, Н	0,999	0,221	0,413					
F/P	0,999	0,224	0,414	0,999				
t₁ (підготовчі рухи), с	0,901	-0,219	-0,012	0,903	0,902			
t₂ (виконня удару до контакту із ціллю), с	0,352	0,988	0,996	0,347	0,349	-0,086		
t₃ (загальна тривалість атакуючої дії), с	0,899	-0,101	0,132	0,898	0,897	0,950	0,050	
Сума г	4,793	2,950	3,357	4,780	3,672	3,972	3,168	3,926
%	15,66	9,64	10,97	15,61	11,99	12,97	10,35	12,82
Ранг	1	8	6	2	5	3	7	4

Додаток Ж

Перелік питань для визначення рівня теоретичної підготовленості курсантів вищих навчальних закладів МВС України

1. Які на Вашу думку умови, в яких доводиться діяти працівникам міліції, можна віднести до «екстремальних»? Чим вони характеризуються?
2. За якими ознаками можна виявити агресивні наміри правопорушника?
3. Як визначити рівень агресії у особи, з якою Вам довелося зіткнутись?
4. За якими ознаками визначити мотивацію супротивника щодо нападу?
5. За якими характерними ознаками поведінки можна спрогнозувати спосіб нападу озброєного супротивника?
6. Як проявляється рішучість особи щодо нападу?
7. Які фактори впливають на прийняття рішення супротивником виконати напад на працівника міліції;
8. За якими ознаками можна визначити емоційний стан особи?
9. Чим на Вашу думку відрізняється спланований напад від нападу під час несподіваного зіткнення?
10. Якими Ви вважаєте найбільш небезпечними варіанти нападу супротивника, озброєного холодною зброєю?
11. Які підготовчі рухи виконує супротивник, який має намір атакувати з використанням холодної зброї під час несподіваного зіткнення?
12. Як Ви можете описати поведінку озброєної особи, яка намагається непомітно наблизитись для виконання нападом з використанням ножа?
13. Як Ви можете пояснити термін «засоби фізичного впливу»?
14. Що необхідно враховувати під час застосування засобів фізичного впливу?
15. Які параметри необхідно враховувати під час вибору засобів фізичного впливу при зіткненні з озброєним та агресивно налаштованим супротивником?
16. Як на Вашу думку слід діяти, якщо Ви виявили особу, озброєну холодною зброєю, яка наближується до Вас із дистанції більше 10 м? Обґрунтуйте.
17. Як Ви можете охарактеризувати поняття «розумний ризик»?
18. Які на Вашу думку необхідно розвивати майбутнім правоохоронцям психофізичні якості, що сприятимуть ефективній діяльності в умовах ризику?
19. Яке необхідно займати позиційне розташування під час перевірки

Продовження додатку Ж

документів у підозрілої особи?

20. Ви підходите до підозрюваного і пропонуєте пред'явити документи. Він рукою потягнувся до кишені, при цьому різко відступає на один-два кроки назад убік. Якими будуть Ваші дії?

21. У під'їзді двоє з ножами. Ви знаходитесь поряд. Як тільки ви намагаєтесь дістатися рукою кишені, вони загрозливо розмахують ножами наближаючись до Вас. При вашій нейтральній поведінці вони не нападають, проте перекрили шлях уперед та назад. Якими будуть ваші дії?

22. Відповідно до орієнтировки ви зупиняєте підозрюваного, з якими ще двоє невідомих. Якими будуть Ваші дії?

23. Ви підійшли до підозрюваних. Один із них поліз у сумку. Можливо за документами, за одежею, за зброєю. Якими будуть Ваші дії?

24. Ви підходите до підозрюваного, при цьому він прийняв боксерську стійку. Ваші дії?

25. У натовпі людей ви побачили злочинця, який знаходиться у розшуку. Він озброєний, при цьому він помітив Вас. Якими будуть Ваші дії?

26. Підозрюваний проходить повз Вас. Несподівано він нападає на Вас ззаду. Якими будуть Ваші дії?

27. Ви вийшли з ліфта. По обидва боки стоять два підозрюваних. Якими будуть Ваші дії?

28. Ви прибули за адресою до будинку за інформацією, що у квартирі невідомі. Якими будуть Ваші дії?

29. На Вас нападають троє з ножем. Послідовність Ваших дій

30. Несподівано Ваш тулуб з руками охопили ззаду. Інший спереду наближається з ножем. Варіанти дій.

31. Перед Вами підозрюваний. За якими ознаками ви можете визначити неадекватність його поведінки та його наміри про напад (якщо такі є)?

32. Ви увійшли до кімнати, при цьому не здогадуєтесь про небезпеку. За столом сидить незнайомиць. Зброя лежить на відстані 1,5 м від нього. Він намагається схопити зброю або щось у шухляді столу. Ви знаходитесь осторонь від місцезнаходження зброї. Ваші варіанти дій.

33. Супротивник знаходиться знизу на сходах з ножем у руці. Ви зверху на сходах. Він намагається прорватись нагору. Якими будуть Ваші дії?

34. Перед Вами правопорушник, він не проявляє агресію. Не дивлячись на те, що у вас є зброя, він не підкоряється. Ваш варіант дій.

35. Перед Вами небезпечний, фізично добре підготовлений рецидивіст. Ви змогли його зупинити під загрозою використання зброї. Вам необхідно обмежити його рухи. Наручники відсутні. Навіть при їх наявності як та яким способом потрібно до нього наблизитися та провести зв'язування.

36. Які дії ви можете вжити проти супротивника з боксерською

Продовження додатку Ж

підготовленістю (навичками). У Вас не має при собі зброї. Варіанти дій.

37. Які дії ви можете ужити проти супротивника з борцовською підготовкою. У Вас не має при собі зброї. Варіанти Ваших дій.

38. Ви наближуєтесь до осіб, що нападпитку, хуліганять. Яка може виникнути небезпека, чи є загроза Вашому життю. Ваша поведінка та супроводжуючі дії.

39. Ви встигли перехопити руку з ножем. Супротивник чинить опір. Які дії необхідно зробити для того, щоб відібрати ножа.

40. У притул на Вас навели зброю. Чи є необхідність обеззброєння. Як ви це зможете зробити. Поясніть.

41. Як швидко можна привести свій психофізичний стан у бойову готовність в момент виникнення небезпечної ситуації.

42. Яку протидію здатен надати супротивник на момент Вашого швидкого раптового наближення до нього.

43. Ви біжите за правопорушником. Залишається 1 м. правопорушник намагається розвернутися. Ваші подальші дії.

44. Ви рухаєтесь вулицею. При цьому чуєте лайку, крики про допомогу, які лунають з темного провулку. Ваші дії.

45. Який час потрібно витратити на виконання захисної дії та виконання прийому затримання аби не визвати активного супротиву (опору) супротивника.

46. Ви із пістолетом у руках. Супротивник не підкоряється, чинить опір. Варіанти дій.

47. Ви переслідуєте правопорушника. Які ваші подальші дії при наближенні до нього ззаду. Якими способами затримання ви скористаєтесь.

48. Ви переслідуєте правопорушника. Він несподівано розвертається та намагається завдати вам зустрічного удару ножем. Ваші подальші дії.

49. Ви зупинили автомобіль з підозрюваними для перевірки документів. Ваше позиційне розташування. Варіанти.

50. Які потрібно виробляти якості для ефективного виконання захисних дій при раптовому зіткненні з особою, озброєною холодною зброєю.

(Чітка та повна відповідь – 2 бали; неповна – 1 бал; відсутність вірної відповіді – 0 балів)